Tartalom

LIII. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

1999. ÁPRILIS

HATÁR GYŐZŐ: Bölcsesség; Óda kiéneklésre 3
CAIUS LICINIUS CALVUS: I; II; III; IV (*Kovács András Ferenc* műfordításai) 5
VÖRÖS ISTVÁN: Körforgás; Leírás; Társalgás vacsoránál; Olvasástan 9
CSIKI LÁSZLÓ: Két út (Hangjáték) 12
SZÖLLŐSI ZOLTÁN: Lenni; Sötét folyó; Ha saját állatomat etetem; szerencse és vagyon (Álmoskönyvből) 24
FERDINANDY GYÖRGY: Fortuna szekerén 27
SZATHMÁRI ISTVÁN: Augusztus, október 34
MARGITTAI GÁBOR: Az egyhangúság eszménye 38

NÉZŐ

SZŐKE KATALIN: A műfordító-költő Galgóczy Árpád 46
VLAGYIMIR SZALAVJOV: Levél-részlet 48
MAKSZIMILIÁN VOLOSIN: * * * 48
MARINA CVETÁJEVA: * * * 49
LESZJA UKRAINKA: Csak álltam és hallgattam a tavaszt...; Ki mondta azt...; Az a május 50

„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?”

VEKERDI LÁSZLÓ: Helyi gondok – világösszefüggések árnyékában 53

KRITIKA

PÉCSI GYÖRGYI: Gion Nándor: Jéghegyen, szalmakalapban 72
BÜKY LÁSZLÓ: Tolcsvai Nagy Gábor: Nagy László 76
SZABADOS GYÖRGY: Szer és ország (Árpád előtt és után – Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről) 81

„A Tisza-parton mit keresek?"

HOLLÓSI ZSOLT: „Szórakoztatni és elgondolkodtatni szeretnék" (Beszélgetés Juronics Tamás koreográfussal) 88

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

RÉVÉSZ RÓBERT felvételei
a Szegedi Kortárs Balett előadásairól
a 8., 11., 23., 33., 37., 52. és a 80. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

VADAI ISTVÁN: A Kidron patakon túl
(Pilinszky János: Négysoros)

HATÁR GYŐZŐ

Bölcsesség

A VILÁG TENGER KÖNYVE mind
Üdvödet meg nem hozza
Inkább ennenmagadra int:
Vonulj bennünre vissza

Ott van mi kell benső d egén
Nap Hold és csillagtábor
S mire szomjúhoztál: a Fény
Benned van ott világol

Mit könyvben untig hasztalan
Kerestél: bölcsességet
Benned ezernyi lapja van
Tükrén ragyog – tiéd lett

(Hermann Hesse)

ALLE BÜCHER dieser Welt
Bringen dir kein Glück,
Doch sie weisen dich geheim
In dich selbst zurück.

Dort is alles, was du brauchst,
Sonne, Stern und Mond,
Denn das Licht, danach du frugst,
In dir selber wohnt.

Weisheit, die du lang gesucht
in den Bücherein,
Leuchtet jetzt aus jedem Blatt –
Denn nun is sie dein.

Óda kiéneklésre

Géniusz ó, hova szöksz-menekülsz? Te ki titkon e bajjal
mentori Fejtől fosztod meg lerogyó Honodat?
Nagy torlással zúdul a vész mireánk s Te sehol már
Lángoszlop kibe gyúl- és fűl a tudás s a tehetség
Hitten-hittük: Rád letekintő versengésnek
már hamarost koszorúzott nyertese-s bajnoka léssz
S ehelyett? Eklézsia Csarnoka hamvaidat hazavárja
felnyög a Skóla kinek Jobboddal gyepleje-fogtad
Kicsinyeddel Hitesed gyászt ölt s vele rí a Barátság
hangos szóval jajdul a Köz s kiharangoz a Gyász: ime
Minden szemben a Pátria dicsteli Fénye Te vagy már
mért teszed ezt: mindőnket sújtasz számkivetéssel?!
Pályád laurusa illet. Urnád enyhületén jól elvagy:
most egyedül kell száz romlással állni a harcot

(Misztótfalusi Kis Miklós)

Ah! quo Vir divine fugis? Patriæne ruentis
Præviso casu subtrahis Ipse caput?
Undique tanta premit cum nos trepidatio, nobis
Affore Te varia(m) credideramus ope.
Tu columen, lumen, plus dica(m) hoc tempore numen,
Et decus, excisæ jam propè gentis, eras,
Aula tuos luget cineres, Ecclesia luget.
Et schola, direxit quam tua dextrà, gemit.
Maesta gemit Conjux, cumque agmine Prolis, Amici:
Quidni? angit Patriam publicus iste dolor.
Tu meliore quidem in Patria jam præmia sumis;
Qua nos extorres plectimur exilio,
Te fovet alma quies, cursu cum laude peracto;
Nos labor, ærumnæ, nos mala mille premunt.

(Nicolaus Kis, de M. Totfalu, Artis Literaræ Magister accinuit)

Caius Licinius Calvus versei

Caius Licinius Calvus (i.e. 82 – i. e. 47?) előkelő plebejuscsaládból származó római szónok és költő, Catullus legjobb barátja. Irodalmár barátaival együtt elhatárolta magát Caesar és Pompeius politikai törekvéseitől. A szónoki pályán Cicero vetélytársának számított. A fiatal, művelt ifjak körének, a „neoterikusok" néven emlegetett csoportnak irodalomelméleti megalapozójaként kedvelt költő maradt az augustusi aranykor idején is. Számos költői művéből mindössze 124 vers, illetve 43 töredék maradt ránk.

CAIUS LICINIUS CALVUS

I

Légi Camena, segíts kidalolnom Languidulusnak:
miként nyomul (- - - -)
Daphne után kapdos, de ledöfné titkon a többit
tompa stylussal (- - -)
(- - - - - - - - - -) a tempei tömpék!
(- -) hiú irály s modor,
bár Arcadia póri nagy ökrei feszt le-lebőgik
Abdera görcsös bölcseit...
Pallasi fensőbbség ridegült rhadamanthusi pózzal
ítélkezik (- - - -)
(- - - - - - - -) esküszik Invidiára.
(- - - - - -) ezért,
Languidulus, ne siess megtudni: mi dívik a művelt
körökben itt?... Kihűlt szavak
cnossusi vak labirynthusa terjeng szellemi téren:
csak szárazabb s meddőbb tanok,
mint a kiszikkadt, zord Eurotas medre aszálykor,
ha gyújtogat már Sirius,
s száz lacedaemoni szirt lobog, izzik a tűzleheletben!
De itt kevésbé égető,
hűs elméleteket produkálnak a zsebfilozófus

béljósok, új írástudók,
púderezett tököek: divatos főfőaugur mind!
Nyökögnek ám, s dadognak is,
mintha Sibylla motyogna a delphi tripuson ülve
(- - - -) facsart fejek
lágy locsogása csupán a világ: kusza széptani látszat,
finomkodó bölcselkedés,
fád duma, kész unalom!... Belepilled az elme, kifárad,
miként bunyik, nehéz paraszt,
hogyha napestig túr laurentumi földet (- - -)
(- - - - -) s gőze sincs,
hej, lauretumi szent laurusról! Még Aganippe
vizét sem itta... Túl magas
néki a messzieső ideák hona, ködbevesződbb, mint
a Pelion s az Ossa... Csak
víg Fescennia ős hymenaeusi ritmusa vonzza,
hisz olykor arra kurjogat,
tréfadalokra szökik vidulósan!... (Languidulus, ládd,
ismét hogy elkalandozott
Calvusod!) Ó, ez a téma örök (- - - - -)
s oly föllengzős a röpte, hogy
tán fölfogni se bírja halandó kásafaló lény!
No persze, pillogó sznobok
is csak alig, de ne félj: majd túllihegik. (Picsa s két as
szemükre!) Midasként konyít,
ért a zenéhez mind, noha lelkük rég bedugult, vak:
se lát, se hall. De fals a dal,
s vastag a fülzsír, mint pofabőrük (- - - - -)
növesszenek szamárfület!

II

Tigellius, ha énekelsz zenélgetőn,
közben a mennyezetet nézed... Miért meredsz föléd?
Te zengsz ily égnyekergetőn! .... Miért hiszed
hát, hogy a mennyezet épp recseg, s rögtön reád szakad?

III

Hű Veraniusom, no, csakhogy itt vagy!
Hát Hispánia földje mint forog még?
Szép-e Barcino, mondd? Mesélj, milyen volt?
Bájos Emporiae?... S a hős Saguntum?
Messze Tarraco?... Távolibb Taletum?
Hispalis s Olysippo tényleg oly szép?
Szólj, milyen?... Haragos ma Oceanus?
Mi újság Lusitániában éppen?
Most tán több aranyat sodor, darál a
Tagus habja?... S a keltiber dühöng még?
Minden érdekel engem! Ej, beszélj már!
Jaj, Veraniusom, te meg se mukkansz!

IV

Elbocsátlak már, Liber, agg cselédem,
bár szabad voltál, soha szolgalelkű...
Zsenge gyermekként nevelőm, barátom –
csak becsületre

szoktatott példád, szavad óvta léptem,
mintha testvérem, rokonom te lettél
volna (- - - - -) Megáldlak –
béke veled! Jaj,

hű Eros s Hermes, ti maradjatok még!
Cinkosok, vásott, fiatal csikóim
voltatok, friss hírnökeim, ha kellett –
futni, üzenni

rossz szerelmeknek, feledékenyeknek,
régi társak víg seregét terelni,
léha lengéket lakomára hívni
hogyha Saturnus

(- - - - -) utoljára bort, lyd
balzsamot, bacchánst, fuvolást, hetérát

(- - -) aztán legyetek szabaddá –
védjen az Aether!

Kérlek, ős Paean s nevető Lyaeus,
perzselő kór (- -) a Rák jegyében
(- - - - - - - - -) Cynthus
s Nysa szülötte!

(- - - - -) lebegő időben
(- - - - -) légy szabad újra, lelkem!
Úgyse tudnám már befejezni versem –
tán soha többé.

KOVÁCS ANDRÁS FERENC műfordításai

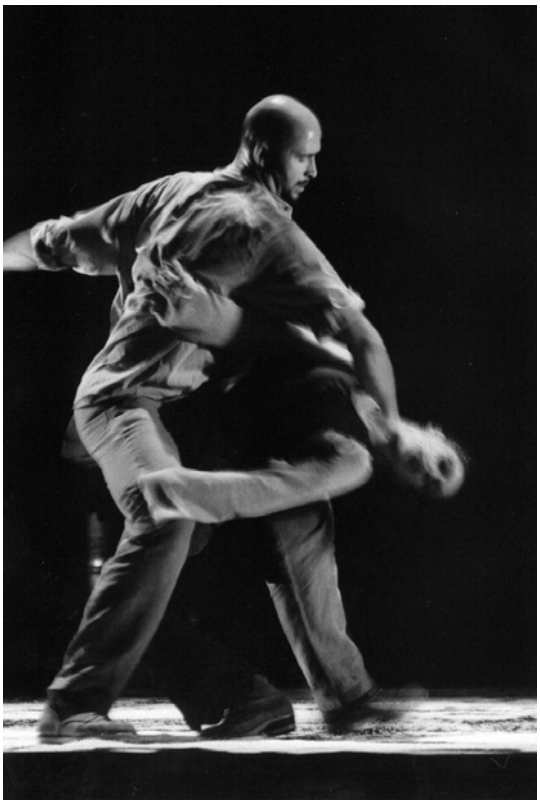

VÖRÖS ISTVÁN

Körforgás

Számolgatja, mennyi van hátra
abból, amit nem várt, nem
kívánt, és amitől annyira félt.
Meglepte, hogy mindenki
irigyli, még mindig jobb,
mintha kórházba mennék.
Kint jár a parkban és ezüst
cipellőt talál az egyik fa
odvában. Ám nem tetszik
meg neki a láb, amit nem látott,
a cipő, amit undorodva dob
vissza a többi hasonló dolog közé.
Az üreg tele van nemlétezéssel,
hangyáktól nyüzsög, levetett
madártojás tapadt a talpra.
Egérhulla. Harkályfej. Aki ott benéz,
egy hetet alszik. Aztán két
hétig nem tud aludni. Csupa
nemlétezés, ideges fekete hiány,
szürke foltok pókhálója, kéreg
alól kiömlő esővíz, benne felejtett
gyíkbőr, fenyőviasz. Elgörbült
alumínium kanál. Aki a cipőt
hozta, fehér mentőkocsin
érkezett, és fekete autón
ment el. De nem halt meg.
Viszontláthatod egy zsíros
kártyapakliban. Ha neked osztják
le, királyból alsóvá szelídül.
A tükörképét maga mellé fordítja,
forognak körbe,
mint az óramutató.

Leírás

A napfény rá csak egy ajtórésen zuhog, és nem őt látjuk, hanem a tükörképét. Mögötte a falon a fej árnyéka nagyobb és tágasabb mint maga a koponya. A tükör téglalapjában jóformán elvész a váll és a fej. Mindent a fal szürkésfehér simája ural, szórt fény a fénysugár is. A munkát, amit végez, szereti, de a munka is végez vele. Részegen mered már hajnalban maga elé. Vattafény billeg körülötte. Tudja, hogy sok vizet fog inni, teát; vacsoránál, hogy kijózanodjon, egy pohár bort. Aki most itt van, mind a barátja. Kitalálja a titkaikat és elfecsegi magának. Ő viszont bezárul, mint halak a tó jege alá. Szarvas pattan a jégre. A patája áttör a havon és odakoppan a letakart tükörhöz. A napfény csak egy résen zuhog, őt magát nem látjuk. A fej árnyéka tágasabb, tudja, hogy sok vizet fog inni. Most itt van, bezárult a tükör téglalapjába.

Társalgás vacsoránál

Megértettem végre, hogy ez nekem szól.
A hirtelen fölnevetések, a történet
a női formájú hegyekről. Most
kéne előhozakodni férfi
formájú tengerrel, egy pókkal,

amit a havon láttam futni. Hogy
meg akarom-e nézni a műtermét?
Már majdnem teljesen szétszerelt egy
autót, és a darabokat arannyal és
ezüsttel átszínezi, gótikus mintákat

rajzolva rájuk. A körömágyából
nem tűnik el a festék, amit a múlt
héten magára öntött. Sokan vannak,
akiket nem értünk, és nem is
fogunk megérteni soha.

Olvasástan

Csak élő költőket lenne szabad
olvasni. Aki meghalt, elfeledni
de rögtön. Szemétbe dobni

a legjobb verseket. Micsoda
árulás a halál, mit elkövetett
az írójuk. Versei csigaházak,

amelyekre rá kell taposni.
Versei romlott konzervek,
ki kell nyitni őket és enni

mohón, öngyilkos dühvel.
És nem is írni semmit,
nehogy halandók maradjunk.

CSIKI LÁSZLÓ

Két út

HANGJÁTÉK

(A játék Jókai Mór kései írásaira épül. Ő maga szereplőként két hangon beszél: egyiken az 1848-as forradalom alakjait mutatja be, miközben menekülőben, 1849 augusztus 9-én, majd 11-én a másik hangján emlékezik rájuk. A harmadik hang – a jelenkori Beszélő – többnyire ugyancsak Jókait idézi.

Egyéb szereplők is megszólalnak, egyetlen hangjukon.

A történet folyamán, 1848 március 15-én és 1849 augusztus 9-én, egyaránt zuhog az eső, és némileg valószerűtlenné teszi, „elmossa" a hangokat.)

JÓKAI II *(idősebb hang)*: A kinek a régi emberek közül még van valami elmondani valója, siessen vele, a míg a nap süti az arczát. Én is e régi emberek közül való vagyok.

BESZÉLŐ: Ez Jókai Mór egyik hangja. A túlélőé. Több hangja is van, több időből. Jókai most, fiatalon, Arad felé kocsikázik, Nyáry Pál társaságában. De lehet, hogy Nagyvárad felé megy. Menekül. Keres valamit. Vagy emlékezik. Egyre megy.

JÓKAI I.: Korán reggel volt: borús, esős idő.

BESZÉLŐ: Most délre jár. Esik az eső.

JÓKAI I.: Petőfi az elmúlt éjjel megírta költeményét: „Talpra magyar, hí a haza!" Én pedig a pesti tizenkét pontját a fiatal Magyarországnak: „mit kiván a magyar nemzet?" a nép által megérthető magyarázattal alakítottam át. A tizenkét pont összeállítása Irinyi József müve volt, ki azt a Pesti Kör elé terjeszté.

BESZÉLŐ: Ez a másik Jókai. A '48-as. A fiatal. Éppen öregedőben.

JÓKAI II.: 1849-ik augusztus 8-án titkos értekezletet tartottak a számra igen meggyérült országgyülés tagjai Aradon.

NYÁRY: Ne gyötörd magad, Móric. Okosabbak leszünk, ha ott leszünk.

BESZÉLŐ: Ez Nyári Pál, alispán. Ő nem annyira fiatal.

JÓKAI II: A kormány azzal a hírrel lepte meg a képviselői testületet, hogy többé biztosításukról gondoskodni nem tud, mert a szőregi vesztett csata után Arad fedetlenül áll. Kossuth maga bevonult a várba azzal a határozattal, hogy ott bezárja magát s védi annak erődjeit, a míg a seregek a harczot tovább folytatják. Görgeiről semmi bizonyosat nem lehete hallani.

KOCSIS: Róla soha, semmit.

NYÁRY: Kegyelmedet nem a véleményéért fogadtuk fel, hanem a szekeréért.

KOCSIS: Megtenné nekem a Nyári, de még inkább a Jókai úr, hogy ne mind rúgdossa az ülésdeszkát, idegességében? Sebesebben úgyse mehetek.

JÓKAI II.: A város tele volt menekültekkel; minden osztályból levő kompromittáltak itt gyülekeztek össze... Duscheknek parancs adatott, hogy a pénznyomdát és államkincstárt szállítsa a várba; ahhoz kétszáz szekér kellett, és szekér nem volt kapható többé. Menekülők lefoglalták valamennyit.

KOCSIS: Hó, te, Rózsi, Eszti! Fel a gubát, köpenyt, tekintetes urak, mert elázunk. Nem póstakocsi ez!

BESZÉLŐ: Választhattak ám a reménnyel menekülők: az esőben vagy saját verejtékükben fürdenek-e? Fülledten lüktető volt az az augusztus 9-iki nap, akár a lázas emlék.

JÓKAI I.: Márczius 15-ike volt 1848. Tizedik évfordulója annak a nagy katasztrófának, melylyel a korszellem óriás keze a régi Budapestet a föld színéről eltörölte a jeges árvízzel, hogy helyet csináljon az újan emelkedő dicső főváros számára.

BESZÉLŐ: Víz, eső. A tenger vidéki visszhangja talán... „Feltámadott a tenger..."

JÓKAI I.: Könnyü más városnak forradalmat csinálni, tudja, hogy mit tegyen. Legelőször is elkergeti a kormányát, körülveszi a parlamentet; de hol vegyünk mi kormányt, mikor a kanczellárunk Bécsben van, a parlamentünk pedig Pozsonyban?

BESZÉLŐ: Másfél évre rá a szabad magyar kormány nem volt fellelhető saját országában

KOCSIS: Álom s esős idő....

JÓKAI II.: A simándi úton szekér szekeret ért; ha egy-egy gyorsabb futtában elkerülte a többit: a bennülők – nem akartak egymásra ismerni. Sok arcz ki volt véve rendes alakjából; szakállak leborotválva, bajuszok rövidre nyírva; ruhákról sok zsinór letépve. Engem Nyáry vitt szekéren; ugyan az, ki nekem e balsorsot már két hó előtt mosolyogva jövendőlé meg; kinek feje legmagasabban állt arra nézve, hogy legelébb érje a csapás...

(Az út mellett, a kukoricásban két honvéd beszélget.)

I. HONVÉD: Nagyon zsenge még az a törökbúza, pajtás. Elcsapja a hasad.

II. HONVÉD: Adj mást, ha tudsz. Te mit művelsz?

I. HONVÉD: Imádkozom. Felejtek közben.

II. HONVÉD: Hazudsz. Eszel, attól mozog a szájad.

I. HONVÉD: Igével él az ember...

II. HONVÉD: Te gazember! *(Dulakodás zaja, lihegés hallatszik.)*

JÓKAI I. *(a maga gondolatait folytatja)*: Minő felvonulása a szellemeknek! Mintha Csaba vezér „hadak útját" látnám az éjjeli égen megrémledezni! Márczius 15-ikének minden hulló csillagait Petőfi homloka gyüjté maga körül egy csillagkoszorúba... És azután láttam egy nemzetet, melynek egész

egy emberöltő ivadéka nem tanult fegyverrel bánni, melyről azt énekelte költő és történetíró, hogy el van már puhulva, mint egy óriást felkelni fektéből s puszta kézzel megvívni kilencz oldalról rátámadó fegyveres ellenség légióival s diadalmaskodni valamennyin.

BESZÉLŐ: Várad és Arad közt a sárban egymást kerülgették a batárok, parasztszekerek. A felázott mezőn éretlen dinnyét faltak az éhes honvédek, a héjak feltört koponyaként hevertek szerteszét. Nyers krumplit majszolt az egyik, éhenhalt társa teteme mellett. Civil ruháért kuncsorogtak a tanyákon a szökevények. A polgárok elrejtették az utolsó kenyereket, hogy legyen mit előadni az orosz seregnek, nehogy bosszúból elpusztítsák a várost.

JÓKAI II.: A Váradról menekülők siettek tehát Aradra, az Aradról jövők Várad felé, s így találkozott szembe a két menekülő csapat Simándon. *(Odaszól valakinek.)* Hová?

FÉRFI: Hová? Merre?

JÓKAI II.: Ti merre?

FÉRFI: Mi Aradra. És ti?

JÓKAI II.: Mi Váradra.

FÉRFI: Vissza, vissza! Váradon ezóta ott már Paskevics.

JÓKAI II.: Arad alatt Haynau. Te ki vagy?

FÉRFI: Azt kérdezd, ki voltam.

JÓKAI II.: Kérdezem.

(Harsány, már-már őrült kacaj a válasz. Távolodik.)

BESZÉLŐ: Voltak, akik azon a napon háromszor is találkoztak az oda-vissza útban. Nem akarták felismerni egymást. Ült ki-ki a maga gubájába burkolózva a szekerén. Mélázott, emlékezett közben az utazó az esőben.

JÓKAI I.: Képzeljen valaki ilyen látványt! Ingyenes előadás, Bánkbán, szabadságtól idvezült, örömtől ittas nép, a színház minden zuga tömve; szép hölgyek és kufárnők, elegáns úrfiak és mesterlegények összekeveredve, és valamennyien oly sárosak, mint a kik egész nap barrikádokat ostromoltak.

KOCSIS: Béragadunk az agyagba, jó urak.

NYÁRY *(keserűen élcelődik)*: Szobornak még jó leszünk.

KOCSIS: Majd egyszer, ha megint embert öntenek az ágyúból.

JÓKAI I.: A nép Táncsicsot akarta, s addig nem mozdult a helyéről, míg azt meg nem kapja; a zaj egyre növekedett. A nép vezérei zavarban voltak, hogy mint szabaduljanak meg az ünnepélyes napnak e derültté lenni fenyegető befejezésétől. Hasztalan szónokolt Petőfi a zártszék tetejéről; hasztalan állt ki Irinyi a tudósok páholyának mellvédjére a népet harangirozni; elveszett még Vasváry szava is a zajban, pedig a legfelső kakasülőről kísérté meg a tengercsillapító szónoklatot.

KOCSIS: Baj lehet, ha már a markotányosnék is futnak. Hacsak nem emberek, asszonyruhában...

NYÁRY: Asszonyok, asszonyok... Mióta nem ölelt kend egyet is?

KOCSIS: Forradalomkor, tekintetes úr, olyan lelkesültek az asszonyszemélyek, könnyen kaphatók...

NYÁRY *(méla gúnnyal)*: Nem veszünk ki eszerint.

JÓKAI I.: Sokan már arra a gondolatra jöttek, hogy valakit fel kell öltöztetni Táncsicsnak s bemutatni helyette a színpadon, a mi nagy sérelem lett volna a nép jóhiszemüségén. Ekkor nekem egy mentő gondolatom támadt. Felmegyek a színpadra, s szólok a néphez a prosceniumból. S azzal térdig sárosan, mint más, vállamon a karbonári köpönyeggel, behorpadt czilinder kalapom mellett egy óriási veres tollal, oldalamon egy jurátus karddal...

NYÁRY: Mit beszélsz magadban, ember? Verseket mondasz, vagy imádkozol?

JÓKAI II.: A simándi úton egy fekete fedelü szekér haladt a többi között, két szürke ló volt eléje fogva. Nyáry messziről ráismert a lovakra. „Ez mind a kettő pegazus", mondá tréfálkozva. Valóban, honunk két első írója, Bajza és Vörösmarty ült a szekéren. (A harmadik, Petőfi, már akkor a segesvári hantok alatt feküdt.) Költőink dicséretére mondhatom, hogy szakálluk, bajuszuk nem volt levágva.

KOCSIS: Nem mégis Kossuth kormányzó úr az, csurdé képpel? Meg az államkincstárral.

BESZÉLŐ: Róla hallgass! Őt ne bántsd. Róla az idő ítél.

KOCSIS: Nem elég ez az ítéletidő most?

NYÁRY *(Kocsishoz)*: Róza asszonyt ismerte-e? Aki Jókai úrnak kokárdát tűzött a mellire akkor este, a teátrumban...

KOCSIS: Színészné...

NYÁRY: S aztán!

KOCSIS: Meghallja a Móric úr.

NYÁRY: Az most semmit a maga hangján kívül.

KOCSIS: Ösmertem, tekintetes úr, ösmertem. *(A lovakra csap.)* Gyí, Rózsi, Eszti!

JÓKAI II.: Következzék ama hosszú sora a szellemalakoknak, a kik már csak a lélekidézés szavára vonulnak végig látó lelkem előtt: legelől Petőfi, utána Vasváry Pál, Irinyi József, Degré Alajos, Bozzay, Egresy Gábor, Vidacs János, Vajda János... *(A hang elúszik, elfödi az esősuhogás. Aztán érdes szó hasít belé.)*

I. NÉPFELKELŐ: Hova, merre, jó urak?

II. NÉPFELKELŐ: Dicsőséges nagy urak, hát hogy vagytok?

JÓKAI II.: Eressz, ember! A fővezér vár, Görgei.

I. NÉPFELKELŐ: Jó, kövér lovak ezek...

II. NÉPFELKELŐ: Ennivalók.

JÓKAI II.: Engedjetek. Két napja úton vagyunk már.

III. NÉPFELKELŐ: Pestiek ám az urak! Szónokok vagy státusemberek.

JÓKAI II. Csak magyarok.

I. NÉPFELKELŐ: Boldogan futhatnak a többivel. Neki Erdélynek, s onnan át a törökhöz. De mi hova, merre, urak? Nekünk hol a hazánk?

III. NÉPFELKELŐ: Ott, ahol az urak kardja. Eldugva akkurát!

I. NÉPFELKELŐ: Színi kellék volt az, nem egyéb. Ugye, hogy szépen csillogott? Na, menjenek az urak. De a maguk lábán. Ebből a két lóból kikerül egy napi menázsi.

NYÁRY *(parancsolón)*: Ülj fel rá inkább, mielőtt megennéd. Ha már fut, gyorsan fusson a gyáva.

I. NÉPFELKELŐ: S aztán hova?

NYÁRY: Merre vannak a muszkák?

II. NÉPFELKELŐ *(felkacag)*: Azok még inni is adnak. Éjjel velük poharaznak a tiszt urak.

I. NÉPFELKELŐ *(kuncog)*: Mi meg a legényeikkel.

KOCSIS: Tárgyalnak megint, lehet.

III. NÉPFELKELŐ: Holló a hollónak... Feketék ezek mind.

I. NÉPFELKELŐ: Fogtam egyszer egy herceget. Oroszban sok van ilyen. Azt mondta: nekünk ti nem kelletek, nem kell az országotok. Ha még most sem tudjátok, miért jöttünk ide, az rátok nézve szomorú dolog. Azt kérdezze meg az úr a fővezértől: akkor miért? Akkor most mi hova?

II. NÉPFELKELŐ: Ők tudják, mi viseljük.

KOCSIS: Ereszd a lovat! Az az enyém, nem a státusé.

III. NÉPFELKELŐ: Jóuram, most megütöm... a lovát. Gyí, te! Menjetek.

I. NÉPFELKELŐ: Ugyanoda juttok.

NYÁRY: Megköszönöm, testvér.

I. NÉPFELKELŐ *(lemondóan)*: Jól van, úgy legyen: éljen a magyar szabadság.

JÓKAI I. *(tovább méláz az úton)*: Nyáry Pál alakja, arcza igazi magyar typus volt, amaz erőteljes, emez kissé ragyás: nem volt ideálszép; de szeretetreméltó: láttam őt több ízben halálveszély előtt is mosolyogni. Hogy a legnagyobb kétségbeesés halálbacsalogató napjaiban élve maradtam, azt is neki köszönhetem.

NYÁRY *(maga elé)*: Bohók. Bátrak. Katonák. Csak azt nem tudják, hogy annak hull előbb a feje, aki a legmagasabbra merte felemelni.

KOCSIS: Tudnak ezek már mindent, tekintetes úr. Csak éhesek.

JÓKAI I.: Aztán ő is ott volt közöttünk márczius 15-ikén reggel, a mikor egy csoport fiatal ember azzal a képtelen követeléssel állt elő, hogy legyen egész Magyarország fiatal.

BESZÉLŐ: Jókai éppen most, ezen az úton, Arad s Várad között veszíti el az ifjúságát. Elmossa a nyárvégi eső.

JÓKAI I.: A márcziusi napoknak második hőse volt Vasváry Pál. Hatalmas ifjú férfialak, nyilt tekintetü, nemes vonásokkal büszkélkedő arczczal, nagy kék

szemekkel, sürü gesztenyeszín hajfürtökkel. Bálványa volt a fiatalságnak, vezére, lelke a néptömegnek, mely tartalomdús csengő szózatára ment utána, a merre hívta, s megállt, a hol megállítá. Ő is kardot fogott, mikor a tollnak és szónak a sikere megszünt. Csapatja élén esett el az erdélyi havasok közt. Társait is leölték.

BESZÉLŐ: Ki tudta még akkor, melyikhez kell nagyobb erő: a halálhoz, vagy a túléléshez?

KOCSIS: Váradnak-e most, vagy Aradnak, tekintetes urak? Éhesek már a lovak is.

JÓKAI II.: Megállj! Ez itt a Gózon. *(Nyárihoz.)* Ügyvéd volt ez, pesti úr, de közlegénynek állt. Mára azért már alezredes. *(Gózonhoz.)* Merre menjünk, testvér? Arad-e vagy Várad?

GÓZON: Te csak haza menjél már, Móric. Mondd meg az apámnak, hogy a fia elesett.

JÓKAI II.: Tréfálsz, fiskális!

GÓZON: Rongyos, éhes a sereg, de csatázni fog, ha parancsot kap rá. Csak azért, hogy elvesszen az utolsó emberig. Ez lesz a fő eredménye Görgeinek.

NYÁRY: Ennyire szorítanak már?

GÓZON: Annyi csak, hogy a had fizetését merő százasokban küldték meg. A katonák úgy vagdossák el a bankót tíz felé. De a harminc és tizenöt krajcáros bankjegyeket a hivatalnokok fizetésére osztogatják. Azokra telik. Sok lett a kevés.

KOCSIS: Egyikkel se vehetni egy falat kenyeret. Se Váradon, se Aradon, tekintetes urak. Hát akkor merre mégis?

GÓZON: Apró csapatokra kellene feloszlani most, s gerillaháborút folytatni országszerte. De te, Móric, csak azt mondd meg az apámnak, hogy meg vagyok halva. Haza én már úgyse mehetek.

KOCSIS: Gyí, te Rózsi. Te menjél legalább.

JÓKAI I.*(tovább emlékezik)*: Társaink egyike nem tudta azt a napot bevárni. Czakó Zsigmond, fényes nagy tehetség, eredeti úttörő a szinmüirodalom országában (...) nem bízott talán a jövendőben, nemzetében, önmagában. Csengery Antal lakásán, vidám társalgás közepett, szájába vette egy pisztolynak a csövét s ezzel a halálcsókkal átküldte magát a túlvilágra.

BESZÉLŐ: Mert azért voltak előjelek...

JÓKAI I.: Szegény özvegy anyja ott Erdélyországban, összegyüjtött vagyonkájából sírkövet szándékozott dicső fiának készíteni; de mire az összeg egybegyült, bekövetkeztek a nemzeti felszabadulás napjai (...), a küzdelemhez honvéd kellett, annak fegyver és ruházat, ahhoz pénzre volt szükség...

JÓKAI II.: Czakó Zsigmond édes anyja is odatette az áldozatok közé a bibliai özvegyasszony fillérét: szeretett egyetlen fia sírkövének árát. S most csak az

őszi kökörcsinek tudják, melyik hant alatt nyugszik a költő? Fejfáját feltüzelték azon a télen a táborozó hadcsapatok.

BESZÉLŐ: Helyben vagyunk. Összeér egymással a két idő, a harc kezdete és vége. Akár a keresztútnál. S még jó, ha a mieink, nem mások melegednek a fejfánk lángjainál.

NYÁRY: Alszol, Móric? Megérteném.

JÓKAI II.: Nem alszom, csak álmodom.

NYÁRY: Hallom. Czakót emlegeted. Előre gondolj inkább.

JÓKAI II. *(emlékezőn)*: A kik ama napfordító év cselekményeiben résztvettek, kevesen élnek már, s a kik még életben vannak, azok is mindennap leszámolnak az élettel, mielőtt álomra hajtanák a fejüket, mert nem tudhatják, hogy lesz-e még annak az álomnak fölébredése?

KOCSIS: Hát lehet, urak, hogy megérkeztünk. Még az is lehet, hogy ez Temesvár. Elég sok itt ahhoz a német meg a szerb. Még oláh is van.

NYÁRY: Azon tünődöm én is éppen, kik lehetnek a gyilkosaink? Ne adja Isten, hogy igazuk lenne. Hány nemzet van a világon, Móric? Mi magunk hány nemzetből vagyunk? Mert valamelyik elveszejti bennünk a másikat.

JÓKAI I. *(magában, halkan)*: Petőfinek arcza és alakja nem volt az, a mit daliásnak nevezünk: arczkifejezése komor, rideg volt, termete szükvállú, járása nagy lépésü, mint a távgyaloglóké; hangja tompa, de mikor az ihlet átmelegítette, ez a mozdulatlan arcz ragyogott, ezek a csapott vállak földgömbemelő Atlasz vállaivá nőttek s midőn lelkesítő költeményeit szavalta, hangja az indulatoknak minden változatait zengte, sírta, mennydörögte.

JÓKAI II.: S ha lóra kaphatott, akkor egész daliává alakult át: úgy ült a lovon, mintha teljes életében azt tanulta volna. Bár sohase is vált volna meg a lovától a végzetes napokban.

KOCSIS: Bizony, a lovat, azt sose, tekintetes úr. A lovat ne.

BESZÉLŐ: Csúszkál, farol a batár, valahol Várad és Arad között a sárban, hull az eső, csurog a lemeztelenített férfiarcokon. Álarcként hordja mostantól ki-ki a maga orcáját. Szemmel láthatóan öregszenek. Egyre babonásabbak. Mert voltak előjelek...

JÓKAI I.: Még aznap meglátogattam Szalontán Arany Jánost. Azelőtt kevés idővel távozott el onnan Petőfi.

JÓKAI II.: Arany beszélte róla, hogy mikor utolsó este ott mulatott, egy szép ezüst veretes török pisztolyt mutatott neki, melyet Erdélyben kapott ajándékul; nők és gyerekek is voltak a szobában, és sok ismerője Aranynak; a pisztoly kézről kézre járt, mindenki megnézte azt, s el is csettentték, hogy lássák, milyen szépen szikrázik a kova; a pisztoly természetesen soha nem volt megtöltve, mint Petőfi mondá: ő csak ereklyéül tartogatta azt a bőrönd fenekén; egyszer aztán ő is kézbe vette, s elcsattantá a lőportalan sárkányt és akkor elsült a pisztoly, két golyó furódott a falba, egy arasznyira Petőfi

fejétől. Abban az órában minden jelenlevő megkerülte tulajdon megásott sírját.

(Közben visszaérnek a kukoricáshoz.)

II. HONVÉD *(elcsukló hangon énekel)*: „Nagymajtényi síkon letörött a zászló..."

NYÁRY: Nem tudsz jobbat, ember? *(A honvéd tovább dalol*: *„Azon tollászkodik két fekete holló...")* Társad is volt, amikor erre jártunk az elébb...

II. HONVÉD: Túl sokat imádkozott. Mert igével él az ember...

NYÁRY: Te is azt teszed. Imádkozol.

JÓKAI II. *(mormogva, motyogva tépelődik)*: Nem tudom. Lehet, csak fiatal lelkek álma volt minden. Káprázva láttuk a népet, saját gondolatainktól mámorosan. Mondván: ha egyszer uralkodóvá válik a nép a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék...

JÓKAI I.: De hát követtek minket! A min egy századon át hasztalan fáradozott annyi nagy szellem, a népszabadság nagy művén, ezt a lehetetlen, óriásnak való feladatot egy márcziusi napon megoldja egy csoport fiatal költő, újságíró és egyetemi tanuló, s arra az egy szóra, hogy „ezt kívánja a nemzet!" felszabadul a nép, a föld és a szellem.

BESZÉLŐ: Mikor a magyar önmagának lett legrosszabb ellenségévé, adott neki az Isten egy jobb ellenséget.

JÓKAI I.: Erőnk tudatára ébredtünk. Kincs lett ránk nézve, a mit eddig lábbal tapostunk. A veszély szabadított meg.

BESZÉLŐ: De milyen áron? Szégyellem kellene magam, hogy életben maradtam. De nincs hozzá erőm.

JÓKAI II.: Önmaga kívánt lenni a nemzet. Önmagáé...

JÓKAI I.: De honnan vettük mi ehhez a bátorságot? A pórnak föld kellett, az iparosnak piac, a kereskedőnek szilárd pénz. Ki-ki tudta a szüksége nevét. Prózai, egyszerű neve volt mindennek. Csak mi, ifjak, neveztük szabadságnak...

JÓKAI II.*(mintegy kétségeit túlkiabálva magában)*: Én láttam e napnak istenarczát s fényétől most is elvakul a szemem, ha visszatekintek rá. Láttam ezredévek bálványait egyszerre összeomlani, egyes embereket a tegnapi énjükkel ellenkezővé teremtődni, láttam egy korszakot egy percz alatt megszületni, láttam egy szolganépet egy varázsszóra szabad nemzetté átalakulni. Láttam az Istent.

(Görgei főhadiszállása elé érkeztek időközben.)

I. ŐR *(kiált)* Megállj, paraszt!

KOCSIS: Urakkal vagyok.

BESZÉLŐ: Megérkeztünk?

JÓKAI II.: Biztonságban vagyunk-e végre?

NYÁRY *(az őrhöz)*: Vezess a fővezérhez.

I. ŐR: Doktor van nála.

II. ŐR: Meg hegedűs.
NYÁRY: Súlyos a fejsebe, mint mondják?
I. ŐR: Nem olyan ember az, uram. Állja a szenvedést.
II. ŐR: Hahogynem, még élvezi...
NYÁRY: No, akkor eressz.
I. ŐR: Passzus kéne ahhoz, tekintetes úr.
NYÁRY: Írjak-e magamnak?
II. ŐR: Jóuram, nem igen kedvelik most itt azt, akinek kardja nincs. Ha meg karddal jön, de messziről, azt kérdezik: csak nem Görgeit elfogni küldte-e a kormány?
JÓKAI II.: Már ott tartunk?
I. ŐR: Fél a törvényes kormány a törvényes fővezértől...
II. ŐR: Fél az már a saját árnyékától is.
KOCSIS: Megforduljak, tekintetes úr?
(Távolról hegedűszó hallatszik.)
NYÁRY *(dúdol)*: „Ég a kunyhó, ropog a nád...” No, akkor ide bemegyünk.
(A hegedűhang felerősödik.)
BESZÉLŐ: Görgei, sebesült fején ekkor fehér pöttyös kék selyemkendőt viselt ezen az esti lakomán. A pétervári, cári udvar színeit. Három tisztje is suttogta már, hogy ez árulásának jele. A többi tiszt, ázott gubában lovagolt csapata előtt, más csapatok felmentésére készen. Mindegyre elkerülték egymást. A hadtestek egyesítése több időt vett igénybe, mint a csaták. Az összecsatlakozni vágyók pedig mindig megfogyatkozott csapatokat találtak, letarolt síkokon, hős tábornokokat és elcsigázott közlegényeket.
NYÁRY: Görgei tábornok úr! Kérdéssel jöttem. Legyen őszinte irántam. Nem a kormány képviseletében járok, nem vagyok én sem Szemere, sem Szontágh, sem Kossuth egyéb spionja. Nem akarom én kikutatni önt.
JÓKAI II *(maga elé)*: Majd megteszi azt a magasságos Isten.
NYÁRY: De feleljen nekem: van-e még reménye? Lehet tenni még itt valamit?
GÖRGEI: Reményem van, de az nem a magyar respublika fölállítása, nem is egy európai háború, hanem egy „becsületes békekötés”. Harczolok, de nem a győzelemért, hanem a békességért.
BESZÉLŐ *(halkan)*: Hát mi egyébért folyt a harc, ha nem a békéért?!
GÖRGEI: Ráérünk. Az orosz nem fog bennünket üldözni többé.
BESZÉLŐ *(halkan)*: Ez történelmi mondás volt. Jókai is elismeri. De akkor már öreg. Császári, királyi bálokba jár. Hóhérokkal paroláz.
(Szól a hegedű: „Ég a kunyhó, ropog a nád...”)
JÓKAI II.: Azt hallottam, hogy ön a zsolczai csata után egy pár pisztolyt kapott emlékül, melynek egyikére az volna felírva: „Görgei Arthurnak, midőn körülfogott seregeit csodás vitézséggel megmenté, emlékül, halálos ellensége, Pakevics”.

GÖRGEI: Kaptam ajándékba pisztolyokat. Verseket nem. És a fegyvereket sem Paskevicstől... Túl sok mifelénk a költő, több a katonánál. Könnyebb kitalálni, mintsem véghezvinni.

JÓKAI I. *(magában)*: A Petőfi pisztolya. A fátum!

BESZÉLŐ: Bejött akkor egy magas barna férfi, az orvos. Átkötötte Görgei fejsebét. Az még mindig tört csontdarabokat is vetett ki. Halálos seb volt.

JÓKAI II.: Jobban járt volna Görgei, ha a halál akkor elvégzi rajta a dolgát.

BESZÉLŐ: És bejött, piros ingben Reményi Ede egy nyírettyüvel. Elhúzta azt, hogy „Ég a kunyhó, ropog a nád". És a „Talpra magyar"-t is. Görgei fel sem szisszent, amíg letépték fejéről a régi pólyát, és feltekerték rá a tisztát. Hallgatta csak a nótát. Aztán nyugovóra tértünk reggelig.
(Jóideig hallatszik még Talpra magyar nóta.)

JÓKAI I. *(félálomban emlékezve)*: A kérdés csak az volt márczius 15-ikének reggelén, hogy mi történjék e tizenkét pontos petitióval. Apelláljunk a népre! Ez volt közös megegyezésünk. Vasváry Pál, kezében elefántcsont-fogantyús botjával oly hevesen hadonászott, hogy a pálczatőr kirepült a botjából s az én falam szegletében állt meg a hegyével. „Jó ómen!" Előre a vassal! S e szóval kezdődött meg az örökké emlékezetes 1848-iki márczius 15-ike: a sajtószabadságnak, a népszabadságnak örökké emlékezetes napja.

JÓKAI II.: Akkor azt hittük, hogy most meg van nyerve minden s nekünk nem kell egyebet tennünk, mint örülnünk és ismét örülnünk, s közbe-közbe mindenkit keblünkre ölelnünk, mert hisz az egész világ jó barátunk.

KOCSIS: Móric úr! Ébredjen már! Mennek a katonák. Azt mondják, Görgei a fő zászlósúr mától. Diktátor vagy mifene. Átvonult Világos alá.

JÓKAI I. *(még álomittasan, de hagymázasan is)* A márcziusi napokban Petőfivel együtt én voltam az, a ki a népszabadságot kikiáltottam a szabad ég alatt. Az első szó kimondója fejével játszott; mert ha az egész nemzet nem visszhangoztatja azt, az a fej elveszett. Ki költé fel e visszhangot? Ki őrzé meg fejeinket?

KOCSIS: Aláírtak neki három miniszterek. Csányi, Aulich meg a Vukovics. De Szemere nem. Nem állt be negyediknek.

JÓKAI II.: Esik-e még odaki?

KOCSIS: Mit mond kend, okos ember létére: kiket fognak ezek közül felakasztani? Meg hogy ki köti meg a kötelet? Lehet, hogy jól fizetnek érte. Lehet, megérné elvállalni...

JÓKAI II.: Gyerünk innen!

KOCSIS: Merre, méltóságos uram? Hova?

JÓKAI II.: El innen. Vissza. Vissza Pestre. Vissza márciusba.

KOCSIS: A kapun kívül várjon a méltóságos úr, mert igen sokan jönnek befelé. Nehogy elkeveredjen, mert még Törökországban találja magát a többivel.
(Hallatszik az „Ég a kunyhó, ropog a nád...")

GÓZON *(a kapuban, kocsizörgés, kiabálás és hegedűszó közepette)*: Hol van Görgei?

JÓKAI II.: És te honnan...?

GÓZON: Temesvár alól.

JÓKAI II.: Vérzel.

GÓZON: Dembinszky serege tökéletesen szétveretett. De még milyen tökéletesen! Mészáros és Vetter is menekül már.

JÓKAI II.: Paskievics hol áll?

GÓZON: Föltétlen megadás. Ez az utolsó válasza.

JÓKAI II.: Van mellettem egy hely a batárban...

GÓZON: Megmondtam, mit üzenek az apámnak: hogy meg vagyok halva.

KOCSIS: Szálljon fel, Móric úr. Indulhatunk.

JÓKAI II.: Gyulának menj. A feleségemhez. *(Szekérzörgés, kiabálás hallatszik jóideig.)* Neked van asszonyod, ember?

KOCSIS: Köszönöm, hogy meg tetszett kérdezni az úrnak. Van nekem hova hazamennem. Kegyelmed pedig ne nézegesse olyan nagyon a pisztolyát, mert még elsül. Jobb lesz attól most megszabadulni. *(Az eső hangja hallatszik sokáig.)*

JÓKAI II: A férfiak, kik találkoztak egymással, álöltözetekben, elmásított arcczal, nem nevettek most egymásra, hanem sírva fakadtak, egymásra borultak, úgy váltak el. A képviselők, kik elhatározták ott maradni, ott ültek sorban a piaczon, a fal mellett, a boltok lépcsőin, búsan, szótlanul.

JÓKAI I.: Egy csoport gyermek, ki belekap a sors gépezetébe, egy csapat poéta, ki politikát csinál, s aztán tízezrei a csatatéren elesett hősöknek, koszorúzott alakok a bitófán... Nagy diadal, de még nagyobb feladat, ha egy nemzet saját magának visszaadatik.

KOCSIS: Csak ez az örökös eső! A földek vetetlenek, azoknak nem árt. De eláztatja a papírokat. Igaz, annak a java része megvizült már a könnytől, miközben teleírták. Dugig levéllel az iszák, Móric úr. Címzett bőven van, de feladó már alig.

JÓKAI I. *(magában)*: Ne beszéljünk többé arról, hogy szép, ragyogó nap volt márczius 15-ike: ismerjük el, hogy „szükséges nap volt!" Húszezernyi néptömeg hullámzot Pest utczáin, a sajtó tettleg felszabadíttatott, a népvezetők sajátkezüleg nyomtatták ki a pesti 12 pontot: „mit kíván a magyar nemzet?" s Petőfi költeményét: „Talpra magyar, hi a haza!" s a városházára sereglő népsokaság Rottenbiller polgármester elnöklete alatt megválasztá a közbiztonságra felügyelő bizottságot; benne volt Nyáry Páltól Sükey Károlyig minden hirhedett név. A népnek tetszett a kezdet. „Éljen a forradalom!" Kaptunk nemzeti színü zászlókat (...), de mit tegyünk tovább?

JÓKAI II.: A különbség csak az, hogy akkor ifjak voltunk, most pedig vének vagyunk. Nem csak mi, akiknek az akkori idők izgalma elrablá éjjel álma-

inkat, hogy nappal kétszeresen visszaadja; de vénült velünk együtt az egész nemzet, s a földrész bajai meg vannak érve.

KOCSIS: Annyi a baj csak, uram, hogy nem igen ismerem én azt a nagy német várost, Pestet. Megkérném, segítsen majd, ha odaérünk, eltalálni az árvákhoz a búcsúlevelekkel.

JÓKAI II: Jól van, jól. Ha majd odaérünk. Ismerem az összes neveket.

KOCSIS: Móric úr. Kend ellehet nálam, ha keresik. Jó a tanyám. Megbújhat ott, amíg ezek elvonulnak. Amíg eláll az eső.

JÓKAI II. *(folytatja az abbamaradt névsort)*: Vajda János, Csengery Antal, Sükey Károly, Emődy Dániel, Bulyovszky Gyula, Oroszhegyi Józsa, Irányi Dániel, Vas Gereben (Radákovics), Ludassy Mór, Papp Gábor, Lisznyay Kálmán, Bérczi Károly, Tompa Mihály, Arany János, Helfy Ignácz, Kerényi Frigyes... *(Hangját lassan elfödi az esőzuhogás.)*

BESZÉLŐ: Köztük én vagy másvalaki: Jókai Mór. Aki hűséggel lejegyezte. Sok eső lehullt azóta az égből.

SZÖLLŐSI ZOLTÁN

Lenni

Lenni országomban,
roppant sátor, hajló ég alatt.
S tudni, számolatlan,
mindünk Kárpát tenyerén marad.
Lenni országomban.

Soha sietősen,
emlékezve mindre, ami van.
Lenni egy időben,
amennyien vagyunk, annyian.
Soha sietősen.

Lenni szerelmesen,
amint kaptam, adjam mindenem.
Bár van, ki idegen
akkor is, ha szívemet szelem.
Lenni szerelmesen.

De jó lenne lenni,
ámulni fa lombján: mennyi kincs!
Semmi van, a semmi.
Nem találhatom ki, ami nincs:
Milyen volna lenni?

Sötét folyó

Éjszaka, sötét folyó, benned szomjas álmodó
vagyok. Gondjaim holt halak.
Ülök száraz mélyeden
félig készen, testesen
és hullámod tovább farag.

Partra sodort kavicsod,
látom gyűlni csillagod,
s kagylót, kilököd a Holdat.
Csontomból elvett nyírfa
terheim állva bírja,
asszonyom ő, most és holnap.

Öröknek hitt férfikor –
éjbe taszított szobor,
ülök beton tornácomon.
Fáradtságom kő kövön:
térdemen a könyököm,
lebukni arcom nem hagyom.

Milyen lesz végső formám,
Mesterem milyen formán
fejez be, hogyha befejez?
Virrasztásom fölhasad,
hűvös vas, virradat,
véső érinti bőrömet.

Ha saját állatomat etetem szerencse és vagyon

ÁLMOSKONYVBŐL

Állatom látom
legelni hű barátom
állatom látom
sokféle idegennel
állatom szelí-
dítem nagy türelemmel
bőrét kitömöm
s elképzelem a veszélyt

Állatom látom
s itt a gond küszöbömön
állatom etetem
mások gondja vállamon
állatom meghall-
gatom s beszél igazat
állatom látom
búsan s nyomban csalódom

Állatom látom
vígan s szerelmes vagyok
állatom látom
mező fehérlik Kosban
jó esztendőben
bízom mégis megcsalnak
állatom látom
emberrel üzekedik

Állatom látom
nem ismer meg s megtámad
állatom látom
vérengző ellenségem

állataimmal élek
és szegény vagyok
állataimban
szerencsés sosem vagyok

FERDINANDY GYÖRGY

Fortuna szekerén

Október évfordulóját minden ősszel megünnepeljük itt a Szigeten. Még az internacionálét is elénekeltük, amíg éltek a régiek. Nem törődött vele senki. A bennszülöttek azt sem tudják, mi fán terem az ősz. Nemhogy a forradalom.

November 7-én most is kibontok egy üveg bort minden évben. Felteszem, meghallgatom a lemezeimet. De már régen nem az a nap jut róluk eszembe, amiről köztereket neveztek el az oroszok. Egy idő óta én november negyvenedik évfordulójára emlékezem ezen a napon.

Mindenkinek a maga forradalma. Az én számomra 1957-ben tört ki – jobb későn, mint soha! – a nagy októberi forradalom.

*

Hideg, ködös ősz ült a Rajna völgyén abban az évben. De az évforduló reggelén kitisztult az ég, és a Pourtalés-kastély parkján végigömlött valami fájdalmasan lágy, sápadt őszi nap.

A kastélyban néhány hónapja diákok éltek. A budapesti felkelés száműzöttjei, akik az orosz tankok elől futottak idáig, és most jobb híján ebben a lakatlan épületben helyezték el őket az amerikaiak.

A táborban nyolckor volt a reggeli. Utána nyelvórákra jártak a fiúk, legalábbis hivatalosan. Mert aznap reggel csak lézengtek az étkezde előtt, ebben a fáradt őszi fényben.

– Tudjátok, milyen nap van? – kérdezte valaki.

– November hetedike! – felelték a többiek.

Egy éve volt, hogy elbukott a felkelés. Egy teljes hosszú éve. A park fái között megmozdult a szél, a Rajna árterében kárálva körözött egy komor varjúcsapat.

Én akkor már bejártam az egyetemre. Egy elzászi család pedig minden vasárnap meghívott. Sokat tanul egy év alatt az ember. Volt már egy barátnőm, aki az előadások szünetében kijavította a dolgozataimat.

Amúgy azt csináltam én is, amit a többiek. Hallgattam Budapestet, leveleket írtam, különben pedig naphosszat feküdtem az ágyamon.

Haza akartam menni, ez volt az igazság. Még az egyetem is csak erre kellett. Hogy legyen valami mentségem. Valami papírom.

Eljöttem, megismertem a világot. Tudtam már, amit tudni akartam. Annál, amit magam mögött hagytam, nem volt jobb ez sem, amit itt találtam. Az ér-

telmetlen szabadság – úgy tűnt – éppen olyan sivár, mint a szabadság hiánya odaát, Keleten.

Társaim is haza készültek, most utólag legalábbis így képzelem. Ilyesmiről nem beszéltünk a Pourtalés-kastély boltíves termeiben. De az a kis mondat, ott, az étkezde előtt, erről árulkodott. Mintha nem is november hetedike áldozatai lettünk volna valamennyien.

Ezen a reggelen mégsem tudott másra gondolni az ember. – Énekeljünk! – szólalt meg valaki ott a napon.

De mi nem énekeltünk. Csak bámultunk egymásra, könnyes szemmel, taknyosan. Úgy, mint később, hosszú éveken át, a szigetvilág párás égboltja alatt.

*

Így kezdődött ez a nap. Mint a többi, megszokhattuk ennyi idő alatt. Azután hirtelen minden megváltozott.

– Gyerekek! – mondta ebéd után a Karesz, egy hosszú hajú szeladon. Estére mindenki vágja díszbe magát! Koktélra vagyunk hivatalosak.

Az első időkben gyakran adtak a tiszteletünkre fogadásokat. A Rotáry és a Lion's klub meghívott vacsorára, a polgármester és az amerikai követ felköszöntötte – mint mondták – a szabadságharcosokat. De ez most más volt: a hosszú hajú Karesz a „francürsz", a francia–szovjet baráti társaság estélyére hozott egy meghívót, amit nyilván valamelyik barátnőjétől kapott.

– Nem fognak beengedni! – csóválta a fejét Pillér úr, a tolmács.

– Azt szeretnénk látni! – csattantak fel a többiek.

Este útnak indult a frissen borotvált, illatos csapat. Elszántan, mogorván meneteltek. Lépést tartva: a felkelés fegyelméből ennyi egy év után is megmaradt.

Az ünnepségre a városháza dísztermében került sor. Voltunk vagy negyvenen: arról, hogy ne engednének be, szó sem lehetett. Az óvatosabbak ráadásul oroszul beszéltek, és ez nyilván megnyugtatta a diplomáciai testületet.

Úgy tűnt, hogy nem is lesz itt semmi baj. A pelyhesállú veteránok a kaviárra és a pezsgőre vetették magukat.

– Láttátok? – kérdezte teleszájjal a Légiós, akit azért hívtak így, mert az idegenlégióból hozta őt vissza az amerikai hadsereg.

Láttuk, természetesen. A teremben ugyanazok a hölgyek legyeskedtek az oroszok körül, akik tavaly ilyenkor még minket fogadtak. Ugyanazok az al- és főpolgármesterek tapsolták vörösre a tenyerüket november hetedike tiszteletére, akik nemrég még minket ünnepeltek ugyanilyen hevesen.

– Le vannak szarva! – mondta Pillér úr, a tolmács. Egyetek! Az ünnepi beszéd után egy pillanatra mégis megingott a rend. A börtönviselt Fehér úr, akit a fiúk között márcsak koránál fogva is némi tisztelet övezett, szót kért a nagy-

követ után. Nem lehetett jól hallani, hogy mit mondott, de a bárpult előtt felharsant a röhögés, amikor elvtársainak szólította az egybegyűlteket.

– A Nagy Szovjetunió területén élő uráli népek helyzete – kiáltotta – kétségbeejtő! Ugyszólván a szemünk láttára halnak ki, egyik a másik után. A kamasszok utolsó képviselője például... és itt Fehér úr elénekelt egy kamassz dalt, amit ma már – mondta sírva – nem tud elénekelni senki sem.

– Meghalt az utolsó vót is – tette hozzá. Vót-nincs! Tizenöten maradtak a lettországi lívek. A szovjethatalom – fejezte be – kiirtotta a területén élő uráli népeket.

A bárpult előtt ismét felhangzott a röhögés, mert a szónokot – amikor befejezte ezt a rögtönzött gyászbeszédet – szájon csókolta a mit sem sejtő nagykövet.

A franciák megkönnyebbülten nevettek: nem fulladt botrányba az est. A terem sarkában rázendítettek a zenészek. Romungrók voltak a szegények, orosz cigányok itt a Rajna partján nincsenek. Éppen csak a ócsi-csórniét tudták elpötyögni és a kalinkát. Ezt ismételgették, elkeseredetten, erre riszálta magát körülöttük a terem.

*

A Szigeten, ahol élek, működött egy ilyen zenés étterem. Előkelő hely, az asztaloknál frakkban vacsoráztak az európaiak, és francia pezsgőt szolgált fel nekik egy szerecsen. A muzsikusnak, Armer Félixnek – mint mondják –, dalból volt a lelke: bécsi keringőt játszott az előételekhez, az édességhez pedig leheletfinom operettrészleteket.

Vacsora után a törzsvendégek körülülték a zongorát, a billentyűkre sűrűn hullottak az ezresek. Éjfél után Nina is megérkezett, a fehérorosz sztriptizőz. A közönség ettől fogva Félixszel is csak orosz melódiákat énekeltetett.

Armer úr, szegény, már nem él. De akkor még én is vele énekeltem. A Swiss Chalet-ben úgy tudták rólam, hogy én is fehérorosz vagyok.

Ilyen apróságokon nem akad fenn a szigetvilágban az ember. A kiirtott uráli népekből, az egész nagy büdös távoli múltból csak az ócsi csórnie és a kalinka, néhány szomorú szláv melódia maradt. Annak idején, kezdő ültetvényes koromban, én is Ninára borulva sírtam ki magam.

A Városháza dísztermében már Sztálin marsall kedvenc dalát, a Szulikót énekelték a diákok. A vendéglátók elnézően mosolyogtak: a negyvenedik évfordulón a népek atyja nem volt már divat. Később Fehér úr a székely himnuszra váltott, a tolmács hiába próbálta lepisszegni, és fölöslegesen: ebben a környezetben a székely himnusz se volt felháborítóbb, mint a haldokló kamaszok.

A verekedés úgy kezdődött, hogy a Légiós, akit megkorbácsoltak a franciák, levette az ingét, és megmutogatta a hátán fehérlő forradásokat. Ez még

csak elment volna, a hölgyek nem először láttak meztelen szabadságharcosokat. De a zömök kidobófiú, aki megragadta az illetlenkedőt, a régi idők verőlegényeire emlékeztetett.

A berendezést percek alatt összetörték. A büfé és a bárpult egymás után repült ki az ablakon. A baráti társaság a karzatra húzódott, a zenekar tust húzott, a diákok pedig énekelve elvonultak, mire megjelent a helyszínen a karhatalom.

Volt ott egy katedrális, a Rajna partján. Böhömnagy, rózsaszínű épület. Az első időkben minden héten elhoztak ide minket. Még egy szót se beszéltünk franciául, de már jól ismertük a bejárat két oldalán ácsorgó rózsaszínű szüzeket.

Fent a toronyban tízet ütött az óra, mi pedig sorban, egymás mellett beálltunk a támoszlopok cirádái alá. Ilyenkor egy teljes negyedóráig szólt fent a toronyban a harang. Volt időnk könnyíteni magunkon. Mert utána becsukták a városkapukat.

Amikor elhallgatott a harangszó, engedelmesen útnak indult a fekete csapat. Fehér úr és Pillér, a tolmács, az emberarcú szocializmusról beszélgetett.

*

Én nem mentem a többiekkel. Még végeztem a dolgom, amikor megállt mögöttem a lány, aki az egyetemen korrigálta a kéziratainat:

– Hát te? – kérdezte rekedten.

Színházból jött, és hát a hallgatók errefelé nem az árkádok alatt szokták elvégezni a dolgukat.

– Vérzel! – állapította meg.

Valóban, vérzett a homlokom

– Gyere gyorsan – ragadott meg –, hazaviszlek!

Keresztülosontunk egy tágas iskolaudvaron, kolleginám szobája fent volt a tető alatt.

Lemosta az arcomról a vért.

– Vetkőzz le! – mondta. – Éhes vagy? Hozok fel valamit. Ültem, csak úgy, gatyában, az ágyon. Nagy, fehér gatyáim voltak, amilyeneket a Vöröskereszt osztogatott.

– Maradj csendben! – mondta még a lány. A szomszéd szobában alszanak!

Farkas a bárányok között, bent voltam a leánygimnázium épületében. Méghozzá az igazgatónőnél, egy szolgálati lakásban! A páholyban, ahol akár négyszáz bentlakó között válogathatok.

A szomszéd szobában tényleg horkolt valaki.

– Nagyanyám! – nevetett a lány. Vigyázz, mert könnyű álma van!

A tálcán, amit letett elém az ágyra, félméteres francia kenyér billegett, és egy üveg bor. Nem emlékszem, Cramoisay, vagy Pelure d'oignon.

Már éppen nekiestünk ennek a váratlan lakomának, amikor a lépcsőházban felharsant egy éles női hang:

– Anyám! – kuncogta barátnőm.

– Fel szokott jönni? – kérdeztem halálra váltan, és Clo azt felelte: nem szokott.

Betuszkolt a ruhásszekrénybe, még arra is volt ideje, hogy utánam adja a tálcát, meg az olvasólámpát, nyilván hogy megtaláljam a szájamat.

Azután nagy öl ruhával a karján belibegett a szobába a mama. Közeledett a karácsony, az iskolabál, és a két nő, anya és leánya, megálltak a tükör előtt, hogy felpróbálják az új ruháikat.

Az igazgatónő nem is volt olyan öreg, mint gondolta volna az ember. A tükör a ruhásszekrény ajtaján lehetett, és most úgy illegette magát, mintha nekem szólt volna a divatbemutató. Én pedig lapultam – régen úgy mondtuk: mint dinnye a fűben – Clo illatos szoknyácskái alatt.

A barátnőmnek kerek, kemény formái voltak: akkor még fűzőt viseltek Franciaországban a lányok, de az ő titkos feneke meztelenül is feszes volt, ahogy ott hajladozott előttem, egyszerre szemérmetlenül és pipacspirosan.

Megettem a félméteres szendvicset, és megittam a vörösbort, ami a színéről ítélve mégiscsak Cramoisay lehetett. A sztriptíznek azonban sehogyan sem akart vége szakadni. Akkor vettem észre, hogy a lábamnál hevert valami irat.

*

Egy kis füzet, amiben Descartes, a filozófus a helyes gondolkodás módszertanáról elmélkedett. Kétszer is nekiveselkedtem, mert ha jól értettem, a szerző gúnyt űzött az emberiségből mindjárt az első oldalon. Ez tetszett volna meg? Nálunk nem csipkelődtek ilyen könnyedén a filozófusok.

Mintha csak hozzám szólt volna ez a háromszáz éves öregember, aki száműzetésben élt, csakúgy mint jómagam. Papoknál tanult ő is, akárcsak én, és őt is kis híján leszoktatták a gondolkodásról a papok. Amikor megszabadult tőlük, látni akarta a világot. Utazott, tapasztalt, de ő sem tanult belőle valami sokat.

A ruhásszekrény előtt nagyokat nyögött a két grácia. Az igazgatónő fűzője szoros volt, vagy túlfeszítette volna a lánya? Hiába rángatták, a kapocs nem engedett. Visszamerültem a helyes gondolkodásba. Nagyon hasonlított egymásra ez a két nő, és az valahogyan elvette tőlük a kedvemet.

– Egy világkép összeomlik – folytatta filozófusom –, ha képtelen megmagyarázni a valóság alapvető tényeit.

Valami ilyesmi történt velem is Keleten. Egy világképet temetett maga alá ott is a forradalom. Ha csak a világ omlott volna össze, nem lett volna baj. A romokat gyorsan el lehet takarítani. Én azonban nem tudtam, hogy mit is akarok. Most pedig ez a zűrzavar, ez a vadnyugat!

Kiittam a maradék bort. Nagyon jól éreztem magam. Lámcsak, gondolkodni jó. Megfogadtam, hogy ezentúl nem hallgatok senkire. Mint mondják, tabula rázást rendeztem, ott, az akasztós szekrényben, egy ropogós alsószoknya harangvirága alatt.

Kint, a fehér leányszobában, helyreállt a rend. Az igazgatónő elvonult, Clo kinyitotta a ruhásszekrény ajtaját és rámnevetett:

– Monsieur leskelődik? – kérdezte kacéran, és én azt feleltem, hogy leskelődik a halál: olvasok.

Az igazság az volt, hogy elaludtam. Ott, ahol Descartes is belefáradt a kételkedésbe, és valami bizonyításba fogott.

Nőkkel volt már dolgom régen is. Partnereinkkel lucskosra szorongattuk egymást a tánciskolában, később pedig minden reggel cigánylányokat ciceréztünk valamelyik matinés moziban. De így, most voltam először. Feküdtünk egymás mellett, mint az ólomkatonák, szótlanul, komolyan. A mennyezeten táncoltak az árnyak, a szomszéd szobában időről időre felhorkant az ébrenalvó nagymama, Clo pedig minden horkantás után befogta a szájamat.

Cogito, ergo sum! – állt Descartes úr füzetében. Én pedig kis híján felnevettem, amikor coito-ra módosítottam ezt a diadalmas mondatot.

*

Már szürkült, és mégsem indult meg az utcában a közlekedés. Clo kinyitotta az ablakot:

– Kelj fel! – suttogta. – Siess!

Odakint puhán, zizegve havazott.

Mezítláb ugrottam ki a leánygimnázium kapuján, a cipőmbe csak a sarkon léptem bele, ahol már senki se láthatott.

Az egyetemisták törzshelye, a Victoire, már kinyitott. Beültem a kályha mellé, leráztam magamról a havat. A pincérek még nem jöttek be, Hitler úr, a tulajdonos hozta ki a kávét és a két francia kiflit, amivel minden reggel útnak indította a diákokat.

A kályhában sisteregtek a lángok, illatos füst szurkálta az orromat. Megropogtattam a csontjaimat. Nem készültem már sehová. A múlt mélyvizébe merült a hazatérés és a forradalom.

Sokáig úgy gondoltam, hogy aznap kapaszkodtam fel Fortuna szekerére. Végül is Clo lett a feleségem, befogadott ez az idegen társadalom. Amikor a tanulmányaimat is befejeztem, Cluny és Vézelay között vettünk magunknak birtokot.

Akárhová vetett az élet, nem tudta kiverni belőlem, hogy a győztesekhez tartozom.

Hát igen. Kiittam a kávém a Victoire diákasztalánál. Így fejeződött be ez a nap.

Nemrég hurrikán söpört végig a szigetvilágon. A könyveimet magával sodorta egy szélroham. Lent, a Mocsárka állóvizében még napokig lebegett a narancssárga szinonimaszótár, és Füst Milán, a Látomás és az Indulat.

November hetedikén felbontottam a bort. Telihold volt, békés, csillagos éj. A jelen szövete ilyenkor felszakad. Látom apámat, anyámat. Októbert, a reményt. A régi társakat.

Azután felkel a nap. Az utcán sárgasisakos alakok közelednek. A biztosító emberei. Jönnek felmérni a károkat.

SZATHMÁRI ISTVÁN

Augusztus, október

Láttam a nőt a Váci utcához közel, az erkélyen, könyvvel a kezében, fürdőruhában a langymeleg októberben a le-föl sétálók fölött, ahogy a nap felé tartotta a színes fedelű olvasmányt, és ahogy csak úgy hunyorgott bele, igen, és a szeplőket is láttam a kissé megereszkedett testen, és a hónalj alig szőrzetét, és csodálkoztam nagyon, senki se nézett arra, a habcsókos erkélytartók fölé, a kiugró térre, a fehér, erős combokat sem bámulta senki, és azt se, hogy enyhe terpeszben állt, fekete lakkcipőben, és azon is csillogott a nap, vibrált, nemcsak a csíkos fürdőruhán, és olyan volt, mintha reflektor világítaná meg, napsziget volt az erkély, a maga virágaival, az amúgy borongós, sápadt időben, és ő csak állt ott, felvetett fejjel, büszkén, tudatosan, elszántan, mint színésznők teszik, ha úgy gondolják, fontos a szerep, amit rájuk bíztak, a haja barna volt, majd lassan, ott előttem, vörösbe ment át, tán erősebbé válhatott a nap, nem tudom, és szikrázott mindenfelé, és csak néztem, bámultam őt, közben autók zúgtak, foltos munkaruhában zord férfiak létrákat cipeltek, a sarki borozóból hangos diáksereg lepte el a járdát, szombat volt, és valahogy be kellett jönnöm, a Csarnok a program ilyenkor, a bejáródott dolog, mégsem volt elég, tovább kellett mennem, a súlyos, barna táskával a kezemben, nézni mindent, mi körülöttem van, főleg a török étterem cifra kiírásait, a bent traccsolók fekete arcát, az izzó, csöpögő húst, a vörös masszát, ahogy vágják, kaszabolják, nyesik, érezni akartam a hagyma és a fűszer illatát, az elejtett szavakat kellett hallanom, a lakmározó arabok torokhangjait, a fröccsenő nyelvet, itt kéne dolgoznom, konstatáltam megint, vagy bemenni darab időre, és lenni ebben a világban, a hátsó helyiségben nargilé van, képzeltem mindig, ha erre jártam, finom, szép, vázaalakú, átlátszó testtel, a csöve, mint vastag hernyó, tekeredik rá, és hozzák a szenet, a dohányt, a parazsat, és futnak a légbuborékok alant, akárha pezsgő pezsegne sokáig, és félhomály lenne, meg brokátok a falon, fantáziálgattam, és olyan jó volt tudni valamit, hogy létezhet, igen, és már nem is volt nehéz a táska, romlandó a benne lapuló hús, és az a pár, foltos alma, mert vitamin is kell, mondja a rádió, írja az újság, de nem mentem be, hagytam csak így, úgy, ahogy nekem van, és mentem tovább, és akkor látom fejem fölött, mintegy az égbe kapaszkodva, a büszke, öntudatos nőt, a csíkos fürdőruhában, kissé szétvetett lábakkal, szája piros és vastag, olyan jól látom az egészet, pedig nincs is annyira közel, a könyv fedelén azonban már kivehetetlenek a betűk, és lapoz,

és mélyed, mélyed el nagyon a textíliában, az októberben, a szombat délelőttben, és a nap csak süti, mintha már révbe jutott volna, nincs miért kúszni vagy siklani tovább, és nem nézi senki emberfia, és fújni kezd a szél, a Duna most biztosan fodrozódik, gondolom, és meglibben a hajón száradó ruha, a bordó kombiné, mert asszony már ott is van, nincs mese, tele van ez a város nőkkel, még a föld fölött is akad, mint most, ha elmesélem a haveroknak, csak bólintanak, igen, már világos, a borozóba megyek, a finom de olcsó helyre, bár onnan nem láthatom a sellőt, a szeplőset és a könyvet, mindenhol asszony, amerre nézel, mondogatják a haverok, velük van bélelve a világ, puha húsuk melegen fogad, a kedvesem is mondta, még augusztusban, ugyan, ugyan, és mosolygott hozzá, bicikliztünk a barna folyó mellett, hosszú, hosszú kilométereket tettünk meg hévvel, nekibuzdulva, mintha siettünk volna valahova, előtte a hegyekben jártunk és zuhogott az eső, kápolnát láttunk az erdőben, majd egy nagy, szabad teret, széksorok voltak meg plasztik Jézusok, műanyagból minden, virág, kendő, Szűz Mária, még a pici kis szökőkút is, igen, és olyan boltívféleség és volt, egészen közel a fákhoz, és rajta a csillagok műfényben égtek, éhes is voltam és fáradt, mégis lenyűgözött a látvány, sétáltam le-föl, tapogattam a székeket, a leomló levelet, a harsány, hivalkodó szirmot, és az eső csak esett, a kedvesem nevetett rajtam és bement a házba, ahol a remete lakott, a pirosarcú, szakállas ember, hatalmas hassal, dülledt harcsaszemekkel, az ablakok maszatosak voltak, az ajtó rozoga, és lassan sötétedni kezdett, vizelni mentem és legszívesebben egy fröccsöt ittam volna, de a falu messze volt, halvány fények gyúltak ki körülöttem, a szószéken villanygyertya égett, a rózsák és az átdöfött szívek rózsaszínek lettek, valami madár furcsa hangokat hallatott, és már nem esett annyira, hirtelen futásnak eredtek a felhők, felvillant a hold is, bemegyek én is, mondtam magamnak, és benyitottam a házba, fülledt levegő fogadott, az asztalon tányér és oldal szalonna, a kedvesem egy fehér bögréből ivott, a sparheiten nagy fazékban forrt a víz, csetres mindenhol, remete úr, mondtam, és akkor rámnézett, bajuszáról valami csepegett, elfordítottam a fejem és nem mondtam semmit.

Olyan hirtelen került sor erre az útra, este kilenckor még azt hittem, nem történik semmi, de utána mégis csörgött a telefon, ültem a szobában és néztem a himbálózó függönyt, meg hogy néha egészen kicibálja a szél, viszi, el akartam menni, mégse mehettem, a kezem meg volt kötve, méláztam a szófán, és a nyár mintha ellenségem lenne, kitapintható, valami nagy, sötét, darabos test, pöffeszkedő, és csak gyűlt bennem a méreg, a keserv, és akkor hív a kedves, mehetünk, csak ide, persze, mert már csak minden persze, volt rá időm, megszokni, igen, és esett az eső, és a fák zúgtak fölöttünk, és sokat mentünk az alig ösvényeken, állatot is láttunk meg vérszínű bogyókat, és harangozni kezdtek

valahol messze, majd egymás után kondultak meg a harangok, csak úgy dübörgött felénk a hang minden irányból, kész zúgás volt már minden, mondani akartam valamit, de láttam, a kedves már úgyse értené, és olyan sokáig tartott ez az egész, szinte beleszédült az ember, és utána csönd, már-már kibírhatatlanul, később tudtam meg, a környező falvak nevei mind Szent-tel kezdődnek, és nyugtalan lettem, víz nincs erre, mondta a kedves, és másztuk az apró hegyeket, a remete úr a házban kancsó borral kínált, fűszeres, mondta, és széket húzott elő, forrt a víz a fazékban, paprikafüzér lógott velem szemben, és mállott, mállott a vakolat. Parasztasszonyok jöttek, tömött kosárral kezükben, kolbász, sonka, tök, és beszélgettek vígan, őszintén, kedvvel, és irigy voltam rájuk, irigy az egész világra, a pincében van az ágy, mondta a kedves, és húzott le magával, a dohos, piszkos helyre, a rogyadozó lépcsőn, lópokróc az ágyon, csak a cipőt vesszük, rúgjuk a sarokba, a fal az enyém, mondta, és érzem a mész szagát, fölöttünk hangok, csoszogás, lárma, aludni kéne, persze, és talán már alszom, piros képeket látok, szortyogó lávát, a villanyra ébredek, egyráncos asszony húzza le tarka szoknyáját és alatta semmi, zarándok, súgja a kedves, nagyon messziről jött, és húzódunk arrébb, és fekszik oda ő is, arca egészen közel, már-már érzem az enyémen, és sípol és hörög, és motyog ismeretlen nyelven, végeérhetetlenül, akárha a rózsafüzér szemeit számolgatná, zuhannék álomba, mélyen el-el innét, zöldbe, feketébe, nem megy és szúrni kezd minden, vakaróznom kell, forogni a pici helyen, a plafont keresem, a nyitva hagyott ajtót, én fölkelek, mondom, és kimászom az ágyból, föl a romos lépcsőn, történjék bármi, a szabadban vagyok, látom a sötétlő fákat, a fekete eget, a plasztik paradicsomot, az alig hold pirinyó udvarát.

Reggel turisták jönnek. Vakít a nap. Hangos a vidék. Meleg lesz nagyon. Csak el ne olvadjon ez a más világ. Megyünk az erdőn. Derékig ér a fű. Virágok, bokrok. Nagyon sok madár. Lehúzom a kedvest. Le a sötét mélybe. Szorítom magamhoz. Kapaszkodom. Nyersen, erősen. Kétségbeesve. Egy pillanatra a vénasszony arcát látom a lombok fölött, de tüstént behunyom a szemem.

A biciklizés ezután jött. Hogy hazaértünk. És minden csak fokozódott bennem. A barna folyó hullámzott. Nem úszott rajta semmi. Annyira mondanom kellett volna valamit. Mégsem tettem. Leszálltam, levetkőztem, bedugtam a lábam a vízbe. Sokáig, nagyon sokáig maradtam így. A parti kocsmákból zene szólt és halakat sütöttek ott.

Utána ősz lett. Jöttek a hónapok sorban. És csak mentem a Csarnokba, és akkor látom a nőt, szeplősen, a fellegeken lógva, könyvestül, fürdőruhástul, a szép októberben, és gondolhattam bármit, a szombat csak szombat maradt. A kedvesem még beszélt a házról, ahol a remete lakott, a szent előtagú helyekről, a fűről, ami sűrű volt nagyon, mégis egyedül mentem a török étterem

előtt, a nyelvi zűrzavarban, és nem volt már ebben semmi furcsa, különös. A nargilét is egyedül akartam, és a bort is a sarki borozóban, és a haverok csak mondták, nőkkel van teli a város, vigyázni kell, nehogy baj legyen. Veszem elő a friss újságot, és olvasom a márványasztal felett, miközben a hús, az alma a barna táskában lapul, és néha arra gondolok, másként is lehetne ezt az egészet akár, de minek, és bólogatok, őszen, bölcsen, mint aki tudja, mi fán teremnek a dolgok, meddig és miért.

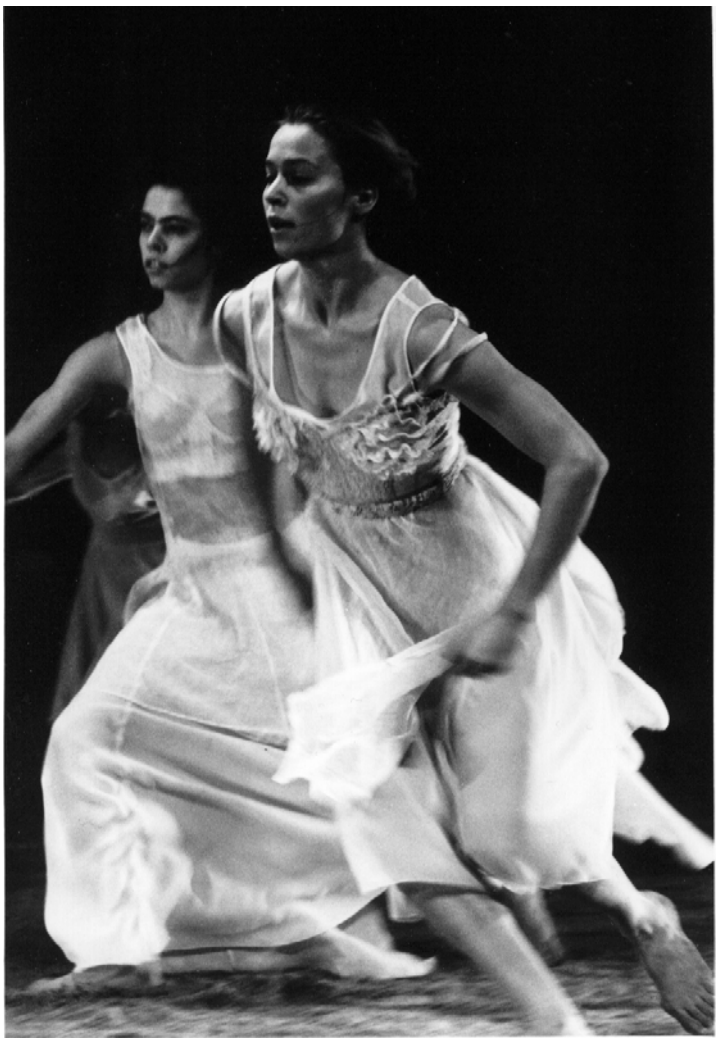

MARGITTAI GÁBOR

Az egyhangúság eszménye

Q mint berésith:
a héber ábécé második betűje, ez a kezdetleges, nyersen határolt, rejtett díszítésével mégis előkelő épület-forma, legyen mégoly hangyányi méretű, aránytalan és elszigetelt – az ószövetségi könyvek minden verssorának, csiszolatlanul áradó mondatának hajlékot ad. De a béth nem csak számonkérések, prédikációk vagy harci énekek szavainak a tárháza, hanem a nyelvé, a beszédé és különösképpen az értelemé is. Örökké nyitott negyedik fal. A középen lebegő pont a Tóra, a Próféták és az Írások mondatspiráljának ősállapotát jelképezi: a még szunnyadó, tömörülő, mindig robbanásra kész megszólalást. A nomádkor szabad, szellős sátrait idéző második betű, melyben sohasem áporodik meg a levegő, és amelyben csak az egyirányú, ám reményteli térhasználat biztosított, valójában minden más írásjelet, sőt minden más jelet és alakzatot megelőz. A Zohár szerint a Biblia és a „kezdetben" első betűje nem egyszerű ház csupán, hanem a világ háza, enteriőrje pedig nem csak egy puritán pont, hanem végtelen tengely, pontosabban kút – a teremtés kútja. A q körüli tökéletes sötétségben felizzanak a ház falai, megrezdülnek a lét ablakai, amint felmordul az első hang: az összpontosítás és létrehozás visszhangja akadálytalanul, ütemesen árad ki az örökké nyitott negyedik falon. És testet ölt, hogy az Ószövetség sorokba ömlő mondatfolyama, kezdetleges, mégis előkelő betűivel, betöltse a világ fehér lapjait.

A Genezis első versében minden szó a Teremtés ritmikus: artikulált képét hangsúlyozza: a „kezdetben", a „teremté", az „eget" és a „földet" a mérték és az értelmes szétválasztás erejével rendezi be a világot, a világ történetét. A preszókratika bölcseletében a béthből kiáradó folyam térré, szabályos geometriai formák rendjévé változtatja az időt. Plasztikus és áttekinthető görög idő, tagolt és tragikusan sorsszerű görög gömbkozmosz. A szimmetria, az örök visszatérés, a körkultusz ütemes rendjében az ismétlés tragikomikus: bűntudattal terhelt, erotikával átszellemített. A ritmusfolyam – miután behatolt a vákuumba, megszállta, felosztotta és újra összekapcsolta a léthiányos törmelékeket – vagy *ruah* marad: az isteni lélegzet energianyalábja, és gyémántkemény kijelentéseket görget magával hordalékként; vagy az arány, a geometrikus törvény logoszáramlata lesz, melyet érzéki és fatális vágy terel medrében.

Edgar Alan Poe Holló című versét elemezve Babits tetten éri ezt az időből formált, valójában térszerű antik rendet: a monoton, refrénes ismétlés túlvilágot pótló túlvilági zenéjét. Sőt, az elemzés szerint a matematikai műgonddal

komponált verszene új és tökéletes hádészt hoz létre, amely nem kevésbé kilátástalan és misztikus, mint az eredeti. A rímek, a zenei asszociációk, a nosztalgia belső dallama világrendet teremt: az ismétlés mesterséges mennyországait, poklait. Bár Babits, platonizmusának sérthetetlen páncéljában, sokszor lekerekíti értelmezéseit, itt kifinomult, intuitív hallással és ritmusérzékkel világítja meg a vers akusztikájának és kozmoszának összefüggéseit. A középen lebegő pontban a poe-i és babitsi ideák most egymásra csúsznak.

A közösségi énekben különféle tónusú, erejű, érzelmű hangok olvadnak úgy össze, hogy a változó, ám az adott pillanatban egyedül lehetséges dallam szülessen meg, mely már meghaladja az emberi határokat. Kántálások torokszorító egyhangúsága. Egyhangúság a recitáló fohászokban: a nagytemplomi imában, a „Sma Jiszraél"-ben és az imamozgásban. Egyhangúság a tibeti halottkultuszok földöntúli mormolásában, az imamalmok pörgetésében, a rózsafüzér morzsolásában vagy a hindu meditációkban; de a sámándobok is szent egyhangúsággal dobognak a lélek elragadtatásáért. Béth-hakneszet. A közösségi ének kupola a gyülekezet háza fölött.

A vallástörténeti szakirodalom egyik alapvető közhelye, hogy a hagyományos létszemlélet időfelfogása a ritmikusságban, az ismétlésben, a monotóniában: a rend, a teremtés, a révület szertartásos mozgásviszonyaiban gyökerezik. A ritmusossá (ciklikussá, periodikussá) alakított idő azonban nem csak a hétköznapi létből szabadít ki, hogy a mágikusan otthonos „Nagy Idő"-be olvaszszon, amint Eliade állítja (például *Az örök visszatérés mítosza*ban), hanem szembesít a közösségi léttel is. A ritmus közösségi élményének pedig esztétikai vonatkozása és vonzása: kultikus stílusa van, amely az ütem kidíszítését szabályozza. Az összpontosítás és létrehozás akusztikájáról: a ritmusról beszélünk. A közösségi ritmusélményről a népzenében és a néptáncban, a díszítő népművészet stilizált formáiban vagy egyazon művészeti stílusirányzat remekeiben.

Természetnek alávetett életmódjával a parasztság szorosan kapcsolódik tárgyi környezetéhez. Az ünnepélyes tárgy – viselet, szemfedél, rituális építészet – megvilágítja a díszítő tárgyhasználat értelmét: az ember és eszközei egymásrautaltságát, a kiszolgáltatottságot, mely az alkalmazót a tárggyal való *személyes* viszony kialakítására kényszeríti. Az eszközök használati értéke a létfenntartás, a hatékony termelés biztosítéka; de személyes és egyedi jellegük a használó egyéni életerejét és társadalmi képességeit is hangoztatják. Az alkotó-díszítőkedv: birtokbavétel. A díszítő tárgyhasználat idegenkedik az öncélú esztétikai eszményektől: a motívumok, a kifejezéssé vált kézműves mozdulatok a lét kockázatától elevenek. Mivel használati eszközökről van szó, a tárgy elsődleges formáját hétköznapi arca, vagyis a közvetlen funkció határozza meg. A kasza, a kásakeverő kanál nyele a kézbe kell hogy simuljék. Ám amint e mindennapos használatra készült nyeleken a nap, a szél, a szerelem faragott lélekszimbólumai kezdenek feltűnni, már többről van szó.

A forma praktikuma ugyanis szükségszerűen feloldódik a díszítésben. A praktikum önmagában értéktelen, kifejezéstelen, *néma*. A használati eszköz díszítés nélkül nem önmaga: a vetélő forgórózsás minta nélkül megbízhatatlan anyagot sző, a dísztelen szemfedő alól a halott visszalátogat, a jeltelen kasza nyomán a jövő évi termést kiszívja az aszály. Díszítés nélkül nincs szertartásos, szellemi-lelki kapcsolat a tárggyal.

A díszítő tárgyhasználat felszentelt, ünnepi tárgyak mindennapos alkalmazását jelenti. Ám nem csak a kifejezés célja, stílusa is roppant beszédes: a közösségi ritmusérzék rendszeralkotó működése, mely a ritmus ábrázoló szerepén és a népművészeti stilizálás technikáin alapul. A díszek – a tárgyat átlelkesítő-életre keltő motívumok és vallási jelképek – a természetes lélekhit *ritmikáját* sugallják önmagukban is, kompozícióban is. A természeti jelenségeknek e hagyományos, stilizált képei az ember-léptékű, belátható egységekben elképzelt világot kívánják megragadni. Méghozzá azzal az előfeltevéssel, hogy minden élőnek egy a forrása, minden életet ugyanaz a ritmus kelt életre és hagy kihunyni – a napot, a kígyót, a női ölet ugyanaz a néhány vonal dallamossága olvasztja egybe. Csak így lehetséges, hogy a hímvessző-lendületű életfa koronáján együtt élnek a csillagok a széllel és a teremtő vizekkel. És így maradhatnak egységesek, tömörek a legbonyolultabb motívumtömbökből kialakított kompozíciók is, mivel a ritmus az alkotó, önmagát mintákban kifejező közösségi szellem szükségletei, reményei és tudománya szerint kapcsolja össze az egymástól távol lévő dolgokat. És mivel, a komponálás alapelveként és esztétikai követelményeként, bennük munkál a monotónia. Ez az egy-hangúság értelme. A díszítés egyhangúságának mélyén mindig az adott közösség *ritmusideálja* lappang.

Amikor a praktikus formát a *díszítés rituáléjába* olvasztjuk, önkéntelenül alárendelődünk a *funkció díszítése monotóniájának.* Egyfelől a tárgy, a díszítendő felület külső ritmusa határozza meg a motívumok mibenlétét és rendjét, másfelől a közösség egyetemes ritmusa, az a személyes és megkülönböztető monotónia, amelynek tagoltsága, tempója, nyomatékai erősen függnek az adott közösség idő- és létszemléletétől: hogy számára melyik ütemforma rendelkezik a maximális kifejező- és szentségerővel.

A díszítés monotóniájának kettős ritmikájára jó példa a pásztorkészség bőrfonatos díszítése. A tokok tartósságát a fűzés biztosítja, a tárgy formája, az oldalak egymáshoz rögzítése pedig keskeny, kígyózó motívumokat igényel. A szironyozott oldalak végtelenségig reprodukálják ugyanazt a fonásmintát, a bőrszál dallamosítva húzódik az oldalak mentén. Monotónia teszi dallamossá a díszeket, a praktikum értelmén és fegyelmén túli zenei szépséget kölcsönözve azoknak. A moldvai magyarság asszonyviseletének „csicshímeiben" és a hozzájuk fűződő vallásos babonákban ugyanígy találkozik – pontosabban még nem válik el – az esztétikai és a rituális szerep: nem csak az a tény jelentős, hogy egy

viseletdíszt varázsos, tejrontást űző erővel ruháznak föl, de az a dallamos és monoton erő is, amellyel a stilizált, egyhangúan vonuló dísz és a díszítendő anyag szerves, szükségszerű találkozását (esztétikai elem) összekötik a védelemre szoruló anyával (rituális elem).

Az egyhangúság a kifejezés stílusának eszménye: a közös ritmusélmény formája, akárcsak a másik ismétléses technika, a stilizálás.

Stilizálásról beszélünk, melynek lényege az átváltozás. Fogunk egy alakzatot, megforgatjuk, méricskéljük, feloldjuk határait; majd kicsaljuk misztériumát, hogy zökkenőmentes legyen a meghódítása. Törekszünk a természet alkotásmódját utánozni: egynemű, szerves alapformákkal dolgozunk. Egyben gyorsan lemondunk a szolgai realizmusról, sőt, higgadtan kigúnyoljuk azt, mert nekünk spiritizmus kell. Veszünk tehát egy alakzatot, kivágjuk az életből – s e nagy átváltoztatást geometrikus absztrakcióval teljesítjük be. De az elvonásban, mely csak látszólag lefokozás és szürkítés, a lehetőségek szemantikája kezd működni: a stilizálás hisz abban, hogy a két vagy három dimenzió kivételesen termékenyebb lehet a háromnál vagy a négynél. Amikor *kézre kerítjük* a formát azzal, hogy *átrajzoljuk* a magunk mezőjébe, költészetet teremtünk, egy roppant szigorú, szikár és türelmes nyelv gazdag líráját szabadítjuk fel. Kizárólag poétikus viszonyok erednek az új teremtményből, amely, immár kategorikusan elutasítva a realizmus és az okkultizmus ködjét, személyes misztériumunkat juttatja diadalra.

A jelképpé változtatott alaknak-alkatnak nem csak ontológiai lehetőségei szaporodnak meg, de szerkezete is lelepleződik: a stilizálás röntgenképeket teremt. Vele a kiválasztott természeti forma legbensőbb lényegét kíséreljük megragadni és megismételni, ez a legnagyobb művészet: az egyszerűsítés, a maggálényegivé sűrítés mágiája. Hódolás az egyszerűség kultuszának, akár a barlangrajzok formavilágában, vagy a bonyolultságénak, mint egyes sztyeppei kultúrák indás díszeiben. Akár így, akár úgy: a stilizálás örökké de-formálást jelent.

Átrajzoljuk azt, aminek nevet és új kiterjedést akarunk adni, aminek nyomatékra van szüksége. Alapformákat, tájakat, történeteket, mozdulatokat: stilizáljuk mindazt, amit saját mitológiánkba kívánunk szőni vagy amibe saját mitológiánkat kívánjuk szőni, ezért ki kell mentenünk halandóságából. Hogy megörökíthessük – és olykor meg is semmisítsük. Az átrajzolt forma merev már, mozdíthatatlan, már csak hajszál hija és minta lesz belőle. Poe *Az ovális arckép* című novellájában egy megszállott festő történetét meséli el, aki hús-vér szerelmét szó szerint átfesti a vászonra – ecsetje, festékei, méricskélő szeme vámpírként szívják el a modell életét. A művészi látás démonai birtokba veszik és kisajátítják a női kontúrokat. Ám mi nem erről beszélünk – ez festészet és túlzó empátia –, hanem a mitikus jel- és névhasználatról, mint az Ószövetségben vagy a Kalevalában. Vejnemöjnen, lévén szemtanúja minden dolgok születésének – a Születésnek –, ismeri mindegyik nevét, s így hatalommal rendel-

kezik azok fölött. Ami azt példázza, hogy a név birtoklása, a megnevezés és a névadás megismétlése: uralom. Ezért kimondhatatlan a tetragrammaton, Isten misztikus jelsorozata: a név az eredet rejtélyének a foglalata. Ugyanígy a stilizált forma. Aki ismeri a nevet, vagy képes az *át*rajzolásra és *ki*rajzolásra, az alapformát határozhatja meg. A stilizálás kihámozza a temérdek fölösleges tartozék közül az igazi megjelenést, az esetleges, szeszélyesen burjánzó létből – az ideát. Grafikus megnevezés. A barlangfestők valóban létkérdést csináltak a művészetből: az éhség réme és az antilophús íze keveredett bennük, miközben nagy gonddal – egzisztenciális műgonddal – karcolták vonalaikat a falba – ennek a művészetnek igazi tétje volt, ennek a művészetnek hatnia kellett. Vejnemöjnen viszont énekben stilizálja a neveket: az *ő* dalformája a hatalom formája. Az újraalkotó az alakzatot lényegén, átlátszóvá tett igazságán keresztül foglalja el, és amikor már biztosan tartja kezében, amikor már csak engedelmességét, sőt leplezetlen, várakozó odaadását érzi – saját képzeletét, kultúráját, törzsi környezetét esztétizálva – megörökíti, példázatossá, példaértékűvé változtatja, s ezzel egyszersmind meg is szünteti az egyszeri formát. Ő a mi rendszerünk rabja már. A mi hatékonyságunk eleme, a mi jelkészletünket bővíti egyetemességével. Ő a mi jelentésünk és a mi egyetemességünk.

A ritmusról beszélünk. Fogunk egy alakzatot, és formakultúránk hagyományait követve, a stilizálás során áthelyezzük egy másik ritmus közegébe. A geometrikus absztrakció ütemváltást, új ritmusideált jelent. Az új ritmus – ez a nagy átváltozás. Az átritmizált, újdonsült valósággá alakított stilizáció *saját* formává válik: a személyes létállapotot, társadalmi helyzetet jelképező motívumok (pl. bundaminták, bizonyos tetoválások) csak a közös formakultúra részeként kaphatnak értelmet. A stilizáció *törzsi* szimbólumokat teremt.

Ezzel az új ütemezéssel történetet mond el a közösségi mitológiában gyökerező esztétikai szemlélet eredetéről – egy csapásra örök formává téve az utánzottat. Az ábrán látható szaka bőrrátét Tigrisből sugárzó stilizációs erő egész mitológiákat képes felidézni, pusztán az új dallam új ritmuskészletével. Ahogy a totemjelek az uralkodás szimbólumai, a stilizálás a természeti formák fölötti uralom (legalábbis befolyásolási lehetőség) jelzése, a lehetőségé, hogy rajta keresztül betörjön a metafizikus világ. Az emberi és a *közösségi* hatalomvágy művészete sorsszimbólumokat törekszik újraalkotni a saját szájíze szerint, ezért az átrajzolás és az átütemezés folyamatában mindig drámai, kifejletében pedig tragikus művészet. A forma ritmusának megváltoztatása mágikus ütemű környezetbe helyezi: rítusossá teszi a formát.

A stilizálás: az eszményi művészete.

A ritmus ábrázoló szerepe tehát az idő átütemezésén alapul. Ebben az aktusban – a stilizált formák és a stilizált idők terepén – kapcsolódik össze a rituális és az esztétikus elem, a monotónia mint speciális ritmus, mozgás, viszony, tagolás, és a motívum mint ennek a folyamatnak a tárgya. Így lesz a ritmus magának a hagyománynak formális alaptényezőjévé, mert – a közösségi élmény közegén átszűrődve – benne és általa mérték, rend, esztétikai törvény formálódik követendő példává.

Mindez gyökeresen megváltozik a zene és a tánc esztétikumában, itt ugyanis a stilizálás hatalmi ritmusa az ember ellen fordul: az újraalkotó, a zenei ismétlés hatására, maga stilizálódik.

Hegel Esztétikájában a zene spiritualitásának fizikai-formai oka: a térbeliség tökéletes megszüntetése a hang elvontsága által – vagyis az idő-közeg egyfelől, a szubjektivitásba húzódás másfelől. A zene a *végső* szubjektív *bensőségre tart igényt,* elemi ereje hatalomként nyilvánul meg, amely *a szubjektumot szellemi létezése középpontjánál fogva belerántja a műbe és működésbe hozza*. „... a hang ideje egyszersmind a szubjektum ideje, azért a hang (...) behatol valónkba, megragadja ezt legegyszerűbb létezése szerint, és az ént mozgásba hozza az időbeli mozgás és ritmusa által." (III. kötet, 121. o.) A mű ritmusán keresztül betörő ismétlés asszimilálja az elemi, vagyis közvetlen szubjektumot, azzal, hogy saját *elkülönített* idejébe rekeszti.

A zenei látomás ideje az ismétlésben teljesedik ki. Hegel szerint a zeneműnek, pillanatszerűsége miatt, állandó reprodukcióra van szüksége: a visszatérések révén az alkotás *egésze* lebeghet vizionáló tudatunkban. Értelmezésében a zenei spiritualitás két fő, egymással összefüggő csomópontja az atmoszférateremtés és a szuggesztió. Az ismétlés különféle technikái mind azt a célt szolgálják, hogy az elhangzások pillanatából zárt időalakzatot komponáljanak – legfőbb cél az együtt-hangzás teljessége. És ha a befogadó szubjektum köré zárult a mű légköre, már nincs mód a kilépésre. A ritmikusság kozmikus illúziójával fogja körül, csalja csapdába a befogadót az ismétlés, hogy valóban *beszerkessze* őt a műbe. A zene révén átszellemült idő a befogadó idejével olvad össze. A szubjektum számára a korábbi, átmeneti és pillanat-ízű zenei részvétel *kényszerré* válik: a visszatérő motívumok *saját létében bizonytalanítják el*, tehát nem marad számára más kiút, más ritmusszféra, mint a monumentálissá, teljessé növekedett zenei mű világa. Az ismétlés, a melodikus hullámzás, a harmonikusság és diszharmonikusság csábító csengései valósággal rabul ejtenek, s ha – akárcsak pillanatokra is – átkerültünk atmoszférájukba, (a szuggesztió elemi ereje folytán) korábbi nem-zenei világunk érthetetlenné, kaotikussá változik. Ez a profán és szent terek és idők különbségének igazi értelme. Az ismétlés ritmuskényszere megváltoztatja ontológiai helyzetünket, hogy helyette másikat ígérjen. Így falja fel a hang ideje a szubjektum idejét – ugyanaz a szuggesztió, mint a ráolvasásoknál vagy a kántálásoknál.

A hallgató tehát a zenemű középpontjába szorul, miután szubjektumból az ismétlés tárgyává *változott át*, s belegabalyodott a ritmus ornamentikájába; rajta szűrődik át a dallamtagolás, engedelmességével ő ad értelmet a fokozásoknak. A zenei ismétlés a tagolt idejű *kozmosz imitációja*: a zeneuniverzum szerkezetét a ritmus teremti meg, a dallamváltozatok pedig lendületet, dialektikát adnak hozzá. Mégis: ritmus és dallam *egyszerre* teszik kényszerré a zenei részvételt az ismétlésben.

A népzene hangsúlyosan alkalmazza a zenei ismétlés különféle formáit. A tánczene strofikus szerkesztésében a zenei folyamat szigorú periódusokban jelenik meg, a strófa-tömbök állandó ismétlését finom variációk, kvintváltások, egyéb párhuzamok fokozzák. A zárlatok és az újrakezdések a variációkon belül is pontosan elkülöníthetők: a ritmus tagoló jelenléte paradigmatikusan érvényesül. Az eltűnő, majd újra felbukkanó dallamok, a ritmuskompozíciók fokozódó zártsága, a változatok visszaszelídülése eredeti alakjukba formailag, a közösség hagyományos-konvencionális érzelmeinek kifejezése tartalmilag teszi zárttá a népzenét. E formai-tartalmi zártságnak fő célpontja a táncos, akit a tempó szükségszerű fokozódása, a ritmus fellobbanása megszakíthatatlan kapcsolatra hív. Felszólít.

Mert a *tánczenének nincs* igazi *hallgatója*.

A tánc: a zenei részvétel beteljesítése. Térbe helyezi, plasztikussá teszi a hangot: a ritmus akusztikus jelenségéből testit csinál: térszerű rendbe zárt időt alkot, pillanat-kompozíciót, mely a görög gömbkozmosz ideje. Ez az önfeladó zenehallgatás, noha bezártságából ki nem léphet, vággyá alakul, melynek egyetlen végcélja és -pontja: az *eksztázis*. A zenei variációk, fokozások, fenségessé növekedve, teljesen legyűrhetik és megvadíthatják a szubjektumot; a végső ponton azonban, mielőtt fölbomlana az elragadtatásban, a hallgató-befogadó kilép tehetetlenségéből, hogy válaszadó lénnyé legyen. A táncos ezért egzisztenciális karakter: a zenére van utalva, ám kozmosz-teremtő képességekkel is rendelkezik: testének íve, dinamikája, ereje körbehatárolja azt a teret és időt, amelyben megformálhatja saját-zártságú kozmoszát.

És a tánc ezért egzisztenciális folyamat: a húzódozó, belépő indulástól kezdve a fokozatokon keresztül eljutunk végpontjáig, az eksztázisig, amely szakítást jelent minden egzisztenciális folyamattal. Az eksztázis: a legvégső kilépés. A táncban a Dans macabre vagy a szellemtáncok fenséges erősödése munkál, az a spirálforma, mely a mozdulatlanság centrumából előkígyózva, a fokozódó tempónak megfelelően tágulva-szélesedve, felkorbácsolódva, hirtelen, *egy csapásra szakad meg*.

Az egyhangú táncokban a formaalkotás fegyelme, mértéktartása, a test erotikájának visszafogottsága, a ritmuskényszer dühe, az eksztázisba torkollás lassú folyamata nyilvánul meg. A táncos saját létezésének kockázatától terhelten, a zene periodikus ismétlődéseibe, dallam- és ütemhatáraiba záródva-

kapaszkodva megszakítja nem-táncos létével való minden kapcsolatát. Mozgása így változik metaforikus mozgássá: lépés helyett ritmikus forgólépés, menekülő-üldöző futás helyett védekező-fenyegető ritmusdíszítések, a kommunikáció szokott gesztusai helyett ornamentikus kéz- és lábmozdulatok. *A tánc* – a zene révén – *az idő ontológiájára világít rá: a táncos ideje saját hagyományának idejével egyesül – mozgása létszimbólumokból áll össze.* Amikor, a lélegzetelállító sebességű ritmus idejébe érkezve, zenéjének a tetőponton hirtelen vége szakad: az eksztázisban értelmetlenné válik minden további létezése – ez a nagy átváltozás lényege. Korábbi léte tempójába visszalassulni, újra kifejezéstelen, nem-művészi mozgásúvá tompulni már nincs értelme.

A táncos, a zenei tér szertartásrendjében, mitologikus-metaforikus mozgáskészletével, a ritmusra lépve, az ütemet megvalósítva pillanatnyilag *eszményivé*, tökéletessé válik: a kérdésre a lehető legpontosabb választ adja testével.

Szuggesztió. A monotónia révülete.

Az egyhangúságról beszéltünk. Ez az egyhangúság sem a becsvágyat, sem az arányérzék ingadozását nem tűri, mert folyton rajta tart az emelkedő, egyre gyorsabb remegésre-forgásra sarkalló körökön. Klasszicitás. Egyhangúság az, ami vezet. Ami magával görget, és a teljesedésre tájol.

Egyhangúság: elemi agresszió. Kiszakít a változékonyságból, az önkényességből, a szerepzavarból. Nyersesség. Egyhangúság az, ami eszményi és kezdeti állapot a szertartásos mozgásban.

Egyhangúság: mozgásba feledkezett mozdulatlanság, fokozódó dermedtség: a változatlanságban vibráló feszültség – elviselhetetlen, mint a ruah fénytelen, morajló gleccsere. Kozmikus, embertelen. A cél nélküli, túlhajszolt, semmibe záródó monotónia – puszta automatizmus: a circulus vitiosusok, a lelketlen örökmozgók, a nirvánák cinikus egyhangúsága az abszurditás világába sodor. Közöny és unalom. A befejezetlen vagy félbeszakított monotónia pedig még a semminél is rosszabb, mert szakadékba csal, elfeledteti nevedet, általat, miközben hátad mögött az egész világot ellened hangolja. Kifordít a térből. Dadogás és kiűzetés. Egyhangúság az, ami ataraxia, ami lemondás, ami bárgyú vigyor és iszony.

Egyhangúság: a környezet egy-ütemű tompasága, nem történik semmi, az elemek ismétlődésükbe merevednek. Mégis állandó a mozgás: a felszín alatti, a sorsszerű. Egyhangúság az, ami nyitva tartja a világ és a lét házát, és szellőzteti a kutat, mindaddig, amíg az első mondat célba nem ér; és egyhangúság az is, ami az antik tragédiák mélyéről lassan föltörve könyörtelenül megsemmisít mindent, egyhangúság.

A műfordító-költő Galgóczy Árpád

Galgóczy Árpád különös, egyedülálló jelensége a mai magyar irodalomnak. Költő, kinek immár életműve van, ám ezt az életművet nem „eredeti" versek – igaz, az esztétika történetében nem annyira egyértelmű, mit is érthetünk az eredetiség alatt –, hanem *műfordítás-versek* alkotják. „Született költő és műfordításra született költő" – írja róla Szilágyi Ákos. Vagyis nem költő-műfordító, mint sokan mások, hanem *műfordító-költő*, aki ihletét egyedül az idegen szövegből meríti, átlényegítve azt saját, magyar verssé. Galgóczy műfordítás-költészetében majdhogynem lehetetlen a lírai szubjektum átlényegülésének módozatait leírni, nem segítenek ebben sem a szerep, sem a maszk bevett terminusai. Ami viszont tény, hogy az idegen szöveg természetesen ömlő magyar versbeszéddé változik át, és az idegen kultúra úgy szólal meg közvetlen, szerves, „intim" magyarsággal, hogy közben nem veszíti el jellemző sajátosságait, szuverén gondolatiságát, zeneiségét. Galgóczy Árpád azon kevesek közül való, aki tökéletesen hallja az orosz verset: abszolút hallása van az orosz kultúrához, talán azért is, mert személyesen éli meg azt. Úgy gondolom, hogy ebben a műfordítás-költészetben éppen ez a személyesség a döntő. Galgóczy nem fordít megrendelésre, csak azt fordítja le, amit megszeret, s a kiválasztott versekért a fordítás folyamatában sem szűnik meg lelkesedni. Voltaképpen ez az állandó lelkesültség, régiesen szólva az ihletettség permanens állapota, amely a „másik", az idegen költő mérhetetlen szeretetéből táplálkozik, teszi ezeket a műfordítás-verseket olyannyira tökéletessé.

Ugyanakkor Galgóczy Árpád útja az orosz kultúrához nem kis megpróbáltatásokon keresztül vezetett. 1948 januárjában, amikor még alig múlt tizenkilenc éves, szovjetellenes szervezkedés vádjával letartóztatják és elhurcolják a Szovjetunióba, ahol a különféle lágerekben együtt raboskodik az orosz politikai foglyokkal, akik nem csak az orosz nyelvvel ismertetik meg, hanem az orosz irodalommal is. A fiatal magyar foglyot főként Puskin és Lermontov költészete ragadja meg. Miután 1960-ban hazatér, fordítani kezdi az orosz klasszikusokat. Eddigi életműve majdnem teljességében átöleli a XIX. századi orosz költészetet: lefordította például Lermontov *Démon*ját, Puskin *Anyegin*jét és *Rézlovas* (eddig *Bronzlovas*nak ismertük) című poémáját, a Puskint megelőző és követő nemzedékek költőit az orosz szimbolizmussal bezárólag és kedves verseit néhány XX. századi költőtől. Válogatott műfordításainak eddig két kötete jelent meg, a *Társalgás Géniusszal* (1995) című kétnyelvű – orosz eredetiben is tartalmazza a verseket – könyv, amely válogatás a XIX. századi orosz költészetből és a *Furcsa szerelem* (1997), amely eddigi műfordításainak összegyűjtött kötete. Tavaly, hetvenéves születésnapján megkapta a külföldinek adható legmagasabb orosz állami kitüntetést, a Barátság-érdemérmet műfordítói munkásságáért és az orosz kultúra ápolásáért. Jelenleg Alekszandr Blok verseit fordítja, s remélhetőleg ezekből a fordítás-versekből is idővel összeáll majd egy kötetre való.

Az itt közölt fordítások három orosz és egy ukrán költő Galgóczynak tetsző versei. A három orosz költő, Vlagyimir Szolovjov – Galgóczy az orosz kiejtés szerinti írásmódot részesíti előnyben, szerinte magyarul: Szalavjov –, Makszimilian Volosin és Marina Cvetajeva az úgynevezett orosz „ezüstkor" (a XIX. századvég és a XX. századelő) irodalmát reprezentálják. Vlagyimir Szolovjov az egyik leghíresebb orosz filozó-

fus, vele kezdődött a rendszerszerű bölcselet Oroszországban. Vallásfilozófiai nézetei nagy hatást gyakoroltak az orosz vallási reneszánsz olyan gondolkodóira, mint Nyikolaj Bergyajev, Lev Sesztov és Szemjon Frank, valamint az orosz szimbolizmus második nemzedékének, a teurgikus költőknek – Alekszandr Blok, Andrej Belij, Vjacseszlav Ivanov – munkásságára. Szolovjovról nem annyira köztudott, hogy remek költő is volt. Verseiben egyfelől bölcseletének alapelveit lényegíti át költői szimbólumokká, másfelől – aforisztikus költeményei ironikus önreflexiót tartalmaznak; könnyedén, egészséges humorral száll vitába a „komoly" filozófiával. Ez utóbbira példa a *Levél-részlet* című vers is.

Makszimilian Volosin, a költő és festő a szimbolisták holdudvarához tartozott. 1903 és 1917 között leginkább Párizsban élt, a forradalom után költözött vissza végleg krími házába, Koktebelbe. Tanúja volt a polgárháború idején a vörös terrornak – házában lakott egy ideig Kun Béla is –, melyről megdöbbentő erejű verseket írt, *Versek a terrorról* (1923) címen. Az itt közölt korai verse Galgóczy mesteri fordításában egy finom akvarellre emlékeztet, amely egyaránt felidézi a tenger híres festőjének, Ajvazovszkijnak vásznait és magának Volosinnak krími akvarelljeit.

Marina Cvetajeva az orosz posztszimbolizmus képviselője, aki nem tartozott sohasem semmilyen meghatározott irodalmi csoportosuláshoz. Egyébiránt Volosin felfedezettje volt. Költészetét nagyra értékelte Ahmatova, Mandelstam, Paszternak és Rainer-Maria Rilke. Cvetajeva 1922-ben emigrált, előbb Prágában, majd Párizsban élt. 1938-ban visszatér a Szovjetunióba, s miután férjét agyonlőtték, lányát lágerbe zárták, 1941-ben önkezével vet véget életének. A *Tetszik, hogy nem magáért lángolok* talán Marina Cvetajeva egyik legnépszerűbb verse, melyet meg is zenésítettek. Nagy formafegyelemmel megírt vers, hiszen az érzelmek eltitkolásának művészetéről szól, melyet Galgóczy abszolút pontosan fordított magyarra.

Leszja Ukrajinka Tarasz Sevcsenko mellett az ukrán költészet legjelentősebb képviselője. Gyermekkorában egy szörnyű betegség, a csonttuberkulózis támadta meg, s ezzel küzdött egész életében. Ennek ellenére teljes értékű életet élt, melyből nem hiányzott sem a külföldi utazás, sem a beteljesült romantikus szerelem a szintén halálos beteg férfivel, aki ráadásul még költő is volt, sem a házasság (egy másik férfivel), sem az irodalmi elismertség. Ivan Franko, az ismert ukrán író és kritikus rendkívül magasra értékelte költészetét. Leszja Ukrajinka költészetében kiemelt szerepük van az érzelmeknek és a természetnek. Újromantikus költői világában mintegy feloldódik a természetben – amely a lét természete is egyben – az emberi létezés tragikuma: a természet csodája megtisztulást hoz, a személytelen sorssal szemben a személyest jelenti, a változatlannal, a halállal szemben az örökkön változót, az emberi szenvedélyt testesíti meg.

Szőke Katalin

VLAGYIMIR SZALAVJOV
(1853–1900)

Levél-részlet

Először is, jelentem, szép barátom,
A létet rég másként értelmezik,
S a művelt főkkel ím én is belátom,
Hogy sem idő, sem tér nem létezik;
Hogy mindez szubjektív kísértet, égi
Maszlag, vagyis közönséges csalás.
Naív realista, ki ezt nem érti,
Majom tehet csak így és senki más.
S a tény, hogy most magam lakom szobámat,
Csak illanó idő- s tér-tényező,
Nagy nulla, és az unalom, a bánat
S még egy-s-más épp így értékelhető...
Kimondom hát, hogy Ádán s Éva óta
A csőcselékből nem maradt reánk
Csak két okos fő: tételek tudósa,
A filosz Kant és Noé ősapánk.
Amaz kimondta megcáfolhatatlan,
Hogy kardba dőlnünk nem kell semmiért,
Ez meg – empirice vitathatatlan:
Jól berúgott, aztán aludni tért.

1890.

MAKSZIMILIÁN VOLOSIN
(1877–1932)

* * *

A zöld hullám megtorpant és riadtan,
Bíborban égve messze elszaladt...
A víz fölé leszállt mindent belepve, lassan
A zengő alkonyat.

A sok fodor lilás felhőt szegélyzett
Mint kéklő gyöngyfüzér.
A lágy ködben sötét árbockötélzet
Közt fennakadt a szél.

Sík tengerár... Hullám redőzte hátán
Bús csónak vándorolt.
S vészterhesen, mint nagy rőtszínű páfrány
Nőtt, egyre nőtt a Hold.

1907.

MARINA CVETÁJEVA
(1892–1941)

* * *

Tetszik, hogy nem magától lángolok,
Tetszik, hogy nem miattam ég a láztól,
Hogy Földgolyónkon bizton állhatok,
S magát sem féltem semmi sorscsapástól.
Tetszik, hogy bárhogy bármit mondhatok,
És nemtörődöm lomposság se gátol,
Nem önt el pír, s csöppet sem izgulok,
Ha ujjunk néha összeér magától.

Tetszik továbbá az, hogy fesztelen
Ölelget bárki mást, hiába nézem,
S nem vetne kárhozat tüzére sem,
Ha nem magával csókolózom éppen.
Hogy, kedvesem, kedves, szelíd nevem
Sem éjjel, sem nappal nem ejti – semmiképpen...
Hogy hallelujáját ünnepélyesen
Nem értünk zengnek templom hűvösében.

Most tiszta szívemből hálát adok,
Hogy – öntudatlan! – ezt kapom magától,
Hogy éjjelente nyugton alhatok

A naplementi gyér találkozástól,
Hogy kint a holdfény nem reánk ragyog,
Hogy nap fejünk fölött sosem világol, –
Hogy – sajnos! – nem magától lángolok,
Hogy – sajnos! – nem miattam ég a láztól!

1915

LESZJA UKRAINKA
(1871–1913)

Csak álltam és hallgattam a tavaszt...

Csak álltam és hallgattam a tavaszt.
Ó, mily sokat mondott, mesélt, tanított,
Hol csengő dalt dalolt, derűs vigaszt,
Hol halkan-csendesen elandalított.

Dalolt arról, hogy mi a szerelem,
Mi az öröm, a bú, az ifju élet,
És mindent újra eldalolt nekem,
Mit álmaim már régen elmeséltek.

1893 v. 1894

Ki mondta azt...

Ki mondta azt, hogy nincs erőm
A sorssal harcra kelni?
Kezem lecsügg tán reszketőn?
Tán félek énekelni?

Ha meg dalomban bú, panasz
Serény visszhangra lelhet,
Szilaj tavaszi zápor az,
Nem csendes őszi permet.

S ha ősz is... Nem baj, hogy szived
Már hervad, nem virágzik.
A hervadt fűz a part felett
Arany-bíborra válik.

S ha majd a tél a rengeteg
Fölé borítja fátylát,
A nagy síron virág helyett
Szétszórja hó-virágját.

Mint hullám élek szótlanul,
Mely hallgat türelemmel –
A felszín alszik, ám alul
Viharra vár a tenger!

1911.

Az a május...

Május volt. Szomjas nyárfák lombja rezgett,
Rügyek fakadtak, friss szellő hozott
Megújulást, bimbózó szép szerelmet,
Mámort fakasztó barkaillatot.

Ó, az a május! Mennyi vágy nevelte,
És mennyi szent, szerelmes pillanat!
Hogy vágyódott két ember teste, lelke
A csillagfényes csöndes ég alatt!...

A májust forró, tikkadt nyár követte,
Tombolt a nap, szikrázott, égetett,
Egy-egy vihar zúgott le éjjelente,
S dúlt, pusztított a dermedt föld felett.

Aztán elmúlt az is. Borult az égbolt,
Ősz lett a nyár, s fagyos nagy tél az ősz...
A május már homályos messzeség volt,
S én mégis egyre vártam, hátha jössz...

De nem jöttél. A rám szakadt magányban
Szorongva álltam árván, egymagam,
Bolyongtam kint a néma éjszakában,
S az éj is, úgy tűnt, már csillagtalan...

De ma! Ma reggel ablakom kitárult,
Áldott vihar zúgott szobámba be,
Szivemre drága, rég múlt mámor ájult,
S lelkem virágszirommal lett tele!

E szél, tudtam, káprázatos csodát nyújt:
A régi május érkezik vele!

(...)

GAUGUIN : D'où venons-nous ? Que sommes-nous ? Où allons-nous ?

VEKERDI LÁSZLÓ

Helyi gondok – világösszefüggések árnyékában

„most már tudta, kit öltek meg Donnafugatában és száz más helyen azon a szennyes szelű éjszakán: egy újszülöttet! a jóhiszeműséget."

(Lampedusa: *A párduc.* Európa Könyvkiadó, 1975.)

„Ha a késő középkor életét vizsgáljuk, mintha csak a mélytengerek sajátos törvényeknek engedő, különös, megszabott formákat öltő világát vennők szemügyre. Ahogy ott a felszín ár-apálya, hullámzása, vihara alig hat le a mélybe, és alig érinti a kusza árnyalakok életét, ezek az alakok mind a mélységhez alkalmazkodásból születtek; a nagy történelmi változások mélyén, az országos események sodrában így lapul meg a város, ott, mint itt, az irtózatos nyomás ellenében fejlesztve ki önálló és maradandó jellegét. Védőfalai a karaván ok útján, jogrendszere az önkény csapásaival szemben, tanácsa az egymást keresztező egyházi és világi szervek ütközőpontjában, szigorú belső fegyelme a hatalmi túlkapások aranykorában, iparűzése a nagybirtok árnyékában, polgári szelleme a rendiség uralma alatt, demokráciája a hűbériségben, megannyi ellenkezés a korszellemmel szemben, a változóval és a bizonytalannal a konokul átszármaztatott hagyományok szembeszegése, vallásos erény, mint maga a vallás ügye is, melynek ekkor szintén polgárok a legfőbb istápolói. Szervezete korábbi századokban tökéletessé formálva, alapjaiban változatlanul marad meg a legújabb időkig, akár az egyházé, egyszerre modern és ősrégi, arisztokratikus és demokratikus, egyszerre anyagi hatalom és lelki valóság, magatartás és kényszer, erkölcs és törvény. Kifelé zárt testület, befelé árnyalt és jól tagolt, sokrétű rendszer, tudatos gazdasági célokkal és gondosan ápolt, szabályokban rögzített szellemiséggel. Teljes világkép az övé, önmagából táplálkozó, a rendi fogalmaktól önként és dacosan eltérő. A polgár szelleme ez, ahogyan találmányában, a városban kifejlődött, hogy lassan és szívósan birtokba vegye a környező ellenséges világot."

Halász Gábor foglalta így össze a *Magyar középkor*ról szóló tanulmánysorozatának második folytatásában a *Magyarságtudomány* 1942-es évfolyamában azt, amit az európai város történetének kezdeteiről és szelleméről akkor és itt időszerűnek gondolt.

(*Tiltakozó nemzedék.* Magvető, 1981.) Szokása szerint felsorolta és rövidebben-hosszabban ismertette-kommentálta legfontosabb forrásait; Henri Pirenne nagy könyvét Németalföld történetéről, későbbi értekezését Németalföld régi demokráciáiról, „magisztrális" összegezését, „amely 1925-ben Amerikában elhangzott előadásaiból született meg. Pompás képet rajzol itt a nagy történeti munkáiban is visszatérő megfigyeléséről, a kereskedés és vele a városiasság ritmikus feléledéséről és hanyatlásáról... A XIII. században felvirul a nagykereskedés, megszületnek a nagyvagyonok jellegzetes kapitalista törekvéseikkel, hogy egy újabb század megint megindítsa a bizalmatlan reakciót, és a XVI., a kezdődő újkor, a kora középkor nagybirtokos, földesúri világába hajlítsa vissza a fejlődést".

Pirenne iránti csodálata nem gátolta Halászt a korrekcióban: ő nem hangsúlyozza annyira a ciklusokat, észreveszi az arisztokratikus vonásokat a polgárságban is, mindenekelőtt pedig látja az „iparűzés" és általában a termelés jelentőségét a középkori városokban és a későközépkori-koraújkori tőkés gazdaság kifejlődésében. „A középkor végén az urbánus élet törvényszerűségeit követő polgárság végképp kialakult rendként áll az egyháziak és a nemesség oldalán. Szelleme is végképp megérett." Kitűnő érzékkel J. R. Green múlt századvégi alapvető művére és „a nagy modern medievalistára", G. G. Coultonra hivatkozik. „Pompás összefoglalása a falvak életétől a királyi udvarig ad keresztmetszetet a feudális világról, benne a városok önálló, magukba zárt szigeteivel. A városokban a jövendő erőforrásait látja, kis kollektív csomópontokat, amelyek a feudális rendetlenséggel és individualizmussal, egyházi konzervativizmussal és királyi önkénnyel szemben törnek a maguk lényegének a kifejtésére. De a hatalmasokkal vívott küzdelmek mellett figyelmeztet egymással villongásaikra, a kölcsönös féltékenységre és versengésre, jogi rendszerük mélyén az önzésre, a polgári erények kapzsi, elzárkózó visszájára is. Ipar és mezőgazdaság életformáját nem választja el olyan élesen, mint Pirenne; rámutat a középkori város mezőváros jellegére, a polgári lakosok által is űzött földmívelésre, amit egyébként a középkor végén Pirenne is kiemel. Mindezekkel összhangban és kiegészítésképpen hivatkozik Halász Gábor Willy Andreas megfigyeléseire, „amelyek többé nem nyugati, hanem közép-európai állapotokat rögzítenek, és már a német kultúrhatás folytán is analógiát szolgáltatnak a hazai fejlődéshez. Ő is figyelmet szentel a városok mezőgazdálkodásának, a nemesi ellentétnek éppen úgy, mint az egymás közti partikularizmusnak, a bontakozó osztályellentéteknek, elsősorban a bányamunkásság körében, a kiéleződő gazdag–szegény viszonynak, egyszóval a kora kapitalizmus kísérő jelenségeinek". Ezek a kísérő jelenségek sokszor magából a rendszerből fakadnak és elválaszthatatlanul hozzátartoznak. „Mindenekelőtt maga a kereskedés ösztöne nem csupán polgári erény, hanem jócskán haszonvágy és önzés is, kicsiben a feudális birtokhódítás megfelelője. Küzdelemre kel egymással a két elv: a távkereskedésé, amely lehetővé teszi, hogy távoli termények is eljussanak a piacra, és az elzárkózásé, amely kenyerét félti az átvonuló kereskedelmi forgalomtól. Az igények növekedtével a távkereskedés nélkülözhetetlenné válik, de az ellentétes intézkedések az ellentétes városi kívánságoknak megfelelően továbbra is kergetik egymást. Így 1404-ben Zsigmond Kolozsvár polgárainak vámmentes jövés-menést, szabad kereskedést enged országában, továbbá Velence, Bécs, Morva- és Lengyelországban. Bárhová mehessenek, quamdiu proficisci valeant... libertate Civitatis nostre Budensis que dicitur sonare in contrarium, non obstante. Minden ispánnak, bárónak, szabad városnak et signanter Judici et Juratis Civibus nostris Budensibus figyelmébe ajánlja ezt a rendelkezést. 1435-ben viszont Kolozsvárott megtiltja a meg nem telepedett kereske-

dők (extranei et forenses) járás-kelését, nehogy quadam nociva dolositatis astucia excogitate magukhoz kaparintsák a forgalmat és a hasznot, amely a bennlakókat illetné."

A tisztességes konkurencia és a kisebb-nagyobb csalásokra-hatalmaskodásokra alapuló nyerészkedés között azonban akkor is szörnyen elmosódó volt a határ, és a gyakorlatban gyakran mégoly üdvös törvények és rendelkezések is visszájukra fordultak. Halász Gábor pompásan választott példák özönével demonstrálja, miként próbálták városok és központi hatalom – gyakran egymásnak és önmaguknak is ellentmondó – rendelkezésekkel korrigálni a szabadkereskedés visszásságait, általában nem sok sikerrel. „Besztercebányán a bányászok élelmiszer-ellátása a régi szokásjog alapján a városi polgárok kiváltsága volt. A bányabérlő Thurzók felismerték, hogy új jövedelemforrás kínálkozik, ha a maguk kezelésében gondoskodnak munkásaikról, pékműhelyt, mészárszéket, sörfőzdét állítottak fel, és a vevők elmaradtak a városból. A besztercebányai tanács a királyhoz, II. Lajoshoz fordult sorozatos beadványaival, és orvoslást sürgetett. A jogsértés kétségtelen volt, sőt a Thurzók nemcsak a fogyasztókat vonták el, hanem a bűnösöket is, saját hatáskörükben ítélkeztek vétkes alkalmazottak felett, megcsúfolva a városi hatóságok szerepét. Eladni sem, de büntetni, fegyelmezni se lehessen – ez tűrhetetlen volt a polgáruraknak. Döntsön a király, aki a jog őre és a városok védelmezője!

Szegény Lajos király nagyon kínos helyzetbe került; a hagyományt kellett megvédelmeznie a tényleges hatalommal, méghozzá pénzes hatalommal szemben, amelyre annyira rá volt maga is szorulva. Jelentéstételre szólította fel a Thurzókat, s ezek nagyszerűen meg tudták indokolni álláspontjukat. A városi piac messze van, oda-vissza útban az egész munkanap elveszne (in ipso eundi et redeundi actu dies ipse absumeretur); náluk viszont a bányászok minden szükségest megtalálnak, méghozzá olcsóbban és jobb minőségben, mint másutt. A munkásaik feletti bíráskodást sem engedhetik át idegeneknek; különben, ha nem hagyják őket békében, felhagynak az egész bányászattal. Ez a *jogi* érv döntött. Lajos király tanácskozott báróival, és 1519-ben meghozta régen halogatott ítéletét a Thurzók mellett, akik nem a maguk, hanem az ország és a városok jogait védték. »Cives vero Bistricenses privatum solummodo civitatis sue commoditatem respicere et querere juraque montanistarum opprimere velle videbantur, non attendentes se quoque et civitatem suam Bistricensem minus habitarum splendoris minusque commoditatis, si montana ipsa opprimeretur.« (47–48.)

A Thurzók saját „bevásárlóközponttal" is növelt nyereségéből Lajos királynak – és az országnak – természetesen csak morzsák jutottak; a haszon java a Fugger–Thurzó „vegyes vállalkozás" csatornáin keresztül Nyugatra áramlott. Az ország pedig fordulhatott kölcsönért az akkori „valutaalaphoz", Velencéhez. Így aztán hosszú távon az sem sokat segített, hogy „a bányavárosok, mint az európai fontosságú réz- és aranytermelés központjai, a királyi pénzgazdálkodás megalapozói, állandó kedvezményekben részesültek, és megfelelő fejlett gazdasági fokon, életszínvonalon állottak". (48–49.) A bányamívelők a bányászat mellett a bormérésre is társaságot alakíthattak; ezek a városok vonódtak be elsőnek „nemzetközi nagykapitalista vállalkozás kereteibe (Fugger–Thurzó-szövetkezés), de először vált tudatossá bennük a dolgozó egymásrautaltsága és a bérkérdés is, ... 1525-ben munkabeszüntetéssel követeltek magasabb fizetést, a városi tanács egyeztetett; a viszály egyre jobban elfajult, míg végre II. Lajos a besztercebányai rézbányát újra kisajátította a kincstár számára ... Az államosított bányák még sok hasznot hajtottak, így Mária királynénak a mohácsi vész után, de a polgári vállalkozó-

kedv megtörött. »S azért nem is lehet csodálni – mondja a fentieket ismertetve Wenzel Gusztáv –, hogy számos bányapolgári család tönkrement, s hogy általános lett a hajlam, most a közhatalom segítségéből és beavatkozásától várni azt, amit addig a magánosok tettek a bányamívelés érdekében.«" (49.) Wenzelre gyakran és szívesen hivatkozik Halász; „munkássága különben is több elismerést érdemelne, mint amennyiben része van. Ő gazdasági érdeklődésével valóban az élet oldaláról nézte a történetet, bányászati, mezőgazdasági összefoglalásai avulhattak, de máig sem került újabb a helyükre; a ma élő gazdaságtörténeti kutatás *(Kovách Ferenc, Paulinyi Oszkár, Huszti Dénes)* reá mint méltó elődjére tekinthet." (70.)

„A bányavárosok távkereskedelme mellett, amelynek óriási hasznát, mint Paulinyi Oszkár kimutatta, leginkább külföldiek fölözik le, korán kialakul az egyes városok helyi vagy az átmenő forgalomban jelentős kereskedelmi cikke, iparága, amely az ottani lakosság gazdagodását szolgálja, így Kassán, Bártfán a vászon, gyolcs, »barchet«, ugyancsak Kassán, továbbá Kézsmáron, Budán a posztó (és hányféle: angol, bártfai, brüsszeli, cseh, görlitzi, hernthali, kölni, lengyel, löweni, neuhausi, olasz, schollviczi!), Sopronban a kőfaragás, Pozsonyban a fegyvergyártás, Győrben az ötvösség, Debrecenben a nagyváradi piactól elhódított marhakereskedés, bőripar, Kolozsvárott sok más viruló iparág mellett a szűcsipar és aranymívesség, 1467–68-ból valók az itteni lakatos céh jogszabályai 1472–75: sarkantyúcsinálók, 1473: aranymívesek, 1476: szabók, 1477: kovácsok, 1479: takácsok és szűcsök, 1486: kötélgyártók, hogy csak a XV. századiakat említsük. ... Természetesen igen sok polgár, éppen a tehetősebb birtokosok, közben föld- és szőlőmívelő is, hiszen város és falu között nálunk még fokozottabban megvan a nyugaton is megfigyelt egybeolvadás." (53.)

Csakhogy „a nyugaton" akkor, amikor Halász Gábor írta a tanulmányát, ezt az „egybeolvadást" még igen kevesen figyelték meg vagy pláne ismerték el. Még 1963-ban is, szinte szentségtörőként, kérdezi Jacques Heers: „La ville au XVe siècle se défend, elle s'isole de la campagne par de lourds remparts. Ville marché, c'est aussi une ville forteresse. Mais ne garde-t-elle pas cependent un aspect campagnard?" (*L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux.* Presses Universitaires de France 1963, p. 207.): „A XV. században a város védi magát, hatalmas bástyákkal szigeteli el magát a vidéktől. Piaci város, egyben erőd-város, város-erőd. De mégis nem őriz magában továbbra is valami vidéki jelleget?" Hiszen például „Siena, jóllehet mediterrán város és a nagykereskedők városa, gazdagsága csúcsán is őriz valami fél-falusit szőlőskertjeivel, mezőivel és gyümölcsöseivel, a majorság és a mezei munkák zajával." (Uo. 207.) Később azonban, legalábbis ami a Mediterráneumot illeti, megváltozik ez a vidékies kép. A Mediterráneumban, kivált Itáliában, zsúfoltakká és rendezettekké válnak a városok; itt jellegzetes városi táj alakul ki a XV. században, nemcsak az összhatás, hanem az egyes lakóházak tekintetében is jeleként úgylehet „az élet egyfajta szolidárisabb felfogásának, amelynek következtében szinte maguktól tömött negyedekben rendeződnek el a lakosok nagy templomok és nagy középületek körül. Ez a déli város mindenesetre a középkori városi civilizáció tökéletes kifejeződése." (208. „... 1'expression achevée de la civilisation urbaine médiévale") Ámde merőben más a helyzet Északon. „Párizsban a bourg de Saint-Germain-des-Prés őrzi a XV. században mezei jellegét: a Szajna szigetein kertek és szőlők, a partokon Pré-aux-Clercs és a Füzes, délen a Saint-Germain negyed vadaskertje; a Saint-Sulpice utcácskái szőlőskertek között futnak. Bristolban a szép kereskedőházak kertje az Avon partjára fut le." (208.) És nincs ez másként egyebütt se; Bruxelles, Louvain, Brugge 400 hektárnál nagyobb területen ter-

peszkedik, Gand 600-nál is nagyobban, ugyanakkor amikor Genova jóval több lakosa elfér 120 hektáron. (207–208). Északibb Európában a város mindenütt téres volt a XV. században, és „egybeolvadt" a vidékkel. Nem véletlenül különben, mert amint Fernand Braudel – megintcsak jócskán Halász Gábor tanulmánya után – hangsúlyozta, az orosz városok kapcsán, amelyek „nem hajtják uralmuk alá a falvakat, inkább a falvak [azaz a földbirtokosok] irányítják őket": „ahol nincs határozott mezőgazdasági terméstöbblet, ott igazán jómódú városok sincsenek". (Fernand Braudel: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus a XV–XVIII. században*. Gondolat, 1985, 525. o.) Épp ennek a határozott mezőgazdasági terméstöbbletnek a jele Északibb Európában a baromfiudvarok és a mezei munkák jelenléte a városokban, s ilyenként értékelte ezt Halász Gábor is, éppen ezért hangsúlyozta ipari és mezőgazdasági termelés – királyi rendelkezéssel is szabályozott és egyáltalában nem konfliktusmentes – egybeolvadását épp a legfejlettebb magyar városokban. Nem különbözött tehát a magyarországi urbanizáció minőségileg az Északibb Európáétól; csak épp a Nyugatibb rész serényebben és tán tudatosabban követte az Itáliai példát, legalábbis ami Franciaországot, Németalföldet és Angliát illeti. Itt is határozott mezőgazdasági terméstöbblet alapján, intenzív kézmíves-munkával, föllendülő körzeti és távolsági kereskedelemmel teremti meg a maga helyét a város a későközépkor világában. „Kézmívesekből és kalmárokból, a városba húzódott jobbágyokból, idetelepített nemesekből, papokból és deákokból, magyarokból és idegenekből, így áll össze az az új réteg, amit már az egykorú magyar ének »városnép« néven emleget... Rétegződésükben hamar feltűnik a legfőbb polgári választóvonal: a vagyoni különbség. Kialakul egy szűkebb oligarcha csoport, amelyik a városi tulajdon java részét kezében tartja, a közhivatalokat betölti, és a város politikáját irányítja; velük szemben áll a szegényebb proletártömeg, fokozódó irigységgel viszályra, a magisztrátus elleni pártütésre, a gazdagokon rajtaütésre készen. A városi hatóságoknak, de az egyháznak is legfőbb gondja az elégedetlenség fékezése, illetőleg irányítása; a városi milieu-höz gyorsan adaptálódott prédikátor rendek a növekvő szociális ellentéteket a gazdag és szegény filozófikus szembeállításában oldják fel, vagy a közös ellenség, a hatalmaskodó főurak ellen terelik. A forradalmibb hajlandóságúak a misera plebs sorsán segítenének, hozzá fordulnak nyers szónoki fogásaikkal, bennük látják a beszervezendő új híveket, a devotió moderna izgató élményére áhitozó, mélyebb ösztönéletű seregét. A régibb tudós szerzetek és a világi papság a beati possidentes oldalán nem is nézik jó szemmel az új idők harcosait, a ferences és dominikánus prédikátorokat, akik pedig, akár a mai szociális missziók, a korszerű igényekhez hajlítják az örök egyházat." (*Tiltakozó,* 53–54.) Szűcs Jenő Dózsa-tanulmányaiig kell várni, míg újra felveszi valaki ezt a fonalat, de még ő sem a Halász Gábor megsejtette széles európai összefüggésben. Mert Halász Gábor *Magyar középkor*ában egyebek közt éppen az a lenyűgöző, hogy bőségesen citált helyi magyar példái mindig európai távlatokban érvényesek, mégpedig általában a mai friss és legalaposabb történetírói eredmények értelmében. Egyes sorait már nem is csak történész, hanem egyenesen napjaink „globális" valóságát vizsgáló szociológus-politológus írhatta volna (ha volna hozzá fogható szociológus-politológus ma): „A gazdag–szegény ellentét s vele kapcsolatban a polgárjog szűkkeblű kezelése akárhányszor nyílt viszályhoz vezetett, ahol a tanács minden tapintatára szükség volt a felizgatott kedélyek lecsillapításában. A városba áramlás állandóan növelte a bizonytalan helyzetű mélyréteget, amelyik öntudatosodva jogait követelte... A gazdasági életnek mai szemmel nézve szigorúan szabályozott, céhekkel és vallásos testületekkel megkötött formája csak látszólag biztosított nagyobb nyugal-

mat, mint a szabad verseny és a modern osztályharc ideges, lázas állapota. A valóságban a felszín alatt ugyanúgy, ha kisebb mértékben is, zsibongott a nyugtalanság, erjedt az elégedetlenség, az elnyomottak haragja ki-kitört, a birtokban lévők hatalma megmegingott. A céhek kebelében egymást érték az egyéni elégedetlenségnél jelentősebb meghasonlások és viszályok. A kolozsvári hatóság pl. 1422-ben a mészáros céhnek a tagjaik közt támadt lázongások megfékezésére büntető felhatalmazást adott, »ne eveniant scandala«. A lázongások szítói, mint az újabb szociális megmozdulásokban is, nem a befolyásolható, de önmagában tehetetlen tömegből kerültek ki, hanem akárhányszor a vezetők, a tisztséget viselők közül, a középrétegekből; a Dózsa-féle lázadást sem parasztok szervezik majd meg, hanem kisnemesek. Ugyanezen kolozsvári oklevél kénytelen büntetést kiszabni az izgató mesterekre is; »quicunque magistrorum... rebellizaverit, rixas, gwerras detractationes excitaverit seu obedienciam licitam et honestam servare non curaverit«, súlyos pénzbüntetéssel lakol." (55–57.)

A nyugtalanságok és a lázongások „a legtöbb esetben nem haladták túl az utcai összefutás, tüntetés könnyen leszerelhető mértékét. A tűzvész lehetősége azonban ott lappangott a fel-felcsapó lángokban, s főleg ott élt a birtokban levők képzeletében; a mélyréteg szociális nyugtalanságát, mint mindig, megelőzte a vezetők szociális aggodalma." (57.) Halász Gábor a városi és királyi rendelkezésekből az ítéletekből, a peres eljárásokból, a végrendeletekből felvázolja azt a „szociális hálót", amit a birtokon belül lévők fontak jótékonykodásból, jogi szabályozásból, a polgárjog megadásából-megvonásából, engedményekből és büntetésekből a gyakran egymással is ütköző érdekeik védelmére. Bőségesen és kitűnően válogatott és idézett példái mindezt a gazdagodás (és nem az urbanizáció!) szerves és (majdnem) elkerülhetetlen részének mutatják be; a gazdag–szegény ellentét mélyülése (amelyet a „szociális háló" inkább csak állandósított, mintsem könnyített) és a belőle fakadó nyugtalanság és szorongás végig kiséri polgári és nemesi környezetben egyaránt a „rendi" fejlődés évszázadait.

Éppen ezért is látta, e miatt a szociális tisztánlátása miatt Halász Gábor tán máig utol nem ért világossággal a mezővárosi fejlődés elkerülhetetlen buktatóit, megint európai összefüggésben, és távolról sem szűkítve a mezővárost valamiféle „magyar" specialitássá. Általános európai trendek és korlátok érvényesültek – hangsúlyozza a mezőgazdasági fejlődésében és a mezővárosok életében nálunk is. „A viharokból és az egyensúlyozás nehéz művészetéből a városi lakosságnak ki kell vennie a részét a földesúri hatalommal szemben is. A két gyökeresen ellentétes érdekű és hagyományú réteg ellenségesen és mégis egymásra utaltan áll szemben egymással a rendiségben; mezőgazdaság és kereskedés örök ellentétében és eltéphetetlen kapcsolatában. Hatalmuk az ár-apály törvényszerűségével váltakozik; a XII–XIII. században a földesúri hatóság alól kisikló települések zöme a XV. századra önálló létre képtelennek bizonyulva, visszatér a gyámkodás alá; jobbágyokból szabad polgárok lesznek, majd ismét jobbágyok" – előlegezi meg, Mályusz Elemér úttörő tanulmányaira hivatkozva, Halász Gábor a napjainkra közhellyé szelídült „refeudalizációs" teóriát. De óvatosabban és mérlegelőbben fogalmaz mai, illetve tegnapi refeudalizációsoknál és második jobbágyságosoknál; „Még azt sem lehet mondani, hogy a földesúri réteg a régibb, avultabb; a fejlődés bizonyos stádiumában modernebb, mint a középkor eleji kötöttségekhez makacsul ragaszkodó városlakó: nagybirtok-gazdálkodásával, honvédelmi rendszerével úttörője az újkornak... Itt sem az osztályhelyzet döntő, hanem az egyéni látókör, a közvetlen, napi érdeken felülemelkedni tudás. Láttuk, hogy a vásártartás jelentőségére ráébrednek egyes birtokosok; újra és újra akadnak olyanok is, kik a birtokukon kialakulni kezdő

gócpontnak maguk sietnek segítségére rendszeres telepítéssel, a manuductio megkönnyítésével, a jobbágyi szolgáltatásokról önkéntes lemondással. (62.) ... Általában azonban a földesúri terhek minden kedvezmény mellett is alaposan ránehezedtek a birtokon kialakult mezővárosokra; fejlődésük már csak ezért sem lehetett olyan biztosított, mint a szabadabb egyházi és királyi városoké." (64.)

Mert a városoknak, Halász Gábor városának a szabadság, az autonómia volt a felnevelője és éltető eleme; a kommunális, testületi önállóság, amely összekapcsolta az e tekintetben hasonló városokat. „Ahogy a polgárok egymás közti és hatóságukhoz való viszonyát ősi szokásjog szabályozta, a városok egymással érintkezésének is megvan a kialakult gyakorlata. A tanácsok közös joggyakorlatot követnek, állandó írásbeli összeköttetésben állanak; a rendi tagolásban egy önmagába zárt értékrendszert alkotnak eleven vérkeringéssel, amely a szervezet egyéb tagjairól csak akkor vesz tudomást, ha a történet esélye rákényszeríti, vagy ha egymás elleni panasszal kell egy magasabb egyházi vagy világi hatóság igazságtevéséhez folyamodnia. A közös érdekűek, mint a bányavárosok, korán szövetségben is egyesülnek; 1487-ben a hét felső bányaváros a tölnitzi jog alapján hozza meg egységes statutumát. »Diese Erbare Stete haben alle der Gylniczer Recht geschworen, Ewige gehorsamkeit zu halten.« A piacokat, az árumegállító és vásárjogot viszont kemény versenyben iparkodnak maguknak meghódítani, ha kell, a másik város rovására. Így versenyez Kassa és Bártfa a posztókereskedelemben, így hódítja el Mátyás alatt, 1477-ben az alföldi kereskedelem lerakodóhelyét Debrecen Nagyváradtól, illetőleg a nagyváradi káptalantól. Kölcsönösen megkövetelik egymástól a saját polgáraik feletti bíráskodás tiszteletben tartását is; sérelmeiket, amelyek idegen polgárok részéről érték őket, átiratban közlik a megfelelő városi hatósággal, és a viszonosság alapján kérik megtorlásukat... A jövő-menő küldöttek, a városban megforduló sok idegen természetes hírforrás is, s ha valami fontosabb értesülés birtokába jutottak, a közeli városok ezt is sietve közlik egymással. Levelük az újságot pótolja, bár az országos hírekből is csak az őket érdeklőket vagy fenyegetőket szűrik ki. Minden izgatja képzeletüket, amiből nyugalmuk, békéjük megzavarására következtethetnek. 1457 március 19-én Kassa városi tanácsa a budai rémhírekről értesíti Bártfát: elfogták a kormányzó két fiát! Tíz nappal később megy az új levél, a királyi udvarból hazaérkezett Stock György kassai polgár közlésével, »das des gubernatorseldiste sun als morgen XIII tage gericht ist«. Az idők veszedelmesen mozgalmasak, a levelek tovább érkeznek; száraz hírekkel, a polgári óvatosságra jellemzően minden kommentár és állásfoglalás nélkül. Az urak viszályába nem hajlandók belekeveredni." (59–60.)

Az urak viszálya viszont akaratuk és minden mesterkedésük ellenére bajba keveri a városokat. Halász Gábor részletesen bemutatja, miként sodorta a vészterhes nagypolitika a maga forgatagába Bártfa, Kassa, Eperjes, Lőcse polgárait, s hogyan próbáltak védekezni az egymással civakodó erők követelései, hatalmaskodásai, fenyegetőzései ellen. „Mind e kavarodás közben, a süvöltő írások áradatában szerényen búvik meg egy levél, amely a polgár életösztönét, munkájához való ragaszkodását szimbolizálja a maga jelentéktelenül fontos tárgyával. 1490. július 24-én Kassa panaszt emel hat tonna romlott hering tárgyában, melyet Schneider Erhardt kassai polgár vett Frater Jakab bártfai polgártól. Az életnek rendben és becsülettel, polgári módon kell tovább folynia a viharban is." (62.)

Ez a rendben és becsülettel folyó élet Halász Gábor polgár-képének a lényege, ez teremt kapcsolatot hasonlóan gondolkozó városok között határokon innen és túl. „Külföldi városokból is közvetlenül érkeznek az elintézendő átiratok, a két rokon au-

tonómia a kormányzatok bevonása nélkül maga bonyolítja le közös ügyeit. Tarnov város tanács (mayter civium de Tharnow cum consulibus) küld levelet [Bártfának] méltóságteljes indoklással: »Disparitas lingwagiorum et genera nationum iustitiam impedire non debent«. Lemberg ír át, és kéri, hogy a tanács »czu forderungen der freyen strassen und czu notcze deme gemeynen Kawffman« tegyen lépéseket." (60–61.) Az „egyszerű kereskedő" hasznát tehát határokon át védte a polgári öntudat; ám egy országon és egy városon belül is nehezítette a helyzetet, „ha a vagyoni különbséget még a nemzetiségi megoszlás is mérgesítette. A nemzetiségi érzés, ha nem is jelentkezett a modern kizárólagossággal, feltétlenül megvolt, elsősorban negatív módon, a versengés és féltékenység indulatait táplálva. Ahol a különleges fejlődés folytán német volt a város tehetősebb rétege, mindent megtett, hogy a közigazgatásból is kizárja a magyar lakosságot, amely természetesen szívós harcban, és többnyire sikerrel, igyekezett pozíciókat hódítani, jogokat szerezni, és vagyonilag is egyenrangúvá válni, mint arra Sopronban láttunk példát. Ez volt a szerencsésebb s méltóbb reakció, mondhatnók, a kisebbségi sors edző, képességeket felszabadító iskolája; de a nemes feltörekvés, az egyéni emelkedések mellett elkerülhetetlen volt a vak indulatkitörés is, a városi tömeg gyűlölete és a maga módján kirobbanó dühe a tehetősek, olasz kereskedők, német birtokosok ellen. A magyarság életerejét és józanságát bizonyítja, hogy ez utóbbira alig van példánk, a békés térhódításra annál több és felemelőbb... A polgárjog kiterjesztését, a tisztségek nemzetiségi megoszlását elsősorban a méltányosság, az együttélés biztosítása szabta meg; kényszerű vagy önkéntes, de mindenképp szükségszerű gesztus volt ez. Mátyás király 1486-ban intézkedik a kolozsvári magisztrátus vegyes nemzetiségi megosztásáról. Széthúzó vélemények voltak eddig a hivatalnokok választásánál, mondja indoklása. »Ut dum de huiusmodi eleccione ageretur, alter Hungarum alter vero Saxonem sive Germanum vel promoveri vel ryci conclameret. Inter que eciam clamor popularis sepe numero in tantum misceretur: ut timendum esset maiori periculo.«"

A királyi rendelet megelőző nemzetiségi viszálykodást feltételez; amint más vegyes városokban is hosszabb-rövidebb küzdelem után, többnyire a peremről kiindulva harcolták ki a magyarok szerepüket a vezetésben a németek mellett. „*Veszelka László* az 1379-es soproni telekkönyv adatait vizsgálja, és 198 német név melett majdnem ugyanannyi, 185 magyar tulajdonost talál. A színmagyar városokban, mint Debrecen és a székely városok, a virágzó kézműipar és kereskedelem, a polgári jólét magától értetődően a magyar fajta élelmességét dicséri. A nagykereskedés és a nagyvállalkozás persze megmaradt az idegenek kezében." (59.)

Meglehet éppen ez lehetett a gazdasági-társadalmi feszültségek és a permanens késés egyik forrása? Vagy a honi urbanizáció jellegzetességei és erős német-olasz függősége miatt nem is lehetett másképpen? De nem dolgozott-e ösztönösen a multinacionális nagykereskedelem és nagyvállalkozás a helyi – legyen amúgy magyar vagy német – kézműipar és kereskedelem ellen, legyen mégoly virágzó, vagy annál inkább? Besztercebánya és a Thurzó-cég konfliktusa tán ebből a szempontból is nyomjelző lehet? Vagy ez inkább csak a nagyúr önkényeskedésére utal? „A védelmező rendeletek özöne mutatja, hogy saját és idegen városokkal szembeni erőszakoskodások, kereskedelmi utak zavarása, a polgárok elleni önkényes eljárás napirenden voltak; a bonyolult és összekúszált jogrendszer vég nélküli hatásköri vitákra is alkalmat adott. Máskor nem is egyéni túlkapás, csak pusztán az érdekellentét vezetett hosszas küzdelmekhez. Vár és város viszályában olykor nem is a birtokos volt a hibás, hanem a kapzsi és hatalmaskodó várnagy közegei. De nem egy esetben a polgárok ütöttek rajt a birtok védtelen

jobbágyain, tönkretéve szegényes jószágukat. Mind e marakodásokból számtalan feljelentés, panasz, vizsgálati jegyzőkönyv, perirat, tanúvallomás, fellebbezés stb. született, vitte, hozta az ügyet különféle kancelláriák között, akik kitombolták írásbafoglaló kedvüket. Felettük pedig fáradhatatlanul működött a királyi kiegyenlítés, a középkor legfőbb népjóléti hivatala." (64.)

Ezzel meg bizonnyal a kor legjobb ismerőinek egyike, Jacques Heers értene lelkesen egyet, aki még a szabad városok esetében is a fejedelmi uralom megszilárdulásában véli felfedezni a fejlődés következő lépését. A kommunális urbanizmus konfliktusai és partikularizmusai után eredményeinek kiaknázója és igazi továbbfejlesztője mindenütt, még Itáliában, a comunák szülőhazájában is, a „fejedelmi urbanizmus" lesz, szellemi és gyakran fizikai centrumában a fejedelmi „udvar"-ral, amely akár másodrangú városoknak is ragyogást és gazdasági felvirágzást hozhatott. „A király vagy egy fejedelem puszta jelenléte, természetesen a pápáé vagy akár egy püspöké egy másodrendű városban elegendő volt ahhoz, hogy újonnan épült palotákba költözzön ott számos vazallus és kliens, akik igyekeztek a székvárosban lakást fenntartani, ahol ottartózkodásuk alatt néhány hétre vagy hónapra lehorgonyozhatnak, ahol a fennmaradó időben elláthatják bizalmasaikat, akik ügyeikre vigyáznak és interveniálnak nevükben az udvarnál, a Parlamentnél, a különféle törvényszékeken, egy egyre bonyolultabbá növekvő kormányzat sokféle útvesztőjében." (Jacques Heers. *La ville au Moyen Age.* Fayard, 1990. 451.) Mindezekkel a változásokkal és pezsgéssel az Udvar egy merőben új civilizációt teremt a városokban. „A nagypolgárok Itáliája, amely annyi sok hatást befogadott és asszimilált, átadja a helyét a fejedelmek Itáliájának, amely azután az egész Occidenst a saját képére formálja át." (Heers, *L'Occident* 260.)

Mátyás alatt már majdnem átformálni kezdi a tulajdonképpeni nagypolgárokat még nélkülöző Magyarországot is, hiszen „a kancellári formula és a patriarkális királyság városvédő hagyománya mögött Mátyás eleven, zseniális felismerése lüktet a polgári munka gazdasági értékéről és feltételeiről". (*Tiltakozó,* 352.)

Látja persze és hangsúlyozza Halász Gábor azt is, hogy a fejedelmi hatalom, ez a középkorvégi „népjóléti hivatal" sem működött önzetlenül: a szabad városokra kirótt kollektív adón felül állandóan kisebb-nagyobb „kölcsönökkel" és kirovásokkal terhelte meg a polgárokat. Fenyegető, kérő, unszoló hatalmak között kellett lavíroznia a városi tanácsnak, Halász Gábor szokása szerint példák és adatok sorolásával demonstrálja. „A polgári ösztön erre nálunk is, külföldön is, úgy felelt, hogy csak a kis dolgok érdekelték, az országos ügyektől, amennyire tehette, vissza húzódott; különben úgysem juthatott ténylegesen a közelükbe. Passzív, százados befeleélésbe merült létének mégis megvolt a maga mélyebb értelme: melegében, mint a védő ölben, csirázott, ért az újkor szelleme. Az újkoré, amely legvégső lényegében a polgárosodás útja, a polgári szellem lassú, szívós, visszaesésektől zavart, de állandó terjeszkedéséé." (65.)

Halász Gábor „polgára" csakugyan a ma hangoztatott eszme szerint élt: „Lokális érdekekben gondolkozni és globális összefüggésekben cselekedni" – ami ma persze inkább csak afféle jelszó, azaz – Fülep szavával – az eszme majma. De Halász Gábor maga is polgár-ideálja értelmében – és értelmével – gondolkozott, így *Magyar középkorá*ban sorra megtalálhatjuk azokat a centrális nagy kérdéseket, amelyekkel a történetírás máig viaskodik. A király és a városok kétarcú viszonya, a városok kapcsolódásai és a városhálózatok, a nagyvállalkozás és a nagykereskedelem szerepe az ország gazdaságában, a gazdagok és a szegények rétegeződése, a koldulórendek „urbanizálódása", illetve gazdagodás és szegényedés hatása a társadalom stabilitására és dinamizmu-

sára, az írásbeli ügyintézés térhódítása, város és falu „egybeolvadása”, a rendi állam viszonya a városok univerzumához, „nemzet” és „ország” viszonya, a humanizmus változásai – megannyi kérdés, amelyek a 14. és a 15. század, sok tekintetben a 16. század historiográfiájában nemcsak hogy máig nyitott, de sokszor éppen Halász Gábor értelmében és megfogalmazása szerint nyitott, azaz az ő helyi ügyekkel elfoglalt és cselekedeteivel mégis országos, sőt világ-tendenciákat érlelő „polgár”-ának a képe felé látszik nyílni. A Tízkötetes egyetlen még hiányzó kötetét (köteteit?) pótló 1998-ban megjelent és szemléletében-hivatkozásaiban egyaránt teljesen „naprakész” tankönyv például így fogalmaz: „A XIII–XV. század folyamán nyugaton, de csak ott, egy sor olyan változás ment végbe, amelyek végső fokon a modern Európa születését készítették elő. Olyan fontos fejleményekről van szó, mint a rendi képviselet és a rendi monarchiák kialakulása, a területi és városi autonómiák, a paraszti »szabadságok« térhódítása, a skolasztikus gondolkodás, az egyetemek és a koldulórendek, a vallásosság új, modern formái, az egyházi reform gondolata vagy a humanizmus. Nyilvánvalóan nem mindegyikről mondható el, hogy közvetlen kapcsolatban lett volna a római kereszténységgel. Ennek ellenére tény, hogy mindezek a forradalminak nevezhető jelenségek *Európának kizárólag azon a részén észlelhetők, ahol a közös nyelv a latin volt,* vagyis a római pápaság alá tartozó részén. Épp ennyire fontos, hogy *ott viszont, valaminő formában, mindenütt megtalálhatók voltak,* a Pireneusi-félszigettől Svédországig és Skóciától Magyarországig... A magyar rendi országgyűlés, a megyei autonómiák (a nemesi megye) kiépülése, a királyi városok és a »szabad falvak« önkormányzata, a késő középkori jobbágyság szabad költözködési joga megannyi jelenség, amelynek párhuzamával nyugaton mindenütt, de a Balkánon sehol sem találkozunk... Végül fontos kiemelni az írásbeliség merőben eltérő jellegét. A késő középkori Magyarországon és Lengyelországban, akárcsak Európa többi latin nyelvű országában, viszonylag fejlett kormányzati és bírósági szervezet épült ki, amely különösen a XIV. századtól, az olcsóbb papír elterjedése után, valósággal ontotta a hivatalos iratokat. Mind a nemesség, mind a polgárság körében szokássá vált a szerződések írásba foglalása, emellett terjedőben volt, eleinte főképp az udvari körökben, a magánlevelezés is.” (Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András. *Magyarország története 1301–1526.* Osiris Kiadó, 1998. 15–16.)

Halász Gábor *Magyar középkor*a csakúgy, mint a korral foglalkozó többi tanulmánya *(Magyar humanisták, Mátyás királyról, Az első magyar kapitalisták, Új könyvek a magyar középkorról)* éppen ennek a megnövekedett írásbeliségnek, azon belül is nem utolsó sorban a levelezésnek bőséges hasznosításával tündököl, amint megtalálható nála valamilyen formában a többi felsorolt jellegzetesség is, mind. Kivétel mégis a „Nyugat”-hoz tartozás (túl)hangsúlyozása, és még inkább ennek a „nyugati keresztény” világnak az éles elhatárolása kelet felé azzal a határvonallal, amely „a magyar királyság keleti és déli határával esett egybe”; de persze Halász Gábor Magyarországának a maga középkorával még nem az EU-hoz „fölzárkózással” kellett szembenéznie, maga mögött egy összeomló Orosz Birodalommal és örököseivel.

De ha – az említett kivétellel – ilyen szépen egyezik Halász Gábor középkor-problematikája a mai történetíráséval, akkor miért kell idézőjelbe tenni „polgár”-át és miért kell ilyen óvatosan fogalmazni? Először is mert az ő polgára legyen, bár középkori vagy „viktoriánus”, láthatóan nem azonos azzal, akit ma általában – és az „állampolgár”-ral, netán „választópolgár”-ral gyakran szinonimként – emlegetnek politikusok, politológusok, közgazdászok, publicisták, történelemtudósok. Ez annyira nyilvánvaló, hogy nem érdemes rá szót vesztegetni, bár tán egyéb tekintetben nagyon is kellene. Itt

azonban fontosabbak a keretek, amelyek között Halász középkori polgára – a helyi érdekekben gondolkozó ám a polgárosodás „globális" csíráját érlelő ember – élt: a város, az ország, az állam, a nemzetiségek, a vallás, a humanizmus és így tovább, amelyek Halász Gábor korában, ha nem is magától értetődő, de többé-kevésbé jól meghatározható fogalmak voltak. Mára azonban úgyszólván mindegyik kérdésessé vált, olyik értelmezések sűrű homályába burkolódzott. Úgyszólván egyedül az írásbeliség gyors elterjedése maradt kikezdhetetlen keret, éspedig Halász Gábor értelmezésében, azaz nem húzva (nagyon) éles választóvonalat a 15. századi Magyarország keleti és déli határainál.

De a historiográfiai változások és az új történetírói értelmezések ellenére Halász Gábor vázlata a 15. századról csakúgy mint a 19.-ről (ahol legalább akkorák a historiográfiai változások) érvényes maradt – talán mert „város-képlete" és „polgár-képlete" invariánsa a fogalmi koordináták transzformációinak? Nem mintha város és polgár az európai történelem változásain át változatlanul őrizne immanens jellegzetességeket és tulajdonságokat. De összefüggenek és kölcsönösen meghatározzák egymást; éppen ezt az összefüggést fejezi ki és határozza meg a polgár világképe, egy „önmagából táplálkozó, a rendi fogalmaktól önként és dacosan eltérő", „gondosan ápolt és szabályokban rögzített szellemiség... ahogyan találmányában, a városban kifejlődött," – azaz ahogyan Halász Gáborral egyidőben Norbert Elias egy sokkal később világhírre szert tett könyvben elnevezte: „a civilizáció folyamata" – „hogy lassan és szívósan birtokba vegye a környező ellenséges világot." Százados lassú eltolódásról van szó – hangsúlyozza *Az első magyar kapitalisták*ban Halász Gábor, „folytonosságról és nem törésről; ha tetszik, mélyen a tizedik századba visszanyúló újkorról, vagy a tizennyolcadik századig előre kúszó középkorról. Így ragaszkodunk a feudális világképhez is, amit csak a francia forradalomnak sikerült volna megdöntenie és polgárivá formálnia, mintha a polgárosodás örök társadalmi törvénye nem működött volna a legfeudálisabb időkben is, virágzó városkultúrákat hozva létre, polgári gazdagodást, hatalmat, kifinomultságot és elhanyatlást ritmikus váltakozásban. Ragyogó arisztokratikus időpontok is megelőző polgári fellendülést jelentettek; két-három nemzedékben főnemessé emelkedő életerős, szerző, tehetséges családokat és csak energiáik lassúdása, a feltörekvők ritkulása idézte elő a már fennlévők, régiek és újak életformájának megszínesedését. A társadalmi rétegződés egy darabra megrögződött, címet szerezni, ami oly könnyen és tömegével jutott az apáknak, ritka kiváltsággá vált az unokák nemzedéke számára, míg aztán kisebb-nagyobb hegycsuszamlások újból meg nem lazították a határokat és új vagyonok törtek utat maguknak a fény felé. Beszélhetünk polgári korszakokról, ahol az uralkodó ösztön a szerzésé és arisztokratikusakról, amelyekben a nyugodt birtoklásé." (367–368.)

Akadnak itt sorok, ahol az ember megdörzsölni a szemét: nem rólunk szól a mese? De nem, Halász Gábor a valóban, abszolúte első magyar kapitalistákról beszél, nem a „létező szocializmus" utáni elsőkről. „A tizenötödik század (a tizenkilencedik édes testvére) ilyen nagyra törő, falánkan polgári, majd kéjesen, élvezőn elnyújtózó időszak. Korakapitalizmusnak nevezte társadalmi és gazdasági berendezkedését ugyanaz a fejlődéselméleti elfogultság, amely a renaissance-hoz is előző kísérleteket keresett, mintha a történelem próbák és főpróbák során sietne a végül tökéletes előadáshoz, amely persze – csodálatos egybeesés – a saját korunké, a miénk. Nos, amíg a kapitalizmus gyönyörűen működött, ez az illúzió még menthető volt; de ma, amikor akadozik a gépezete, miért éreznők kezdetnek azt, ami maga is lezárás volt, a középkor végének virágzó nemzetközi gazdasági életét?" (368.)

És ma, amikor megint „gyönyörűen" működik a kapitalizmus, sőt egyáltalában csak az „működik"? Nem menthető-e megint az illúzió a tökéletes előadásról? Még ha történelem végének nevezik, is és „demokráciára" hivatkozva védik a „tökéletességét"? És egyáltalában: nevezhető még „kapitalizmusnak" az a valami, ami a világ boldogabbik, lényegesen kisebb felében „gyönyörűen" működik? Mert csak ez „működik" ugyan a világ sokkal nagyobbik, szerencsétlenebb felében is, de a túlnyomó többségnek egyáltalában nem „gyönyörűen". Nem is kell neki különben, mert a Modern Világgazdasági Rendszerbe, akár Immanuel Wallerstein, akár Fernand Braudel szerint értjük a szót, eleve be van építve, strukturálisan, gazdagság és szegénység területi megoszlása is, nemcsak a (minden kapitalizmushoz – vagy minden gazdasági rendszerhez? –mindig hozzátartozó) társadalmi.

De érvényes volt-e a napjaink világgazdasági rendszerét meghatározó centrum – periféria beosztás a kettő között közvetítő félperifériával a 15. és 16. századra is? Braudel egyetért Wallersteinnal, de hozzáteszi, hogy – legalábbis a 18. század végéig, ameddig háromkötetes nagy összegezésében (*Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe – XVIIIe siécle.* Armand Colin, 1979.) eljut – a beosztást meghatározó dinamizmusban a gazdaság mellett elsőrendű szerep jutott a politikának. Ezt a korrekciót különben Wallerstein is lelkesen felkarolta, és *Világrendszer*ének a 19. század elejéig-közepéig jutó harmadik kötetében szinte több szó esik már politikáról, mint tulajdonképpeni gazdaságról. Centrum – félperiféria – periféria földrajzi elhelyezkedését és határaiknak változását – egy-egy ország vagy régió „integrálódását" a félperiférióból a centrumba illetőleg átemelődését a perifériáról a félperiférióra – gazdaság és politika érzékeny kapcsolata és összjátéka határozta meg; ahogyan Braudel szemléletesen, ám nem kevés euphemizmussal kifejezte: a félperiférián – legalábbis gazdasági tekintetben – éppen az az államok feladata, hogy „nyomást" fejtsenek ki a „szívre", hogy az élénkebben dobogjon. De Braudel máshol látja elhelyezkedni és másként észleli dobogni Európa szívét, mintWallerstein. Korábbra is időzíti a kapitalizmus első dobbanásait: Halász Gáborhoz hasonlóan a középkori-középkorvégi városokba.

Két nagy városiasodott „pólust" jelöl ki Braudel a megszületőő európai gazdaság-világban, egy németalföldit és egy észak-itáliait, és ezt a két „ipari pólust" köti össze a Champagne-i vásárokhoz csatlakozó keletfrancia és rajnavölgyi városok hálózatával. Az északi pólus a Hansa-városokon át a Baltikumig, a déli pólus Velence közvetítésével a Levantéig nyújtózkodott; egyetlen hatalmas távolsági kereskedelmi láncra fűzve fel a kisebb-nagyobb regionális és helyi piacokat, élénk áruforgalmat és megbízható – mai szóval – „monetáris rendszert" teremtve. Ez Braudel „szíve", ami köré azután az újkor első évszázadaiban, a 15. századtól a 18. század végéig egyre inkább egységesedő és egyre erősödő territoriális államok sorakoztak fel, a maguk többé-kevésbé spontán kialakulni kezdő, de végül mindig politikai akarattal konstituált „nemzeti piacaikkal". A gazdaságilag szerencsésebbek és politikailag sikeresebbek (Anglia, Franciaország gazdagabb régiói, néhány rajnai német fejedelemség, Svájc) maguk is „integrálódtak" az európai gazdaság-világ „centrumába", újabb territoriális államokra és újabb régiókra hagyva a félperiféria szerepét.

Szerepet játszik a territoriális államok genezisében a földrajzi elhelyezkedés is, de ez nem minden. „Dolgozik benne a gazdaság is. Ennek kellett visszanyernie a szuflát ahhoz, hogy a XV. század közepén az első modern államok *újból* kinyilváníthassák magukat Tudor VII. Henrikkel, XI. Lajossal és a Katolikus Királyokkal; Keleten pedig Magyarország, Lengyelország és a Skandináv országok sikereivel. A korreláció evidens.

Mindenesetre ebben a korban Anglia, Franciaország, Spanyolország és Európa Keletje nyilvánvalóan nem a kontinens legfejlettebb zónái. Nincsenek-e a szélén annak az uralkodó gazdaságnak, amely rézsút szeli át Európát Észak-Itáliától a dunai és rajnai német államokon át egészen Németalföld keresztútjáig? Ami a domináns gazdaságnak ezt a zónáját illeti, ez a régi *városi* nemzeti érzések zónája: az az új forradalmi politikai forma, ami a territoriális Állam, az itt nem veti meg a lábát. Az itáliai városok elutasítják a félsziget politikai egységét, amiről Machiavelli álmodott és amit a Sforzák tán meg is tudtak volna valósítani; Velence még csak álmodni se látszik róla; a *Reich* államai sem kérnek a pénztelen Ausztriai Miksa reformterveiből; Németalföld nem kíván integrálódni II. Fülöp spanyol Birodalmába és ellenállása vallási lázadás formáját ölti, lévén a vallás a XVI. században sokjelentésű nyelv, nemegyszer a megszületőben vagy tudatosuló politikai nacionalizmus nyelve. Úgyhogy hasadás jelentkezik a nemzeti Államok és a városi zónák között, előbbiek a *hatalom* geometriai helyén emelkedvén, utóbbiak a *gazdagságén*. Aranyszálak elegendőek lennének leláncolni a politikai szörnyetegeket? Már a XVI. század háborúi igennel és nemmel felelnek. A XVII. században Amsterdam, amelyik bizonyos értelemben az utolsó túlélő város gazdaság-világ, nyilvánvalóan késlelteti Franciaország és Anglia terjeszkedését. Nem a XVIII. század újabb gazdasági lökésére volt-e szükség ahhoz, hogy a retesz felpattanjon, és a gazdaság az Államok és a nemzeti piacok ellenőrzése alá kerüljön? Nem meglepő hát, hogy a territoriális államok, koraszülött politikai sikerükkel, csak később érték el azt a gazdasági sikert amit a nemzeti piac jelentett, materiális győzelmeik igérete." (*Civilisation*, 2. kötet, 245.)

Braudel külön definiálja, mit ért „nemzeti piac"-on. „A nemzeti piac, végeredményben, szabálytalan láncszemekből álló háló, amelyet gyakran sok minden ellenében kell megkonstruálni: a túlságosan erős városok ellenében, akiknek megvan a saját politikájuk, a provinciák ellenében, amelyek elutasítják a centralizációt, idegen beavatkozások ellenében, amelyek szakadásokra és résekre vezetnek, nem is szólva a termelés és a cserék divergáló érdekeiről – mint például Franciaországban az atlanti és a mediterrán kikötők, vagy a belső és a tengerpart konfliktusai. Továbbá a senki által nem kontrolált enklávék maguknak-elegendősége (autosuffisance) ellenére. Nem csoda hát, ha a nemzeti piac eredeténél szükségképpen centralizáló politikai akarat: fiskális, adminisztratív, katonai, vagy merkantilista található." (244–245.)

De mintha maga Braudel is bizonytalan lenne, legalábbis ami az „eredetet" illeti. Hosszan és találó példákkal – elsősorban francia példákkal – szemléltetve részletezi ugyanis, hogy miként épült fel térbeli skálán egy kisváros (kb. 3 000 lakos) 85–170 négyzetkilométeres piaci körzetétől (ami egy „canton"-nak felel meg) a francia „pays" nagyságrendjének (1 000–1 700 km^2) megfelelő és szükségképpen egy jelentős városi centrum (mint amilyen Toul vagy a Gonzagák Mantovája) körül tömörülő és gazdasági sőt bizonyos fokig adminisztratív egységként viselkedő körzeteken át el egészen a provinciák nagyságrendjéig valami, ami már majdnem nemzeti piac. „Ezek a provinciális egységek, eléggé kiterjedtek ahhoz, hogy többé-kevésbé homogének lehessenek, valójában kisebb méretű régi nemzetek, amelyek megalkották vagy megpróbálták megalkotni saját nemzeti piacukat, mondjuk a különbség jelölésére, hogy *regionális piacukat*." (242.)

Ám elnevezés ide vagy oda, a provincia-térség, a tartomány sorsa – ismeri el Braudel – „*mutatis mutandis,* előképe, másolata a nemzeti, sőt a nemzetközi sorsnak. Ugyanazok a szabályosságok, ugyanazok a folyamatok ismétlődnek. A nemzeti piac,

mint a gazdaság-világ, szuperstruktúra és burkolat. És pontosan ugyanez a saját szférájában a tartományi piac. Ami azt jelenti, hogy egy tartomány hajdanában nemzeti gazdaság volt, mi több, egy kicsi léptékű gazdaság-világ;... azt jelenti, hogy találhatók benne domináns régiók és városok, »tájhazák« (»pays«) és perifériku s elemek, erősebben fejlett és kevésbé fejlett zónák, és csaknem autark zónák is... Egyébként éppen ezeknek a *komplementer* különféleségeknek, a nyitott skálájuknak köszönhetik ezek az eléggé nagy régiók koherenciájukat." (243.) Amint majd maguk módján a nemzeti piacok is. És ahogyan az „igazi államok" esetében kiemelkednek a piac legfőbb szervezője és ellenőrzőjeként illetve meghatározójaként a fővárosok, úgy található a tartományi térségben kiemelkedő város, olykor akár kettő vagy három is, mint Champagne-ban Reims és Troyes, vagy Sziciliában Palermo, a búza városa és Messina, a selyem fővárosa, melyek ellentétének fennmaradására gondosan ügyelt a spanyol uralom: „il faut diviser pour régner." (243.)

De ahol nem ügyelt az ellentétek fennmaradására külső (vagy belső) hatalom, ott a városok egyike hamarosan vezetőként került ki a gazdasági konfliktusokból. Hacsak – teszi hozzá a túlságosan határozott kijelentések, a *saját* határozott kijelentései ellen is mindig gyanúpörrel élő Braudel – a sokáig eldöntetlen szembenállás nem a regionális fejlődés valamilyen zavarát takarta: „a két csúcsot növesztő fenyőfa kockázata az elsatnyulás." Lehet a kettős orientáció vagy a tartományi térség kettős textúrája is az eredete a kétfejűségnek: így például nem egy, hanem két Languedoc létezik, és Normandia is legalább kettő. „Ilyen esetekben elégtelen a provinciális piac egysége, a piac nem képes egybezárni a térségeket, amelyek így vagy arra törekedhetnek, hogy önálló életet éljenek, vagy arra, hogy megnyíljanak más, külső körök felé, valójában minden regionális piac kettősen érdekelt egy nemzeti piac és egy nemzetközi piac által. Ebből azután repedések keletkezhetnek, hasadások, színvonal-különbségek *(dénivellations),* az egyik rész-régió jobbra húz, a másik balra. És számos egyéb ok is zavarhatja a tartományi piac egységét; legyen az a merkantilista korszak fejedelmeinek és államainak intervencionista politikája, vagy a hatalmasabb vagy ügyesebb szomszédoké. Így a Ryswick-i béke pillanatában ..." kezdi Braudel szokása szerint felhozni a példát tétele demonstrálására, jelen esetben Lotharingiáét; a magyar olvasó azonban az ország egészen 1948-ig tartó „két (vagy három) fejűségére" gondol, hiszen az ország akkor leginkább annak felelt meg, amit Braudel „tartományi piac"-ként jellemez, és a regionális fejlődés zavarait se nehéz felfedezni. És ha az egységesülő Európai Piacon belül egy-egy állam a „merkantilista korszak" tartományi piacainak (Braudel ezt így sehol ki nem mondja, de a különböző nagyságrendű piacok gondos egymásbaskatulyázására alapuló elemzése kimondatlanúl is sugallja) felel meg valamiképpen? Akkor mit jelöl egy integráció küszöbére érkezett ország gazdasági két- vagy három felé „denivellálódása"? Méghozzá úgy, hogy a részekben különösebben kiemelkedő „fejek" se jelölhetők ki, mint a „merkantilista korszakban" Pozsony, Buda és Pest, Kolozsvár, Brassó és Szeben? Hiszen a „fejek" kiemelkedése, a köréjük csoportosuló városok és városkák hálózatával, annyit legalább mindenképpen mutat, hogy megindult a régió gazdasági differenciálódása és homogenizálódása, minden további integráció alapja. Mert csak egy hierarchikusan kellően és okosan differenciált együttműködő város-hálózat képes egyszerre nagyvonalúan nyitottként és a helyi érdekek tekintetében egyensúly-őrzően zártként viselkedni: csak ez képes – a polgárról „teremtményére", a városra víve át Halász Gábor ideálját – „lokális érdekekben gondolkozni és globális összefüggésekben cselekedni".

Ilyen város-hálózatokból, mint egymáshoz rakható és kapcsolható – mai divatos és elkoptatott szóval „kompatibilis" – szerkezeti elemekből épülnek fel, mint valami változatos és változtatható legó-játék, az egyre nagyobb térségeket átfogó piacok el egészen a nemzeti piacokig, amelyeket a politikai akarat konstituál. De csakugyan a politikai akarat konstituálja-e, vagy csak jóváhagy, vagy éppenséggel tudatosít valamit, ami akkorra már tulajdonképpen kialakult, csak éppen nem tudta megtenni az utolsó lépést; a tartományi piacok önmaguktól nem tudtak nagyobb egységbe kapcsolódni, vagy nem jött el még az alkalmas pillanat. De mi akadályozta a kapcsolódást, és mikor jön el az alkalmas pillanat? Hiszen például Colbert – illusztrálja Braudel a „pillanat" kiválasztásának fontosságát – hiába egyesítette 1664-ben Párizs körül Franciaország öt legnagyobb adókörzetét, nagyobb területen, mint Anglia, egyetlen vámunióvá, „a gazdasági élet legcsekélyebb élénkülése sem következett be azonnal. Talán egyszerűen azért, mert a konjunktúra akkor még nem kínálta jószolgálatait. Mert amikor a konjunktúra kedvező, akkor viszont úgy látszik, hogy a gazdaság alkalmazkodik mindenhez, legyőz bármiféle akadályt." (247.) A „konjunktúra" lenne tehát, ami végső soron meghatározná, hogy az addigra kellően „fölkészült" provinciális piacok mikor integrálódhatnak eredményesen azaz mindegyikük gazdaságát élénkítően nemzeti piaccá? Ezt a pillanatot kell észrevennie és szentesítenie a „politikai akaratnak"? Braudel még ilyen kérdések formájában is kerüli a kategorikus kijelentéseket. (Igaz, Franciaországnak sohasem kellett többé-kevésbé idegtépően ácsorognia Európa küszöbén.) E helyett Braudel két nagy nemzeti piac, a Francia és az Angol kialakulásának és funkcionálásának a részletes kvantitatív analízisével azt mutatja, hogy lehet akadályokat is – mint például a leendő Franciaország gigantikus méretei – hosszú távon előnyre fordítani szívós munkával, okos pénzügyi politikával és mindenekelőtt a diverzitást hatékonyan képviselő és sürítő „kulcs-városok" keringeltetésével egy olyan centrális „Nap" körül, mint Párizs, másrészt pedig azt demonstrálja, hogy az olyan (viszonylagos) „szegénység", mint az Angliáé, egy világpiacokra nyíló és ott magának domináns helyet „kikereskedő" London nemzeti piacot teremtő – és kihasználó – erejével mintegy „artificiálisan" gazdagsággá változtatható.

Braudel elemzésében valószínűleg a gazdasági növekedés kvantifikálható követése a legérdekesebb, a GDP és az egy főre jutó nemzeti jövedelem időbeli és területi változásainak a mesteri megbecsülése, a változások társadalmi hatásainak a követése. Jelen szempontból azonban inkább Párizs és London és az általuk összefogott és vitalizált város-hálózat nemzeti piacot teremtő és növekedést generáló erejének a demonstrálása fontos; az a népesedésre, adózásra, geográfiai és éghajlati adottságokra, termelésre, kereskedelemre, városok és városi polgárok szerepére és sorsára figyelő előadás, ahogyan a politika iránt különben egyáltalában nem érzéketlen Braudel bemutatja és összehasonlítja két másféleképpen de egyaránt szépen növekedő nemzeti piac munkás hétköznapjait. És a „szépen" itt egyáltalában nem csak átvitt és absztrakt értelemben értendő: Braudel nagy súlyt helyez rá, hogy városképekkel sőt életképekkel illusztrálja a „lokális érdekekben gondolkozni és globális összefüggésekben cselekedni" kész és *tudó* polgár életkörülményeinek a szépségét. Megismétli mintegy a maga szigorúan tudományos módján és eszközeivel Halász Gábor bevezetőként idézett ódáját a városhoz. És idézhetné, szószerint akár, azokat a példákat, amiket Halász Gábor hozott fel a középkorvégi magyarországi-közép-kelet-európai városok működésére és együttműködésére, mert láthatóan ugyanazon fejlődési sorba tartoznak a mezővárosokban és körülöttük kialakuló kicsi piaci körzetektől egy valódi város – mint Sopron, Lőcse, vagy

Kolozsvár – mezővárosokat és falukat vonzó és integráló „tájak" („pays") piacain át a tartományi piacok kialakulása felé, több-kevesebb nyitottsággal országos és európai sőt még távolibb piacok felé. Mégsem alakul ki Magyarországon nemhogy „nemzeti", de még egy igazában *autonóm* „provinciális" piac sem egészen a 19. század elejéig. Lehet, hogy a 19. század második felében épp ennek a hátránynak is köszönhetően lehetett olyan gyorsan növekedő nemzeti piacot teremteni, bámulatosan fejlődő fővárossal, hiszen „egy *autonóm* provinciális piac nem jelent-e egyben stagnáló gazdaságot?" Ne próbáljunk felelni a kérdésre, Braudel se teszi. De hozzáteszi: „Meg kell nyílnia, önként vagy erő hatására, nemzeti vagy nemzetközi piacok felé. Még az idegen pénzek is, minden ellenére, élénkítően hatottak a XVIII. századi Lotharingiára, amely nem ver többé saját pénzt, és ahol a csempészet virágzó ipar." (244.)

De persze Lotharingia sem virágzó csempésziparának és még csak nem is a beáramló idegen pénzeknek köszönhette föllendülését, hanem a 18. század nagy konjunktúrájának, amely megteremtette az alkalmas pillanatot egy hirtelen kinyílt „provinciális piac" kölcsönösen előnyös integrálódására a kiépülő francia nemzeti piacba. Amely a maga részéről ugyancsak ennek a konjunktúrának a hatására nőtt gazdaságot élénkítő tényezővé, és kerekítette ki magát a „hatszög" hatalmas és szétszakíthatatlan – bár helyi jellegzetességeket továbbra is őrző – egységére.

A 19. századi Magyarország is a századközép nagy konjunktúrájának idején hajtotta végre, egy „szupranacionális" Monarchia „védernyője" alatt, a maga autochton nemzeti piacának gazdasági és politikai konstituálását. Ezt a nagy munkát végezték el mintaszerűen a Magyar Viktoriánusok, ez volt úgylehet a 67-es kiegyezés lényege. Vagy legalábbis „Braudeliánus" értelme, amennyiben bevonta az országot egy kölcsönös előnyökkel és haszonnal járó nemzetközi munkamegosztás áramába, önmagában összefüggő és koherens, ám ugyanakkor messzemenően nyitott nemzeti piacként. Ha valaki valamikor a század végén körbejártatta volna a tekintetét a Város fölött, valahonnét a Halász bástyáról, Rózsa dombtól a Városligetig és vissza, objektíven (bár ízlése szerint elégedetten vagy keserűen) állapíthatta volna meg, hogy Budapest ege úgy látszik kezdi utánozni Széchenyiét.

Csakhogy túlságosan későn. A 18. században, amikor a konjunktúra hullámhegyén föllendülő nagy nemzeti piac egyetlen nemzeti állammá szőtte a hatszöget, és amikor Anglia világkereskedelmi fölényével – Britannia rule the waves – Nagy-Britanniává konstituálta önmagát, valamikor a 18. században egy kiegyezésből megteremtődő nemzeti piac talán Magyarországból is modern államot teremthet és kiigazítja a „csonka politikai testet", amellyel az ország még az 1867-es kiegyezést követően is meg volt verve. „E rendi »politikai test« ahhoz természetesen erőtlen volt, hogy a történeti államkeretet átkovácsolja »államnemzetiséggé« *(nationalité d'État)*; ahhoz mégis elég erős volt, hogy fenntartsa egy rendi szinten csakugyan létező államnemzet fikcióját; ahhoz viszont túl rendi jellegű volt, hogy hajlandó legyen észrevenni a fikció mögött a nyelvnemzetek születését, s ebből idejében ésszerű konzekvenciákat vonjon le." (Szűcs Jenő. *Vázlat Európa három történeti régiójáról,* 115.) Így aztán végig ragaszkodva a történeti Magyarország „Szent Istváni" ábrándjához, végül „egy nem realizálható államnemzet fikciójával együtt a nyelvnemzet realitásából is példátlanul súlyos összeget kényszerült leadni". (116.)

És ha, feltéve, bár meg nem engedve, létrejött volna Magyarországon is még idejében a gyors gazdasági növekedést generáló nemzeti piac, és elvégződhetik még a 17. és 18. században a modern államszervezés és nemzetformálás alapvetése ugyanúgy, mint

a Nyugaton, és Magyarország is erős nyelvnemzetként emelkedhetik fel egy újabb konjunktúra hullámain a 19. század során, akkor vajon milyen eséllyel indul a „nyelvnemzetek" illetve „nemzetállamok" 20. századi pokoli konfliktusaiban és minden pokolnál szörnyűbb háborúiban? És Jugoszlávia vagy Csehszlovákia példája nem azt sugallja-e, hogy a nyelvnemzet a maga módján ugyanolyan fikció, tán még veszedelmesebb fikció, mint az államnemzet? És a poklon mit sem segít, ha „kultúrák" vagy „civilizációk" különbözőségével helyettesítjük a nyelvekét. Nem maguk a fogalmak veszedelmesek és ártalmasak természetesen, de adott esetben bármelyik válhat kegyetlen érdekérvényesítés, végső esetben könyörtelen tömegmészárlás indokává és mentségévé. Ami azért arra figyelmeztet, hogy a konfliktusok megoldását vagy legalább elnapolását jobb nem a kereteikben keresni. Mert kereshetők új, pragmatikusabb, „bársonyosabb" keretek, mint például Csehország és Szlovákia szétválása esetében. Ami nem föltétlenül csak a churchill-i frázist igazolja, hogy a demokrácia rossz rendszer, de még nem találtak ki jobbat. A demokrácia dolga egyebek közt éppen az (lenne), hogy saját keretein belül mindig igyekezzen kitalálni jobbat. De azt, hogy mi „jobb" és mi „rosszabb", többnyire csak lokálisan, kis közösségekben, végső soron egyénekre lebontva lehet megítélni. A politika viszont eleve a nagyobb, átfogó „globális" keretekre vonatkozik, a görög poliszok óta. És Machiavelli óta a gondolkozás és cselekvés autonóm területeként, azaz lehetőleg világosan megfogalmazott sajátértékek szerint. Ez pedig a politikai cselekvés – de nem föltétlenül a gondolkozás – több-kevesebb átláthatóságát jelenti. Senkinek sem lehettek illúziói például Hitler politikája felől. Mégis milliók követték, mély erkölcsi meggyőződésből, köztük nem akármilyen elmék. És ezzel a kör bezárul. Az egyének, akiknek etikai alapon kellene dönteni „jó" és „rossz" között, saját materiális és spirituális érdekeik, hasznuk és érzelmeik szerint döntenek. Ami nem azt jelenti, hogy az egyik döntés ne lenne etikailag helyes azaz védhető. Még azt se, hogy nem lehetne tudni, hogy melyik. De az egyének aggregált döntését nem ez határozza meg, éspedig nem azért, mivel nem átlátható a kérdéses politika, hanem mert nagyon is átlátható. Nem ezt mutatja napjainkban paradigmatikus értékkel a „Pinochet paradoxon"? Ami azt jelentheti, hogy a lokális politikai gondolkozás elveszíti ítélőképességét a globális politikai cselekvés felett. S ha egyszer a politika elszakad a helyi gondolkozástól, nem fog-e szükségképpen saját világot felépíteni, ami nem föltétlenül látszatvilág, hiszen az elfogadtatás igényéről nem tehet le, de mindenképpen külön világ, mint egykor az arisztokráciáé. A 20. század végén a politikai elit lépett volna, részben tán még gazdaságilag is, az arisztokrácia helyébe? És ezzel érvényét veszítené Halász Gábor finom distinkciója „polgári" és „arisztokratikus" korszakok váltakozásáról? Napjaink „vég-divatjának" megfelelően egy újabb vég csatlakozik az eddigiekhez? Vagy egyszerűen összemosódik a „szerzés" és a „nyugodt birtoklás" ösztöne az új elitben, amely orwellien „polgáribb" a „polgárok" tömegeinél? De nem volt már ennek is előképe a francia polgárkirályság idején? De akkor miért merültek éppen most feledés homályába Balzac regényei, míg az ötvenes években valósággal kötelező olvasmányszámba mentek? Vagy a televízió-rádió-sajtó komplexum oly mértékben közvetíti a társadalom nagy mozgás-rendszereit, hogy semmi szükség többé realista regényekre? De nem teremt-e ez a közvetlen közvetíthetőség legfölsőbb politikai és állami vezetők meg a választópolgárok között olyan hatásos virtuális tereket, amelyek fölöslegessé teszik, sőt egyenesen leépítik a személyes emberi kapcsolatoknak azokat a többlépcsős rendszereit, amelyek századok alatt, a fokozatosan bővülő piaci keretekkel párhuzamosan, kialakították a politikai-közigazgatási-társadalmi érintkezések és értesülések

oda-vissza hierarchiáját, községházáktól és falusi parókiáktól minisztériumokig, kúriáig és parlamentig. Nem az a kérdés, hogy az a régi rendszer hatékonyabb vagy pláne jobb volt-e, mint a mostani. (Nem volt egyik se.) A kérdés az, hogy hogyan viszonylik egy valóságos emberi kapcsolatokra épülő kommunikációs rendszer egy mediális közvetítettségre épülő virtuálishoz? Mi lehet a virtuális érintkezések terében a helyi érvényű és érdekű gondolkozás jelentősége és szerepe? Nem vált-e üres jelszóvá Bibó István nagy eszméje: „a folyamatokat a demokrácia »alulról« érvényesülő kontrolja alatt és medrében kibontakoztatni"? (*Vázlat,* 124.) Eleve lehetetlen? Halász Gábor középkori polgárai megpróbálták, és a felszabadulás utáni néhány szabadabb év alatt Bibó István kidolgozott rá – ahogyan Szűcs Jenő írta – egy „elvben kifogástalanul konzekvens »közép-kelet-európai« modellt". S bár ma már távolról se akkora divat Közép-Kelet-Európa mint nyolc-tíz éve volt, amikor valóságos szentségtörésnek számított leírni, hogy Közép-Európa inkább csak intellektüellek vágyálma, másoljuk csak azért ide Szűcs Jenő összegezését Bibó István akkor aktuális Közép-Kelet-Európa elképzeléséről: „E modellhez legalábbis három fontos premissza tartozott a szükségszerűség, a nem szükségszerűség és a lehetséges koordinátáin. Az egyik az a szükségszerűség volt, hogy a szocialista forradalom – mint Bibó írta – »nagy történelmi vállalkozás a keleti társadalomfejlődés zsákutcájából való kihúzáshoz«, az ember teljes felszabadulása folyamatának »további korrigálása és teljessé tétele«. A másik, hogy viszont nem szükségszerű e kelet-európai követelményt örökletes kelet-európai hatalmi technikák és bürokratizálás alá helyezni, a szabadság nyugati technikáit pedig »hatályon kívül helyezni«, kivált ha a demokrácia nem felépítmény jellegű »objektív technikáinak« megvannak bizonyos belső történeti-szerkezeti feltételei. A harmadik, hogy a demokrácia elengedhetetlen feltétele az »emberi méltóság forradalma«, mely által a nép megtapasztalja a maga erejét, módjában van vezetőit megválogatni, ellenőrizni, ha kell, el is kergetni, és közvetlen tapasztalatban tanulja meg, hogy a köz ügye az ő ügye. Ehhez a lehetőség az államigazgatás önkormányzati alapjainak intézményes és radikális kifejlesztésében, az államstruktúra »alulról felfelé« való funkcionálásának megnyitásában – Bibó István legsajátosabb reformprogramjában – adódhat." (*Vázlat,* 124–125.)

Az első premissza helyébe ma nyilván más szükségszerűség lépett, az Euro-Atlanti integráció. És ez módosítja a másik két premisszát is, kivált ha a vezetési és elfogadtatási technikák óriási változásait, a politikai és gazdasági módszerek radikális átalakulását figyelembe vesszük. De „a szabadság nyugati technikáit" ma sem lehet hatályon kívül helyezni, legalábbis büntetlenül, és még ma is – legalábbis deklaráltan – „a demokrácia elengedhetetlen feltétele az »emberi méltóság forradalma«". Az államstruktúra „alulról felfelé" való funkcionálása azonban inkább csak látványos ünnepségekben és parádés veszekedésekben nyilvánul meg. Pedig e nélkül a visszacsatolás nélkül akadoznak a vezetés impulzusai, nemcsak az államigazgatásban, a gazdaságban is. Dehát közhely ez is, az embernek Páskándi Géza keserű korjelző novellája, *A Lajos Fábián megöletése* jut az eszébe: „»Mindent tudunk. Mi mindent tudunk. Mit? Mindent. A legtöbbet, ami lehetséges.« Dehát mit tudnak? Mit kell itt tudni? Rólunk tudnak-e mindent vagy Lajos Fábiánról?"

*

A sziciliai rendszerváltást konstituáló első szabad választás után Giuseppe Tomasi di Lampedusa nagy regényének hőse, Salina herceg 1860 októberében hosszasan elbeszélget egy sétálós vadász-kirándulásukon don Ciccio Tumeóval, a donnafugatai fő-

templom karnagyával, aki egyben az ő hűséges familiárisa és afféle „udvari" vadásza volt. „A kutyák elnyúlva s földhöz lapulva aludtak, mint papírból kivágott figurák; az erdei nyulacska merőlegesen, fejjel lefelé lógott az egyik ágról a folytonosan ide-oda lengő szél áramára, de Tumeónak sikerült még szemét nyitva tartania, hála a szájából kimeredő pipának, melyet szorgalmasan szortyogatott.

– Mondja csak, don Ciccio, maga hogyan szavazott huszonnegyedikén?

A boldogtalan ember összerezzent, mert olyan pillanatban érte a kérdés, amikor nem az óvatosság ösvényén járt, mint odahaza, minden jóravaló földijével együtt, tehát most tétova arcot vágott, s nem tudott mit felelni. A herceg ijedtségnek látta, ami csak meglepetés volt, és ingerülten rászólt: – Mitől fél? Rajtunk kívül nincs itt senki, csak a szél meg ez a két kutya.

A megnyugtató tanúk lajstroma, valljuk be, éppen nem volt szerencsés: a szél már természete szerint is nagy fecsegő, a herceg is félig szicíliai. Teljesen megbízhatók csakis a kutyák voltak, de csak azért, mert nem tudtak beszélni. Don Ciccio azonban magához tért, és a paraszti ravaszság megsúgta néki a helyes választ, vagyis a semmit: – Megbocsásson, kegyelmes uram, kérdése teljesen fölösleges, hiszen nagyon jól tudja, hogy Donnafugatában mindenki »igen«-nel szavazott.

Don Fabrizio természetesen tudta ezt, de a válasz éppen ezért változtatott egy kisebb rejtélyt történelmi rejtéllyé." A szavazás előtt ugyanis sokan felkeresték, és ő mindenkinek azt tanácsolta, hogy „pozitivan" szavazzon; azonban hamarosan észrevette, hogy szavai sokakat nem győztek meg. S amíg felidézi emlékezetében a szavazás napjának ünnepélyes külsőségeit és hazafias kulisszáit, don Ciccio összeszedi magát, „begerjed" és kirukkol:

„– Én, kegyelmes uram, »nem«-el szavaztam. »Nem«, ezerszer is »nem«. Tudom én jól magam is, amit nekem mondott: szükségszerűség, egység, okos alkalmazkodás. Lehet, hogy igaza van: a politikához nem értek. Ezt én mind átengedem másoknak. De Ciccio Tumeo becsületes ember, szegény és nyomorult, ebben a lyukas nadrágban is (és megrázta fenekén a gondosan megfoltozott vadásznadrágjának ülepét), és a kapott jót nem felejtette el; azok a disznók ott a városházán lenyelik a véleményemet, megrágják, aztán úgy megmásítva nyomják vissza a világra, ahogy nekik tetszik. Én azt mondottam: fekete, és ők azt mondatják velem: fehér! Egyszer az életemben mondhattam ki, amit gondoltam, és akkor az a vérszopó Sedára megsemmisíti nekem, úgy tesz, mintha sosemis léteztem volna, mintha semmi volnék, sehonnai senki..."

„Ebben a pillanatban nyugalom szállta meg don Fabriziót: végre megoldódott a rejtély, most már tudta, kit öltek meg Donnafugatában és száz más helyen azon a szennyes szelű éjszakán: egy újszülöttet: a jóhiszeműséget; éppen azt a teremtményt, akit a leggondosabban kellett volna ápolni, akinek megerősödése igazolta volna a többi elkövetett ostoba vandalizmust... Hat hónappal ezelőtt még a zsarnoki, kemény szó csattant: »Tégy úgy, ahogy mondom, különben megjárod.« Most már az volt az embernek az érzése, hogy a fenyegetést az uzsorás nyálas hangja váltja fel: »De hiszen te magad is aláírtad! Nem látod? Világos. Úgy kell hát tenned, ahogy mi mondjuk, mert nézd meg ezt a váltót: a te akaratod éppen úgy rajta van, mint az enyém, s a kettő egy.«"

1998. november–december, 1999. január

Gion Nándor: Jéghegyen, szalmakalapban

Gion Nándor elbeszéléseiben nemigen történik más, mint csak mesélnek, régi, szép, érdekes történeteket régi, szép emberekről. A szelíden ironikus hősök is, meg a groteszkbe hajló líraisággal felruházott, kissé valószerűtlennek megformált novellabéli író is; akkor is, ha szomorú valaki, meg akkor is, ha boldog. Maga az 'igazi' író nem interpretál, mintha kerülné is ezt a szerepet; egyes szám első személyű, vajdasági írót alakító elbeszélései is elrejtik őt, az olvasó pedig mindvégig belül marad a mesében. Gion elbeszélései valóban elbeszélések, gyakran a mesélés célját is a beszélő hős definiálja: például hogy az elbeszélés műbéli hallgatója ne legyen szomorú, vagy hogy meggyőzze a másikat, tegyen le öngyilkossági szándékáról stb. Általában rövid úton még az is kiderül, ha a mesélő szépít, ám ez mit sem von le sem a történet, sem a mesélő hitelességéből. A Gion-elbeszélések nem megvallanak és kibeszélnek fájdalmasan és őszintén (jóllehet az elbeszélések mindig sejtetik, hogy súlyos fájdalmakról, tragédiákról van szó), hanem éppenséggel egyfajta közös érzelmi nevezőre hoznak rosszat és jót; a tragédia kevésbé tragikus, a fájdalom éle tompul, a boldogság pedig leheletfinom ironikus árnyalatot kap, a nagy érzelmi kilengések lecsillapítódnak.

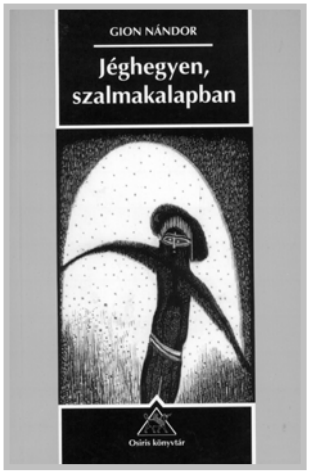

Egy idő után gyanakodni kezd az olvasó, hogy a művekben zajló folytonos beszélés, történetmondás nem kizárólag az ő szórakoztatására szolgál. Hogy Gion, az író nem csupán olvashatóvá kívánja tenni írásait – ámbár az is nyilvánvaló célja, hogy az ezoterikus irodalom helyett olvashatóbb, fogyaszthatóbb irodalmat adjon, 'lektűrt', ahogy Márkus Béla nevezte hirtelen meghökkentő kifejezéssel –, hanem esztétikai oka van a szüntelen (el)beszélésnek, hogy az írói üzenet a mese, a beszéd formájában van elrejtve. Gion írásművészete ugyanis könnyűnek tetszik, de, mint a jelentős irodalmak esetében, ez a könnyedség sokkal inkább stílbravúr, semmint szimplifikált egyszerűség; mindössze annyit jelent, hogy műveinek több szinten befogadható, értelmezhető síkja van.

A mesélés lefed és takar, olyasmit, amiről a hősök maguk sem akarnak tudni, vagy nem úgy akarják tudni az életüket, hanem szebben, sokkal szebben, amint ezt Romodán kimondja. „Semmi sem volt úgy, ahogyan mesélik. Másképpen volt. Szebb volt, mint ahogyan mesélik." Ez a sok „régi, megható történet" – az író kifejezése – mint a mesében, igaz is, meg nem is. Nem az úgynevezett társadalmi, történelmi igazság a fontos, és a történetek sem a hétköznapi valóság igazságkritériuma felöl hitelesek, hanem máshonnan. S nem is pusztán arról van szó, hogy korábbi el-

Osiris Kiadó
Budapest, 1998
344 oldal, 980 Ft

beszéléseiben az író gyermekkorának mesés világát újramesélve csupán alkalmazkodik a gyermeki látásmódhoz, s egyfajta ál-primitív látás- és beszédmódot (re)konstruál ahhoz a tragikumaival együtt is biztonságos, organikusan megélt otthonélményhez, mely valóban megszépítheti a mégoly fájdalmas, szó szerint vér-áztatta szülőföld emlékét (erről is szólnak a történetek persze), de a szüntelen beszélés, a kellemes élményekre való törekvés, a szépre gondolás, a tragédiák súlyának tompítása, mely egyfajta álomkórosságot eredményez, a későbbi írásokban is dominálni fog.

Az elbeszéléseknek ugyanis jókora mellébeszélés íze is van; az elbeszélések megírásának és az elbeszélések mű-idejének időben a mához közeledésének arányában egyre inkább. Míg az *Ezen az oldalon* ciklus, a korai kötet novelláinál a beszélgetés, a mesélés szakrális, közösségi aktusa hangsúlyozódik (kiülnek esténként az utcára a padnak megszerzett sírköre és mesélnek), addig a jelenhez közeledve a polgárháborús időszakban játszódókban a beszéd inkább céllá válik, helyettesít valamit.

Az Úriemberek a folyón című novellában, melynek cselekménye a jugoszláv háborús időszakban játszódik, a műbeli elbeszélő író maga Gion lesz, aki igen groteszk módon, saját könyvét olvasgatja a csempészárút szállító hajón, s akinek azért kell utaznia, hogy angol nyelvtudásával és szép beszédével a nemzetközi őrök figyelmét elterelje arról a csempészrakományáról, amelyet szintén megtévesztésként szállít a maffiózó, hogy a veszélyesebb csempészárut rejtő uszályról elterelje a figyelmet. A válogatás legutolsó darabja a *Nem baleset lesz* című írás. A délszláv háború után egy odaátról menekült férfi megbíz egy profi bérgyilkost, hogy testvére gyilkosát tegye el láb alól. A jelenkori európai beszédmód szerint a vérbosszú törzsi marakodás, elítélendő. Legalábbis egy írónak illenék ekképpen reagálnia, illenék fölmondania az európai humanizmus aktuális kátéját, nemzetközi jogra, humanizmusra hivatkoznia, sugalmaznia illenék, hogy elítéli – persze az etnikai tisztogatást is, de sokkal inkább – a vérbosszút. Az elbeszélés írója azonban, aki bár nem nevezhető Gion alteregójának, de az író el sem utasítja ezt az értelmezhetőséget, egészen másként viszonyul. Az író, aki előtte szépen beszélt fiatal lányoknak irodalomról, földijével való találkozásakor mindössze arra ügyel, hogy kellemes állapotából ki ne zökkentsék. Nem szeretné hallgatni a másikat, mert az régi szép történeteket mesélne, s attól az író szomorú lesz. Frivol cinizmus, az írástudók árulásának szarkasztikus kritikája, avagy a balkanizálódott túlélési reflex groteszk esélyének megfogalmazása volna?

Természetesen itt se közvetlen realizmust és kritikát keressünk. (Ámbár nincs ezekben az elképesztően gonoszul kicsinyes irrealitásokban, 'mesékben' hatalmas szarkasztikus kritika is? Hisz valóban, a határokon többnyire a szépen beszélők tudják átvinni a csempészárút, a szép beszéd legitimizálja a gazembereket –, a szerencsétlen pincérnőket, kóbor kis jövőreményeseket meg örökké kiteszik a hajóról.) Fontosabb azonban, hogy miről *nem* beszélnek: miféle lelki, tudati csempészáruról, tragédiáról terelik el *önmaguk* figyelmét. Nem beszélnek mindenekelőtt a valóságos szenvedésről, a mély indulatokról, amit az esztelen pusztítás okozott. Ami igazán fontos, az mintegy mellesleg, a tudat hátterébe mosódottan van jelen. (Mint Buñuel filmjében, A burzsoázia diszkrét bájában, ahol tapintatosan kivonulnak a vécéülőkéről a mellékhelyiségbe zabálni.) Az elbeszélés író hőse nem háborodik föl sem a csempészésen, sem a vérbosszún. Az asztalost sem rendíti meg nagyon *A málnaszedő gyógyulásá*ban a menekülő bosnyák sorsa, de azon sem lepődik meg, hogy az pisztolyt ránt. Csak kellemesen akarják eltölteni az időt, él-

vezni az élvezhetőt, italokat, lányt. A *Mint a felszabadítók* fűzfapoétája a szép tájban megpróbál szép verseket írni, miközben mellette valóságos tragédiák zajlanak – végül sikeres lesz szép temetési énekeivel; a halál közelségében leli meg önmagát, és a halálban boldogít másokat.

A szép beszéd egyúttal hallgatás is, súlyos tragédiákról. Takarnak, fednek már a korai, a 'jugó' mítosz világában játszódókban is, csak jóval rejtettebben. Mellesleg tudjuk meg (igaz-e vagy sem), miért gyűlöli a kutyákat az öreg Madzsgáj, aki a háború után kidobta a partizánokat. Nincs konkrét ráutalás, hogy B., a kidobott partizán azonos volna azzal a Bergerrel, akit sokkal később, egészen más miatt, egy abszurd ötlet, a csodamasina elmulasztásáért talán fel kellett (lehetett) volna akasztani. De mert túlságosan összefüggnek a dolgok, személyek, az olvasó gyanakszik: nem inkább a tudatalatti meghökkentő játékainak részesei az akasztást óhajtók, és vérgőzös partizán múltjáért vennének elégtételt? Infantilis játéknak tűnik, hogy Fodó tanár úr, a szomorú tekintetű, elvált történelemtanár – aki mélabúsan veri a gyerekeket – nevét kapja az a kóbor kutya is, amelyet a falu sintére kiherél, majd kiveri a szemét –, de vajon miféle tudatalatti síkok, lefojtott történelmi, társadalmi, lélektani drámák játszanak egybe (ál)naivan? Ki vagy mi öletik meg a kutyában? Az elesettség? Az idegenség? Vagy egyszerűen az erősebb mindig megveri, megöli a gyöngébbet? Miféle jelrendszer szerint értelmeződik itt gyűlölet, bosszú, megbocsátás és vezeklés? Szent János elkóborolt lánya miatt, bánatában egy kóbor macskát akaszt föl – lánya helyett, avagy lányát akasztja egy macska képében? Egy másik férfi levágja és fölzabáltatja a faluval azt a dédelgetve nevelt báránykát, melyet felesége Ausztráliából való visszajövetelére tartogatott. A praktikus paraszti észjárás meg az alulmaradtak dühének torz elegye, avagy *inkább* a balkáni (vér)bosszú tudatalatti beszüremlése? A *Mint a felszabadítók*ban a legszebbre megcsinált bútorok összetörése, a bosszú rettenetes élményből ismerős: a háború után így zúztak szét mindent, megfontolt, konok bosszúval a partizánok. „Elfogadtam, hogy a Balkánon a bosszúállás normális és természetes cselekedet, így hát továbbra sem bocsátok meg ellenségeimnek és rosszakaróimnak" – írta Curriculum vitae-jében Gion, ironikus kétértelműséggel.

A szép beszédek, szép történetek elrejtenek. Tragédiákat rejtenek, és felmentenek a tragédiák szembenézése alól. Tulajdonképpen a tragédiák leplezése zajlik a beszéd által, oly módon, hogy nem a valóságot szépíti meg, elsősorban nem azt, hanem álomkóros sóvárgását fogalmazza meg az éginek. Egyfajta menekülés a beszéd, a szép történet-mítosz és hőskor teremtődik meg általa. Mindig ügyelnek arra, hogy a hős szép legyen és erős, a szerelem igazán romantikus. A ház, a bútor legyen a legszebb, a falak szépre festve, a táj gyönyörű, az ének szívet szaggató; egyszóval a kellékek, a díszletek fenségesek, tárgyiasult formában fejezzék ki az áhított és sóvárgott világot – amit megélni már alig-alig lehet. Avagy beszélnek egyvalamiről, mert másvalamiről nem szabad beszélni. Mint a színházigazgató, aki hóbortos eszelősséggel, ösztönös élni akarással festeti át a falakat, utasítja rendre a csúnyán beszélő színésznőket, mert kell legyen előadás a császárnak, hogy lehessen az Istennek is. A férfiak viselkedjenek férfiként, a nők ne legyenek elhanyagolva, avagy másutt: a férfiak legyenek férfiasak, a nők nőiesek – vajon mi szükség a kiüresedett (mitikus?) formához való igazodásra? Mert a körülmények lassú, szívós eróziója révén lesüllyednének oda, ahonnan nincs többé föltápászkodás? A hős aktív, igazságkereső tette helyét a szép beszéd foglalja el. A lányoknak, asszonyoknak a férfiak igyekeznek udvarolni, szép szavakat, bókokat mondani, hogy leg-

alább az együtt töltött idő ne legyen kellemetlen. Akiket aztán esetleg, mint a futballista, egy alig-alig beszélni tudó magával ragad. Az asztalosmester orvos barátja nem hajlandó gyógyítani a színésznőket, mert nagyon csúnyán beszélnek. Mellesleg derül ki, hogy már gyermekként is ő volt az örök gödölye, rajta akárki büntetlenül kiélhette sötét, agresszív ösztöneit (l. Rónay György és Heinrich Böll regényét). A szép beszéd, a szép történet szakrális aktus is, mely kiemel a hétköznapokból, és elhiteti, hogy ez az esendő és halandó bácskai ember egy jobb, szebb kor idevetett maradéka? Valaminek a vesztese? Hogy másként honos, mint most élnie adatik?

Mert egyfelől ugyan eposzi világról áhítoznak az elbeszélők, másfelől nagyon is provinciális, belterjes, távlattalan sors az, amit megélnek, és semmi nem hiányzik jobban ebből a szépre kerekített világból, mint a roppant hősök roppant célokért történő heroikus küzdelme. Lopnak és ártatlanok, kegyetlenek és jótékonyak, gyűlölködők és szeretetre méltók. Az eszményi lány pedig közönséges ringyó. Nem egyszerre szent és egyszerre ringyó, hanem az egyik pillanatban szent a vágyak szerint, a másikban meg ringyó az ún. valóság törvénye szerint. A hősök általában magányosak, hol hozzácsapódnak valakihez, hol meg elválnak. Az igazi szerelmek nem teljesednek be, sóvárgások, vágyak maradnak, mint az organikusságában csak eszményként létező világ. Meg kell elégedni azzal, ami van, elhagyott szeretővel, kurvával stb. És szépnek kell látni, szépre kell gondolni. Csehovi mélabúval álmodoznak, de alig hihetik, hogy velük is megtörténhet. A reáliák (amiről hallgatnak) és az eszmények, amelyekről sóvárogva beszélnek. E kettősségben éppoly természetesen közlekednek, járnak át, ahogy a skizofrén beteg a maga duplikált tudatában. De mégsem válnak sem tragikussá, sem nevetségessé, mert kollektíve tudják és korrigálják ezt a kettősséget – valamiféle fáziseltolódás mindig föllép, amely visszarántja a hősöket az álmok világából, avagy nem engedi, hogy beleragadjanak a hétköznapokba. Az egyikük az égben van, a másikuk meg a földön. Egyszer Kordován akar elmenni, egyszer meg Vályiné. Aztán fordítva. Mintha egy összeomlott, eposzi-mitikus világ után, a becketti térben Csehov hősei ténferegnének előmelegített és kihűlt csatatereken. Az emlékezet és a szép beszéd kapcsolja őket abba a világidőbe, amely végleg a múlté, amelyre egyre inkább csak töredékekeiben emlékezhetnek. Avagy a sóvárgott világ lenne az igazi életterük, ahonnan minduntalan kizökkenti őket eme másik valóság? Gion novelláiban az is szép, hogy ez az értelmezhetőség is megmarad.

Gion novellái, keretes történetei inkább szövegvariációk, a nagy mese, az egyetlen történet többszöri nekirugaszkodásai. Nincs központi cselekmény, fősodor, és nincsenek nevelődések. Statikus hősök vannak, a történetek pedig mintegy szétterülnek az időben. Stilizáltak a szereplők és az események, s ez a sok stilizáció a mítoszra, eposzra emlékeztet. Gion ciklusokat ír, olyan szegmentumokat, melyek külön-külön is, meg együttesen is olvashatók, értelmezhetők, sőt, a sorrendiség föl is cserélődhet. Melyik történt előbb? Nem fontos. Nem lineárisak az elbeszélések, hanem egyfajta történetvariációk, az idő pedig nem előre felé jár, nem a múltból halad a jövőbe, hanem az idő, Borges módjára, körbe jár. Csakhogy itt a körkörös idő nem játék, hanem komor sors, mert az önmagába forduló idő bezárul, a jövő lehetősége záródik el. Kizökkent az idő? Pontosabban: meg van állítva az idő, éppen a beszélés aktusa által, s ez a beszélés üvegburát képez. Nem akarnak kívülre látni. Kívül a rossz van, amit úgy hívnak, igazság meg élet, és az úttalanság kegyetlen realizmusa. A kutya nyakára akasztott cédula fölidézi és előre vetíti az

emberre akasztott cédulát. Nem az a fontos, hogy tudjanak valamiféle igazságot, s hogy érvényt szerezzenek a fölismert igazságnak, hanem hogy tovább éljenek – az igazságra való ráérzéssel, de annak önpusztító mód bevallott, fájdalmas súlya nélkül.

Lassan elhullnak, tönkre mennek, meghalnak, s közben csak beszélnek szép és érdekes történeteket. Mert nincs út, az igazságnál fontosabb az ideiglenesség lakhatóvá tétele. Belakni a semmit. A hangulat, a szép érzés, a szép beszéd, a romantikus sóvárgás lesz a tett, maga az aktus. Csehov három nővére örökké elvágyódik; Gionnál a szent sóvárgás deszakralizálása is majdnem megtörténik: országútra, világrészekre sodródnak, kényszerülnek. Lehullna a lepel a legnagyobb titokról, az elvágyódásról is, ha a szép beszéd nem rejtené. Akik elmennek, néha visszatérnek, mert másutt sincs megváltás, de itt végképp nincs. Visszajön Kordován, Szent Erzsébet, s vissza Péntek Teréz, mert csak megalázott gyermekkora színterén tud mosolyogni. Vagy örökre lehet elmenni, örök vendégmunkásnak, kivándorlónak és megtagadni egészen. Mit is? Az élet szakrális értelmét. Elmegy felesége halála után Wanderer Imre is, aki szép házakat építtetett, mert a szülőföld, a haza nem az, aminek mítoszi korukban még ismerték és hinni szerették, amíg lehetett. Ez már nem a Godot-ra várás világa, hanem egy történelmi idő utáni tér lassú haldoklása. Lassacskán nemcsak a szülőföld, de az Élet is elhal alóluk. Vándorolnak, beszélnek, s úgy tesznek, mint aki él. Nagyon törékeny lét ez, akármikor összedőlhet, de az összedőlés nem rendezné át lényegében a viszonyokat, mert igazából nincs, ami összedőlhetne. Addigra csak egy mítoszokban, mesékben formálódott kvázilét marad belőle.

A régi, megható történetek cselekményének ideje és tere egy félig álombéli táj, Bácska, közelebbről az író szülőfaluja, Szenttamás. Parasztpolgárok, mesteremberek, ügyeskedők, kétkeziek, provinciába szorult értelmiség, sodródó csodavárók. Szenttamás a megnevezhető község, de aurája tágabb, Közép-Európában egy kis szunnyadó Alföld, beszorulva a Balkán szegletébe. Egy csipet álomkóros balkániság és a meditatív sztyeppei mélabú keveréke. Vajon miért nem az igazság fontos a műbéli író számára *sem?* Miért a menekülés a riasztó tények elől? Miért nem akarnak *tudni, látni?* S honnan az a mélységes nem-hit sem a mában, sem a jövőben, ami az elbeszélések hőseit mindenek ellenére megüli? És honnan a hallatlan szeretet és derű, amely mégis belengi ezt a világot, amely egyébként egészében megkérdőjeleződik a leheletfinom irónia által. Mert szülőföld csak egy van, és a haldokló szülőföld is szülőföld? Avagy miféle sorsdetermináció munkál a mélyben: megkísérelni angyali vigasságot vinni, szépen beszélni, mert ha egyetlen embert is boldoggá teszünk, a világ lesz szebb? Lemondás az egész megváltoztathatóságáról, s belátni, hogy csupán a magánüdvösség szolgálhatja a köz üdvösségét? A hősök nem kérdik, mi az igazság, hogy mi lesz, mert eléggé tudják, hogy ahová mennek, az a sehová. Hősök? Kínzottjai sok-sok méla vágynak, és a válasz is Ady: „Kocogok, lógok követlen uton / S hogy merre megyek, nem nagyon tudom. // S a rossz uton, mert minden ellovan, / Felüti fejét néha a lovam / És megkérdi, míg szép feje kigyúl: / Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?”

Pécsi György

Tolcsvai Nagy Gábor: Nagy László

Szándéka szerint a szerző „a legszigorúbb irodalmi, poétikai keretek között" (205) dolgozta ki monográfiáját. „A bemutatás egyfajta lineáris olvasaton* alapul, a Nagy László-életmű időrendben egymásra következő köteteinek, ciklusainak a sorrendjében. Ez a linearitás [...] valójában a globális, elemző olvasás eredményeként az értelmezés egy lehetséges elrendezését jelenti" – írja Tolcsvai Nagy (9). Ami az elemzésnek előbb említett keretét illeti, a befogadáselmélettel összhangban „az életműben mint folyamatos beszédben a lírai személyiség kialakulását, a kétpólusú világgal való viszonyában önértelmezését, majd válságát (»élettörténetét«) kívánja megragadni [...]" (uo.), mindezt szoros kapcsolattal a Nagy László-i nyelvi, poétikai és stiláris jellegzetességekkel. Ezek alapján tehát a tanulmányból eleve hiányzik a tüzetes életrajzi háttér, a Nagy Lászlóra vonatkozó irodalommal való polemikus vagy kevésbé ilyen vita, illetőleg egyetértés, bár ez azért több ponton megtalálható, hiszen többékevésbé a korábbi Nagy László-monográfiák pályaszakaszolása nyomán halad Tolcsvai Nagy, s jobbára utalási szinten marad a költőt ért irodalmi hatások kérdése is (Vörösmarty, Petőfi, Sinka, Jeszenyin, D. Thomas és mások neve természetesen föllelhető az elemzésekben). Mindezért nem érezhető különösebben a tanulmánykötetből az a problematika, amely a Nagy László-i líra révén hosszabb ideje jelen van a feltétlen tisztelet és a jóval kritikusabb értékelés folytán, bár erről a monográfus megemlékezik a bevezető fejezetben. Voltaképpen azonban Tolcsvai Nagy mindeme kérdésekre nem is kívánt kitérni, amire azonban vállalkozott, azt meg is valósította. Olyan könyvet írt, amely a költő líráját fő vonalaiban a versek poétikai világkép(részlet)e(i) alapján rajzolja meg, – amely a lírai én helyét e nyelvi és képi virtuális világba annak belső tér-idő viszonyaiba, ok–okozati rendszerébe képes elhelyezni, – amely rendkívül következetesen van fölépítve a már említett keretek között.

A bevezető és összegző fejezeteken kívül Tolcsvai Nagy hét tárgyalási szakaszra osztja munkáját. Természetesen az első: „Pályakezdés: élmény és a világ versbe írása" (12–29). Az életkép- vagy dalszerű művek e szakaszban a jellemzők, ezekben különösebb gondolati elmélyülést nem tapasztalhatni. Nyelvi megformálásukban a szinte irodalminyelv-állapot a szókészleti vonatkozásban főként észlelhető tulajdonság. Nyelvjárásiasságok alig találha-

* Az *egyfajta* és az *olvasat* divatszó, illetőleg zsargonelem, előbbi is csupán néhányszor (9, 28, 114, 164), utóbbi talán kétszer (9, 93) fordul elő a szerzőnek egyébként példamutató tudományos stílusában, amelynek könnyen érthetőségét a gondolati megmunkáltság adja.

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 1998
212 oldal

tók, jóllehet a költői világkép alapját ekkor a paraszti (népi) hagyomány adta. Tolcsvai Nagy Gábor a nyers néven nevezést mint szövegépítési eljárást már ekkor jelentkező Nagy László-i vonásnak tartja, nem különben a vizualitást, a leírt vagy elképzelt reális vagy imaginárius terek, tájak, dolgok látványos karakterét. Említi még az archaikus népi hiedelemvilágból és a keresztény vallásból létrejött vegyülékes szakralitást is, amely számos versben az ima, a ráolvasásra, a siratóra vagy éppen a hősénekre van rájátszva (l. 28).

A „Politikai, ideológiai kitérő" (30–9) fejezetében az 1947–1952 közti lírai termésről megállapítja a tanulmányíró, hogy a megkezdett költő pályától jobbára távolodott, hiszen „nagyon rosszak ezek a szövegek, nem elsősorban politikailag (e tekintetben végképp menthetetlenek), hanem főképpen poétikailag[...]" (31). A történelmi korszak véreskezű diktátorához szóló *Köszöntő* példáján mutatja meg a szerző, miként egyszerűsödik a világértelmezés a közösség által (úgy, ahogy) elismert választékos közhelystílusban. Kitér a valamelyest sikerültebb politikai indíttatású *Tavaszi dal*ra is – „Pártom te kardos / angyalom [...]" –, amelyben a pályakezdő költő irodalmi beszédmódját látja érvényesülni a lírai hős közösségért folytatott cselekedet-végrehajtással. E pályaszakaszban bizonyos tematikai letisztulás is jellemzője a Nagy László-i lírának, fokozatosan a közösség, illetőleg a közösség és a lírai én viszonya kerül középpontba.

Az 1954-beli verskötet, *A nap jegyese* jelzi az újabb alkotószakaszt, a megfelelő fejezet: „Az önálló versbeszéd kialakulásának kezdete" (40–58). Az enyhe „szocreál" stílusmódozat mellett a világfájdalom jelentkezése, az ún. képviseleti lírai alapállás, a halálnak téma gyanánt való megjelenése, továbbá a tárgyiasító harmadik és a megszólító egyes szám második személy megjelenése mutatja (egyebek közt) a közösség és a lírai én viszonyának módosulását. A képi, metaforizáló, imaginárius nyelvhasználat jellemzővé, sőt lírai teljesítménnyé válik. Mindezt a monográfus több költemény elemzése nyomán állítja (*Aszály, Anyakép, Rapszódia, Zuzmara* stb.). A költő által létrehozott lehetséges világot (e kifejezést a tanulmányíró nem használja) a vers tér-idő és oksági rendszerével és a vizuális imagináció technikájával véli Tolcsvai Nagy értelmezhetőségében látni. A vizuális imagináció az elemi érzékelési formákból és velük együtt a dolgok, tárgyak elemi tulajdonságaiból felépülő tér-idő kontinuum – véli Tolcsvai Nagy –, amely valamilyen reális természeti látványból indul ki, majd más dolgok, tárgyak hasonló kontinuumával kapcsolódik. Ezáltal nem a szokásos metaforakapcsolatok építik a versszöveget, hanem az eddigelé hagyományosan össze nem kapcsolt világismereti elemek újszerű összejátszása. E megoldást Tolcsvai Nagy másnak tartja, mint a szürrealizmust, amely szándékosan akcidens szemantikai kapcsolódásokat létesít, ezért azután Tolcsvai Nagy a Nagy Lászlóval kapcsolatos (népi) szürrealizmust, a „látomásos" Nagy László-i lírát másként értékeli. – A *Gyöngyszoknya* kapcsán a hosszúversnek „a lírai szöveg esemény jellegének, a szubjektum helyzetének mint lírai történésnek a megragadására tett kísérlet" voltát taglalja (53). A versben az érzéki kogníció és a belőle eredő érzéki imagináció olyan szintézist hoz létre, „amelynek poétikája nem volt jellemző Nagy László népi elődeire" (55).

A monográfia külön fejezetet szentel „A vizuális imagináció egyéni megalapozásá"-nak (59–68). E tekintetben a *Kezedben a rózsa lefejezve* ciklust tartja a legfontosabb egységnek. Tolcsvai Nagy Gábor úgy látja, Nagy László ez idő tájt „végképp részese lett az irodalmi diszkurzusrendszernek" (60). A *Rege a tűzről és a jácintról* elemzése a népnyelv, a népköltészet, a samanisztikus magyar hitvilági formák, a keresztény ima- és himnuszhagyo-

mány és a kortárs (városi) nyelv stílusszintézisét emeli ki, ezenkívül kitér a Bartók Béla-i rokonításra. Utal arra, hogy miként Bartók zenéjében a harmonikus (nyugati) és a melodikus (pentaton) egysége észlelhető, akként Nagy költészetében az anyagi-érzéki vizuális imagináció és a „nyersebb, szókimondó (városi) népnyelv irodalomba építése" (65) figyelhető meg bizonyos egységként szervülve.

„Az érett tragikus versbeszéd" (69–132) című fejezet az 1956-tal kezdődő korszak lírája (a *Himnusz minden időben* kötet és egyebek). A *Ki viszi át...* elemzésében többek közt azt állapítja meg Tolcsvai Nagy, hogy a vers kérdésére adható válaszban sem *én,* sem a *mi* nem kívántatik, hogy „egyáltalán ki?" (85) a költő kérdése valójában. – *A falak négyszögében* tárgyalásakor a nyilvánvaló József Attila-hatás Nagy László saját vizuális imaginációjának jellegzetes nagyító eljárásaival párosul. Ennek kapcsán a hosszabb, de nem retorizált mondat poétikai tulajdonságait is taglalja a szerző, minthogy ez Nagy Lászlóra (is) jellemző. – Külön beszél az apokaliptikus versekről, amelyeknek tematikája és imaginatív látványa urbánusabb, mint a korábbi Nagy László-líra, s bizonyos ellentétben van e korábbi líra eszkatologiájával. Az apokaliptikus anyag képviseleti és samanisztikus jellegű, benne tragikus létértelmezés és az ellene való küzdelem az 1956–1965 közti rövidebb versek három fő jellemzője. A tanulmányíró e fejezetben a legfontosabb verseket boncolgatja, így a Bartók-, a József Attila- és a Csontváry-verset; elemzi a belső ellentmondású *Zöld Angyal*t, a legkidolgozottabbnak tartott, következetes képrendszerű *Mennyegző*t, amely a „rend–káosz ellentétet és annak időben a beláthatatlanságig kitolt jellegét" (131) hordozza irodalmi jellegű képalkotássá.

Az 1973. évi *Versben bújdosó* kötettel indítja Tolcsvai Nagy „A prófétikus lírai hős hagyományos helyzetének megrendülése" (133–63) c. fejezetet. A költő munkásságából ekkortájt elmaradnak a hosszúversek, rövid, dal terjedelmű szövegeket ír, még kétsoros verset is. A kognícióban, a világról való tudásban – mondja a monográfia – egymástól távol eső dolgoknak a korábbiaknál is nagyobb távolságú egymás mellé helyezésével dolgozik a költő. A korábban fölismert transzcendencia és metafizika hol elmélyül, hol elvész. A történetiség lineáris szemléletű, az eszkatológia a végtelenségig tolódik. A lírai hős helyzetének megrendülése a sebezhetőség motívuma kapcsolatában érezhető, az emberi test metonimikusan a világ egyik értékhordozója *(Seb a cédruson; Álmaim, verőerekkel).* Típusvers Tolcsvai Nagy szerint az *Inkarnáció ezüstben,* ez a kétféle nyelvet használó emberpár beszédében az apokaliptikust és a létező szocializmus stílusát hordozva a transzcendes rend és a rend álarcába öltözött káosz ütközését lirizálja.

Az utolsó verskötet *(Jönnek a harangok értem)* tárgyalása az „Állandósuló bizonytalanság tragikus és ironikus lírai nézőpont között" fejezetben van (164–89). E pályarészt a megnövekvő fogalmiság jellemzi *(Elmúlt bolondok nyomán),* ugyanígy az öndefiníció növekvő szüksége. Kettős önazonosítást lát Tolcsvai Nagy a *Balassi Bálint lázbeszéd*ében, melyben az értékmegőrző és az értékteremtő embernek a 60–70-es évekbeli viszonya prófetikus hangon, vulgáris kifakadással, bizonyos klasszicizálással van megírva. A tragikus lírai látásmód nem csupán összegződik, „hanem valójában egyike az ilyen beszédmódú költeményeknek a magyar líra eddigi történetében is" (177). – A fölismert és kifejtett transzcendencia metaforája, a *harang* a lírai hős történetének összegző és búcsúversében, *A jönnek a harangok értem* prózaversben nemcsak az önmaga földi életére vonatkozik, hanem az általa képviselt közösség lehetőségeinek elmúlására is.

A kötet „Összegzés”-e (190–206) Szegedy-Maszák Mihályra utalva megállapítja, hogy a költő művészi jelentősége valószínűleg fölülmúlta történeti szerepét. A monográfiát végig olvasva voltaképp ez a megállapítás nagyon is hihető, hiszen Nagy Lászlónak líraszöveget építő technéje a következetes szempont-érvényesítésű tanulmány alapján is élvonalbeli költészet hordozójának mutatkozik. Tolcsvai Nagy Gábor úgy tartja, Nagy László költészete következetes poétikával eljutott a romantika–modern–későmodern–posztmodern úton a későmodern küszöbéig (205), sajnos oly időkben, melyekben egy zárt és ideologizáló irányzati gondolkodás nemritkán hasonló közösségi elkötelezettségi (ál)mintákkal rajzolta csaknem telis tele azokat a helyeket, amelyekre Nagy László is igényt tartott. E rajzolatok megtisztítása a költő halála után húsz, a szocializmusnak nevezett rendszer után csaknem tíz évvel még bizonyára sokáig folyik, választott tárgyában Tolcsvai Nagy Gábor a legjobb restaurátorként tartandó számon.

Büky László

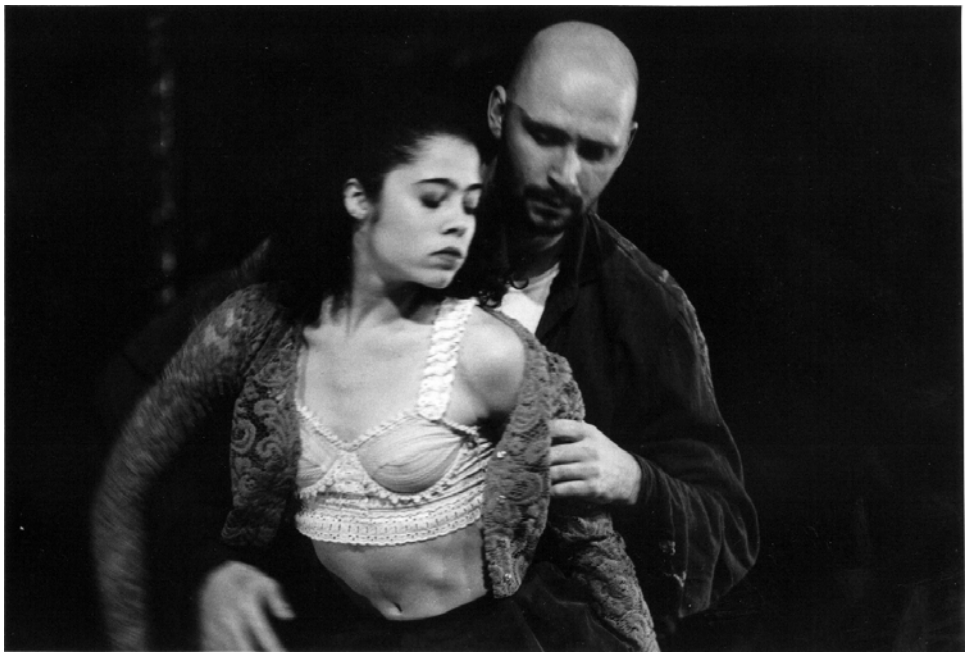

Szer és ország

ÁRPÁD ELŐTT ÉS UTÁN

TANULMÁNYOK A MAGYARSÁG ÉS HAZÁJA KORAI TÖRTÉNETÉRŐL

Az ópusztaszeri Árpád-emlékmű fényképét viseli címlapján az az ízlésesen kiállított tanulmánykötet, amelynek 14 szerzője tiszteleg a honfoglalás 1100. évfordulója előtt. Az alkotó szellemi központ, a József Attila Tudományegyetemen 1992-től szervezetten működő Szegedi Középkorász Műhely, jelentékeny tudományos eredményt mondhat magáénak.

Az írások a *Szeged* folyóiratban közölt dolgozatok egybeszerkesztett változatai. Önálló részletkérdésekre összpontosító előadások a honfoglalás köré építkező könyv szerves részeit alkotják. A változatosságot íróik különböző képzettsége, eltérő látásmódja, a tanulmányok többféle csoportosíthatósága egyaránt erősíti: történész, régész, bizantinológus, turkológus és szlavista szemszögből tárgyalnak ország- és helytörténeti, köz- és egyháztörténeti, régészeti és nyelvészeti kérdéseket. Ezek némi törvényszerű átfedésben vannak egymással, de az időrend vezérfonala rendezett füzért szerkesztett. Erről tanúskodik az igen találóan megválasztott cím: *Árpád előtt és után*. Az elütő természetű dolgozatokat az is közelíti egymáshoz, hogy még a nem történészek által írottak sem csak az öncélú tudományművelést célozzák, hanem az együttműködésre ítélt szakterületek eszmecseréjét is.

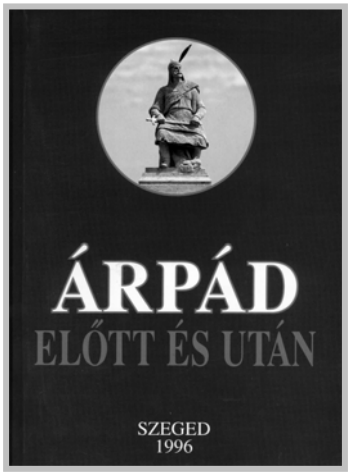

Ez a szemlélet érvényesül mindjárt OLAJOS TERÉZ kötetet indító tanulmányában. *A Kárpát-medence népei a honfoglalás előtt* a Kr. e. 6. század jelentőségét éppen abban látta, hogy *„ettől kezdve a hosszabb-rövidebb időre itt megtelepedett népeket régészeti hagyatékuk mellett írott források alapján is ismerjük, mindenekelőtt néven tudjuk nevezni”*. (9.) Ezt szem előtt tartva az első azonosítható népek, a szkíta agathürszoszok és szigünnák, a kelta, illír, pannon lakosság tömör, adatgazdag históriájából nem mellőzi a régészeti leletek tanulságait sem. Jelentős szerepet kap a római kor, ami nemcsak az írásos emlékek megnövekedett számával magyarázható, hanem azzal is, hogy az európai avar történet, valamint a romanizált Erdély további sorsa más fejezetek tárgya. A Hun Birodalom bemutatása a Római Impérium keleti és nyugati részével kiépített kapcsolatok alapján történt. A tisztánlátás érdekében az ellenséges elfogultságú források jogos kritikája mellett a szerző hangsúlyozza a hunok jól szervezett nomádállamát, birodalomépítő képességét, céltudatos külpolitikáját, győztes hadjáratait. A későbbi századok főszereplője az Avar Kaganátus, ám az új nomád birodalom

Szeged-könyvek
Szeged, 1996
180 oldal, 500 Ft

bemutatása, az avar továbbélés elemzése a következő tanulmány tárgya.

SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU az írott avar történelem legszakavatottabb honi ismerője. A Magyar Őstörténeti Könyvtár 5. kötete több évtizedes kutatómunkájának eredményeként nemrég bocsátotta közre az avar múlt írásos kútfőit magyarra átültetve. (*Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai I. Munkatársak: Borsos Márta, Csillik Éva, Farkas Csaba, Makk Ferenc, Olajos Teréz.* Szeged, 1992.) *Az avarok története Európában* eképp még erősebben támaszkodik a feljegyzésekre: azok elsődlegessége a tanulmány bevezető soraiban programnyilatkozatként fogalmazódik meg. Előadásában a külpolitika, hadászat mellett az avarok életmódja is szerepel; elemzésüket egy 600 körül keletkezett katonai kézikönyv, a Maurikiosz nevéhez fűződő *„Sztratégikon"* alapján végezte el. A szerző a forrásadottság és a köztörténet jellemző kapcsolatára is irányítja az olvasó figyelmét, amikor az avar külpolitika nyugati fordulata következményeként felemlíti, hogy *„ettől kezdve latinul író nyugati népek írásai kalauzaink az avar történelemben: langobard, frank és bajor krónikák, évkönyvek és szentek életrajzai".* (26.) A két Avarország összehasonlítását a második Avar Kaganátus bukását tárgyalván tette meg Szádeczky-Kardoss Samu. A későbbi avar államot a nomád rendszertől eltávolodottnak láttatja, de a hanyatlás okait a központi hatalom gyengülésén, a frank, bolgár támadásokon túl újszerűen a Kárpát-medencét a 8. század derekán sújtó szárazságban is megjelöli. Fontos idéznünk az avarok jelentőségének magyar vonatkozásait: *„Első ízben az írott forrásokból ismert történelem folyamán az avarok egyesítették tartósan a Közép-Duna-medence keleti és nyugati felét. Ebben az értelemben az Avar Kaganátus a Magyar Királyság előfutára volt."* (29.) Ugyanott meggyőzően bizonyítja a 950-es évekig nyomon követhető avar továbbélést, amelyet azért is fontos hangsúlyozni, mert néptöredékeik így a Kárpát-medencében egybeforró magyarság egyik nemzetalkotó elemét jelentették.

A *Magyarok a steppe országútján* alcímében *(Törzsek és törzsnevek)* a nyelv- és a történettudomány kapcsolata fogalmazódik meg. BERTA ÁRPÁD turkológus a nyelvészet felőli megközelítéssel a törzsnevek elemzését végezte el, amelyet a turkológia hatáskörébe utal. Ennek alapját tovább erősíti azzal, hogy a VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár (913–59) államelméleti műve, a *„De administrando imperio" (A birodalom kormányzásáról)* által reánk hagyományozott magyar törzsnevek mindegyikét – így a korábbi nézetekkel ellentétben a *Nyék*et és a *Megyer*t is – törökből eredezteti. Tanulmányában rendre hozza az általa javasolt etimológiákat, összehasonlítván a nagy tekintélyű turkológus-előd, Németh Gyula szófejtéseivel. Berta Árpád új meglátásai közül legérdekesebb a Konstantinnál szereplő törzsek sorrendjéhez fűződik: szerinte a rögzült névsor jól felépített katonai rendszerre vall. Minthogy a törzsnevek kizárólag innen ismeretesek törzsnevekként, vezérnévsor pedig csak hazai krónikás-gestás hagyományban maradt fenn (igaz, két változatban), ezek mindegyikének összekapcsolása máig megoldatlan (s talán megoldhatatlan) feladat. Itt egy ízben találkozik törzs és fő egybeillesztése, a szerző másik legfeltűnőbb újítása: szerinte az Árpádot uraló vezértörzs a *Tarján* volt, a *Megyer* hatalomvesztése Levedi uralomátadásával függ össze. A dinasztiaváltást szintén Konstantin császár említette, ám mindezt továbbgondolva nem kapunk választ arra az önkéntelenül felmerült kérdésre, hogy az Árpád-kor századai alatt miként vált az egész nemzetre érvényes, ráadásul csak belső használatú megjelölésünkké a „bukott" *Megyer* törzs nevének mély hangrendű párja.

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ *A honfoglalás* eseménymenetét adja elő, immáron újra a történész szemszögéből. A bejövetel okai között azt a törvényszerűséget említi, amely alapján hun és avar nomád elődeihez hasonlóan a magyaroknak is *„be kellett sodródniuk a «végállomásra», a Kárpát-medencébe"*. (43.) A továbbiak során az országvívás forrásainak részletes elemzése áll a tanulmány középpontjában. A szerző gyakori kútfőutalásai, adatokban bővelkedő előadása indokolja megjelölnünk azt a Műhely által gondozott kiadványt, amelynek segítségével e témájánál és időrendjénél fogva mindenképpen kiemelkedő fontosságú dolgozat alapjai a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhetővé válnak. Már a millecentenárium évére tekintett a közelmúltban megjelent 9–10. századi magyar történet kútfőgyűjteménye. (*A honfoglalás korának írott forrásai. Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerkesztette Kristó Gyula.* Szeged, 1995. Ld. *HKÍF*.) Tóth Sándor László a honfoglalás okát végső soron a besenyő támadásban véli felfedezni, nem elhallgatva azonban azt a tényt, hogy a történettudományban uralkodó felfogás a honszerzés tudatosságát hangsúlyozza. Tanulmánya jórészt korábbi kutatásain alapul; állásfoglalása két egymástól független kútfő, a kortárs Regino, valamint Bíborbanszületett Konstantin összecsengő feljegyzésére épült. Hasonlóképpen tőle származik a megtelepedés időrendjének legújabb, legrészletesebb elemzése, amelynek az írás ezen alfejezetében rövid foglalatát adta. (*Tóth Sándor László: Megjegyzések a honfoglalás szakaszaihoz.* In: *Századok* 1996/4. szám, 877–906. Erre azért kell itt utalnunk, mert újdonsága miatt még nem szerepel a kötetben közölt tájékoztató irodalom művei között.) Végül a honfoglalás jelentőségét méltatva a szerző az első két dolgozat tanulságaira emlékeztetően hangsúlyozza, hogy *„a magyarok révén újra megvalósult a Kárpát-medence politikai egysége"*. (52.)

A honfoglalás a csongrádi régióban a könyv első helytörténeti tanulmánya. BLAZOVICH LÁSZLÓ munkássága révén szorosan kötődik szűkebb hazájához, ám írásának kötetbe illesztését leginkább a Dél-Alföld honfoglaláskori jelentősége indokolja. Elsősorban a magyar megtelepedés írott forrásait vizsgálja. Említi VII. Konstantin munkáját és a kevéssé ismert Tarih-i Üngürüsz vonatkozó bejegyzéseit is (ez utóbbi mű ugyan a 16. század közepén keletkezett török nyelven, forrásértéke elveszett magyar krónikák megőrzött adatai miatt igen jelentős), ám Anonymus *Gesta Hungarorum*ának 40. fejezete méltán szorítja háttérbe a többi híradást. Béla király jegyzője hagyományozta az utókorra ugyanis a honfoglalók szeri gyűlését: *„és azt a helyet, ahol minderről határoztak, a magyarok saját nyelvükön szernek nevezték el, mert itt rendezték az ország minden dolgát."* (Veszprémy László fordítása. In: *HKÍF*. 323. A Mester művének e legújabb magyarítását idézi Blazovich László is. 59.) A *Szer* anonymusi etimológiáját, valamint más helynév említését valósnak ítélvén a Névtelen jó helyismeretére mutat rá.

Szellemes logikai megoldással élt VÉKONY GÁBOR, amikor dolgozata első alfejezetében a *románok és románok* közötti különbséget már csak a fogalmi tisztázás végett is tudományos pontossággal ismertette (természetesen az újlatin nyelvek csoportja és a régebben oláhnak nevezett nép elkülönítéséről van szó). A *Dákok–rómaiak–románok* történetét taglaló írás a magyar honfoglalás iránt érdeklődő olvasó fokozott figyelmét válthatja ki. Ennek a tudományosságon túlmutató okai is vannak, ám a szerző kizárólag a szakma tárgyiasságával mutatja ki, hogy a „dáko–román kontinuitás elmélete" néven elhíresült eredettudat mennyire nélkülöz mindenféle valóságalapot. E munka szerencsé-

sen egyesíti a hely- és néptörténelmi ismereteket és a tudománytörténet tanulságait. Igaz, Erdély hajdanvolt és mostani népeinek élete mindig is túlnőtt a regionális érdeklődésen. A tanulmány fő erénye, hogy nem merül ki a sajátos folytonosságelmélet cáfolatában, hanem egyúttal felvázolja e nép kevéssé ismert, ám valós múltját. Annál sajnálatosabb, hogy Vékony Gábor a román államiság középkori csíráira nem tekintett kellő figyelemmel; mindez a *„Mátyás király apai ágon román származása"* (69.) kitételben ölt testet. Emiatt kell itt és most Mályusz Elemér 1939-ben közzétett meglátásaira utalnunk, aki a Balkán mélyéről szétrajzó románság sorsát vázolva így fogalmazott: *„Csak a Dunától északra vándorlók, akik keleti néptöredékek, mint kúnok, besenyők, tatárok, azaz nomád nagyállat-tartó, harcos népelemek uralma alá kerültek, tudtak uraik vezetése alatt állammá szervezkedni és sajátosan egyéni jellegű néppé, az oláhsággá fejlődni."* (*Mályusz Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika.* In: *Századok* 1939. 411.) E megjegyzés a népiségtörténet jelentőségén túlmutatva a Hunyadi Mátyás király nagyapjaként számon tartott Vojk Buthi havasalföldi előkelő keleti (valószínűleg kun) etnikumára volt hivatott rámutatni.

A kötet következő fejezete – újra nyelvész előadásában – *A magyarok és a szlávok a 9–11. században* tapasztalható érintkezését követte nyomon. H. TÓTH IMRE elsőként a szláv jövevényszavak tanulságait elemzi, ám a pannóniai szlávok magyar honfoglalás előtti életét a nyelv- és a történettudomány, valamint a régészet együttes eredményei alapján tárja elénk. Az írásában kiemelt jelentőségű bolgár és bizánci ortodox hatások vizsgálatakor a szláv nyelvű kútfőkön túlmenően a keleti császárság görög szövegei is vizsgálat alá vétetnek. Leginkább figyelemre méltó Turkia metropóliájának kérdése: a szerző maga is hajlik annak elfogadására, hogy *„Hierotheoszon kívül még más ortodox püspökei is voltak a turkoknak, azaz a magyaroknak"* (80.); az Árpád-kori görög püspökség megléte, vagy nemléte azonban már az egyházszervezés tárgykörébe tartozik, így e vitáról majd a vonatkozó tanulmány kapcsán esik szó.

Történelem, néprajz, teológia. E három irányból közelített SZEGFŰ LÁSZLÓ *A pogány magyarok hitvilága* felé. Nehéz feladat a magyar ősvallásról egységes képet alkotni, hiszen a források oly nagy szórtságban maradtak reánk, hogy egyetlen tudományág sem képes önmagában állva a siker reményében megküzdeni e minden fáradságot megérő kihívással. Ez tükröződik a jelen tanulmányban is, amelyben a legnagyobb hangsúly a néprajzi emlékekre helyeződik. Sajnos a terjedelmi korlátokhoz képest túl nagy teret kapott a szellemhitről, a táltosokról, a totemizmusról, sőt a lélekvándorlásról általánosságokban szóló értekezés, emiatt az írott kútfők által kínált lehetőségek közül sok kihasználatlanul maradt. Ez utóbbiak közül inkább a korabeliekre támaszkodik, ám a leginkább használható Dzsajháni-hagyomány – amely szerint a magyarok tűzimádók – tudósításán kívül jórészt a pogányokra borzadállyal tekintő keresztény kortársak félelmeit idézi. Árnyaltabb képet kapnánk, ha a *Pannóniai Legendák*, valamint a belőlük merítő *„Cirill elhunyta"* türelmes magyarjai is szerepelnének a szerző által használt források között. (Ld. *HKÍF*. 159–162.) Hasonlóképpen kiaknázatlan monda Álmos születése. Szegfű László ezt a totemizmussal kapcsolatban említi ugyan, de a két helyen is fennmaradt csodás eredet forrásait idézve megismerszik a benne rejlő feltáratlan kincs. Anonymus: *„az Álmos nevet azonban isteni közbelépés eredményeként nyerte, mivel várandós anyjának álmában égi látomás jelent meg turulmadár képében. Az reászállván mintegy teherbe ejtette, és tudomására hozta, hogy méhéből forrás fakad, s hogy ágyékából dicsőséges királyok származnak majd".*

(*HKÍF*. 284.) A XIV. századi krónikakompozíció írója: *„anyjának álmában egy sólyomféle alakban érkező madár kinyilatkoztatta, miközben már terhes volt, hogy méhéből sebes zuhatag tör elő”*. (*HKÍF*. 357.) Világos, hogy a turulmadár alakja nem egyszerűsíthető le a totem-ős problematikájára: a már várandós anyának megmutatkozó égi jelenést talán nem túlzás a Szegfű László által egyébként teljes joggal szerepeltetett reinkarnáció körébe is utalni. Ugyancsak hiába keressük azt a 13. századi emléket, amelyből kiderül, miként látta egy keresztény magyar keleten maradt véreit. A hazai tudományosság számára negyed évezrede ismert Ricardus-jelentés, amely Julianus útjáról készült, így ír: *„Pogányok, akiknek semmi tudomásuk nincs Istenről, de bálványt sem imádnak, hanem úgy élnek, mint az állatok.”* (*Blazovich László szerk.: Szent Istvántól Mohácsig*. Szeged, 1994. 104.) Hasznos lett volna még érinteni a pogány hagyományok és a keresztény műveltség találkozásának leginkább szembeötlő példáját. A *Képes Krónika* 124. fejezete csodás jelenésről szól. (*Képes Krónika. Fordította Bellus Ibolya*. Bp., 1986. 156.) Géza és Szent László együttes szarvas-látomása a Hunor-Magor testvérpárhoz kötődő pogány eredetmondát idézi, de László herceg magyarázata már a keresztény szellemiség jegyében fogant.

Pogányság és kereszténység találkozására korántsem ez a békés egybeolvadás volt jellemző. KRISTÓ GYULA írása, a *Rendszerváltás az első ezredfordulón* a 10–11. századi történelem legnagyobb sorskérdését ábrázolja. A régi *nomád és pogány* világ bemutatásakor a szerző helyesen járt el, amikor a korai magyarsághoz kapcsolódó kulcsfogalmak tisztázására is gondot fordított. Joggal hívja fel a figyelmet e két minősítés eredeti tartalmára, amely mindenfajta utólagos negatív mellékzönge nélkül a puszta létállapotot írja le. Erre azért is van szükség, mivel a közgondolkodásból mára már kiveszett a maga idejében nagy hatású Hóman Bálint által is képviselt tárgyilagos nézet, amely szerint *„a nomadizálás mint gazdasági életforma csupán minőségben különbözik a gazdasági fejlődés azonos, de magasabb és alacsonyabb fokán is előforduló helyhezkötött élettől”*. (*Magyar történet I.* Bp., 1935. 108.) Kristó Gyula következetesen képviselt álláspontjához híven a két magyar állam, a nomád és a keresztény közötti folytonosság helyett az új forma külső eredetére mutat: *„A megoldást nem a magyar társadalom izzadta ki, hanem a megoldási sémákat, a paneleket készen átvette nyugatról.”* (100.) Szent István művét elsősorban a törvénykezés és az államigazgatás szemszögéből tekinti át, annál is inkább, minthogy az egyházszervezés a soron következő tanulmány tárgya.

„Az ezredforduló rendszerváltásának bizonyosan legfontosabb kifejezője a kereszténység elterjedése és az egyházszervezet kialakítása.” (105.) KOSZTA LÁSZLÓ írása bevezető gondolatával egyszerre erősíti a kötet szerkesztettségét, s vezeti át olvasóját önálló témaköréhez. *A keresztény egyházszervezet kialakulása* a 10. század közepétől bizánci térítéssel kezdődik, mindazonáltal a döntő szerepet a latin kereszténység elterjedése és megszilárdulása játszotta. Az ortodox egyházszervezet vitatott kérdéséről Turkia metropóliája kapcsán fejti ki álláspontját. Több kutató feltételezi, hogy a 12. században is létezett még önálló görög rítusú egyháztartomány hazánkban. Minderre joggal veti fel Koszta László, hogy *„vajon egy másfél évszázadig létező egyháztartomány működése a magyar forrásokban semmi nyomot nem hagyott volna?”* (114.) A bizánci említésben fennmaradt méltóságot ilyenformán igénycímként értékeli. A magyar egyháztörténelem egyik sarkköve a kalocsai érsekség létrejötte. Ellentmond egymásnak ugyanis a pseudo-isidori gyűjteményben megfogalmazott „egy ország – egy érsek-

ség" elve és a két magyar érseki tartomány valósága. A szerző saját elméletét kínálja megoldásul: *„címzetes érsekséggé tették* (Astrik) *új egyházmegyéjét."* (110.) Mindez önálló szervezésre, s így a független magyar államiságra utal, amely a dolgozatban is hangsúlyt kap. Koszta László tanulmányának külön érdeme, hogy a koronaküldés egyetemes hátterének szellemtörténeti vonatkozásait is érinti III. Ottó császárságának finom árnyalatú bemutatásában.

Ország után ismét Szer. TROGMAYER OTTÓ *... de diruto quondam monasterio ... (Szer és Szermonostor)* című összefoglalása a pusztaszeri ásatások eredményeit mutatja be. Előadásának – amely a magyar régészet 19–20. századi történetének több érdekes adalékát is magában foglalja – középpontjában a szeri monostor feltárása áll. E szándékra vall az ismertetés végéhez csatolt gazdag képmelléklet, amely egyként tartalmazza a monostor rekonstruált korábbi alaprajzait és feltárt (a Nemzeti Emlékparkban megtekinthető) falmaradványait, valamint az előkerült kőfaragványokról és oszlopszobrokról készült fényképeket. E tanulmánykötetben helyet kapott már Szer honfoglalás kori jelentősége, ám az írott források és a helynevek tanulságai itt egészülnek ki a régészet eredményeivel.

Egy érdekes évszázad alaposabb megismertetésére vállalkozott MAKK FERENC, aki egyéni elrendezésben tárja olvasója elé a 12. századi Magyar Királyság lényeges jellemzőit. *Általános kép* felvázolásával kezdi előadását, amelyet oklevelekben fennmaradt utalásokkal, de különösen a külhoni szemlélők feljegyzéseivel tesz elevenné. A második századát élő keresztény állam a korabeli európai viszonyokhoz képest földi paradicsomnak tűnt, s ennek hitelét kiváltképp erősíti, hogy az egybevágó forrásadatok a magyarok iránt különböző érzelmet tápláló utazók személyes élményeiből fakadtak: Magyarország dicsérete egyként fogalmazódik meg Abu Hamid arab kereskedő lelkes áradozásaiban és a Hohenstauf-rokon Babenberg-sarj, Ottó freisingi püspök irigykedőn kényszerű elismerésében. A magyar királyi hatalom harmadik fontos forrása III. Béla jövedelemjegyzéke, amelynek – Makk Ferenc által levont – tanulsága szerint: *„A magyar uralkodó gazdagsága tehát jelentősen felülmúlta az angol és a francia királyok gazdagságát."* (141.) E képet árnyalandó a szerző megjegyzi, hogy a király és az ország jövedelme csak Magyarországon volt azonos; ezzel fény vetül a nyugat-európai és az archaikusabb magyar monarchia különbségeire is. A társadalmi, műveltségbeli változások után alapos politikatörténeti rész mutatja be méltatlanul elfeledett királyaink országlását, különös részletességgel III. Béláét. E minden tekintetben kimagasló magyar uralkodó máig ható cselekedete méltó hangsúlyt kapott. Béla király ugyanis a bizánci hatalmi szimbolikából (amelyet Mánuel császár udvarában nevelkedvén volt alkalma megismerni) *„átvette és címerbe foglalta a baszileusz egyik felségjelvényét, a kettőskeresztet"*. (142.) Államcímerünk bal pajzsmezején elhelyezkedő jelkép tehát több, mint nyolc évszázados magyar hagyomány.

Az iménti és a soron következő tanulmány alkotja a gyűjtemény legszorosabban összetartozó két darabját; a kötetszerkesztés munkája itt a legsikerültebb. Az előző kor ismertetését olyannyira folyamatosan szövi tovább ALMÁSI TIBOR a 13. század vázlatába, hogy csak a két különböző írói egyéniség figyelmeztet: nem egyszerzős könyv fejezeteit olvassuk. Az utolsó századot találón jellemzi a választott cím, az *Árpád-kor alkonya*. A keret, amelybe a szerző foglalta tárgyát, a királyok országlása: ezt az eseménymenet, a társadalmi, műveltségbeli és gazdasági fejlődés szeletei töltik ki. A régi história személytelen távolsága helyett a cselekvő ember teszi elevenné Almási Tibor történetmondását: ez érvényesül az új királyság

teremtésén fáradozó IV. Béla uralkodói arcképének felvázolása, valamint a fiatalon elhunyt nagy ígéret, V. István méltatása során. Az Árpád-királyság és az Árpád-ház együttes leomlásának, az új idők jövetelének érzékletes képei e tanulmányt rendelték a kötet méltó zárásául, ám a szerkesztés másként döntött.

FONT MÁRTA *Magyarok és szlávok az Árpád-kor végéig* című dolgozata inkább illik az előző szlavista cikk mögé, ekképp elkerülhető lett volna a nyelvtörténet újbóli előadása. A diplomáciatörténetre alapozott elrendezés, amely külön-külön ábrázolja az egyes szláv népek és Magyarország viszonyát, az egyedül helyes megoldás volt, mivel e munka feladata kevéssé ismert tények és összefüggések ismertetése és rendszerezése. Mindazonáltal a tanulmány még e nem szerencsésen megválasztott helyen is sikerrel teljesítette hivatását: a környező szláv államalakulatok bemutatásán túlmenően a középkori Magyar Királyság szomszédai körében elfoglalt helyét, ezáltal Európában betöltött hatalmi állását érzékletesen vetítette az olvasó elé. Kiemelendő a magyar és a lengyel államalapítás nem minden esetben párhuzamos útjának elemzése a Hartvik szerezte Szent István-legenda koronaküldési fejezete kapcsán.

A kötetismertetés végére egy összefoglaló érvényű megjegyzés kívánkozik. E sorok írójának meggyőződése, hogy egy írás nincs a gyűjteményben. A cím mondanivalójában az *előtt*re *és* az *után*ra nagyobb hangsúly nehezült: ezért hiányzik *Árpád*. Pályájának, sorsfordító történelmi tettének értékeléséhez egy tanulmány erejéig még a források is rendelkezésre állnak. Minthogy ez elmaradt, az érdeklődőnek a többi 14 előadás, a feltüntetett tájékoztató irodalom, valamint az írott kútfők újraolvasása révén kell magában képet alkotnia honszerző nagyfejedelmünkről, akinek vezérlete alatt a magyarok szerét ejtették az ország dolgának.

Szabados György

MAGYAR NAPLÓ Az áprilisi szám tartalmából

Közép-európai abszurd irodalom: válogatás D. Harmsz, S. Mrozek, K. I. Galczynski, Vaclav Havel, J. Topol és román költők műveiből
Ágh István, Határ Győző, Lászlóffy Aladár és a Zápor utcai általános iskola 5. osztályos tanulóinak versei
Deres Péter, Gittai István és Vathy Zsuzsa prózája
Rendszerváltás Dévaványán – Fehér József írása
A csíkszeredai Pro Print Kiadó könyveiről
A folyóirat megrendelhető: 1406 Bp. Pf. 15.

„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdését/felkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magáénak érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan helyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlhaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a híres sort sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

„Szórakoztatni és elgondolkodtatni szeretnék”

BESZÉLGETÉS JURONICS TAMÁS KOREOGRÁFUSSAL

Juronics Tamás, a Szegedi Kortárs Balett művészeti vezetője februárban ünnepelte 30. születésnapját, de fiatal kora ellenére az elmúlt években szinte mindent elért, amit táncosként, koreográfusként idehaza elérhetett, együttesét az európai élvonalban jegyzi a nemzetközi táncélet. Juronics 1987-ben végzett az Állami Balett Intézet néptánctagozatán, majd az Angliából hazatérő Imre Zoltán koreográfus vezetésével megalakult Szegedi Baletthez szerződött. Néhány év alatt meghatározó egyéniségű szólistává és eredeti látásmódú koreográfussá fejlődött. 1990-ben önálló stúdiót alapított az együttesen belül, amely lehetőséget adott számára a kísérletezésre, első koreográfiái elkészítésére. 1991-től Imre Zoltán mellett az együttes házi koreográfusaként is dolgozott. Darabjai révén hamar ismertté vált a hazai és az európai táncéletben, mert elsők között használta a kortárs tánc mozdulatait professzionális táncszínházi produkciókban. Koreográfiáit a filozófiai és érzelmi szálak sajátos keveredése teszi eredetivé. Imre Zoltán 1993-as távozása után Szegedi Kortárs Balett néven az ő vezetésével szerveződött újjá az együttes. Már 1994-ben mesterkurzusokat tartott Amszterdamban és Zürichben, 1994 októberében pedig Tel Avivban, a Susanne Dellal Nemzetközi Kortárs Koreográfusversenyen a zsűri különdíját nyerte el, s ugyanabban az évben megkapta a Philip Morris Magyar Balettdíjat. 1997-ben a Harangozó-díjjal tüntették ki, 1998-ban elnyerte az I. Magyar Táncművészeti Fesztivál legjobb modern férfi táncos, a legjobb színpadi produkció (Szi-

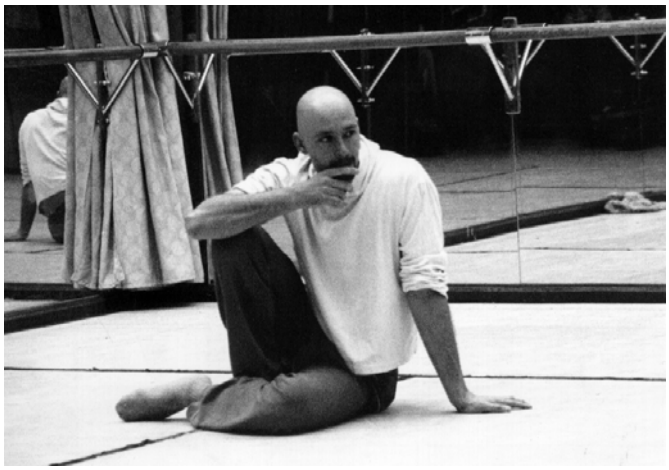

lánkok) díját, valamint Homo Ludens című darabjával a Nemzetközi Táncvideo Filmfesztivál legjobb koreográfia díját.* Juronics Tamással a táncról, a színházról és szegedi kötődéséről beszélgettünk.

– *Kezdjük a kezdeteknél: hogyan lettél táncos?*

– Tatán születtem, majd Tatabányán éltünk, ahonnan csak tízéves koromban költöztünk szüleimmel Budapestre. A családban senki sem foglalkozott hivatásszerűen művészettel, édesapám pénzügyőrként dolgozott, édesanyám könyvelő. A tánccal szinte véletlenül kerültem kapcsolatba, mert 14 évesen nem tudtam dönteni a továbbtanulásról, amikor édesanyám az egyik lapban meglátta a balettintézet közleményét, amiben a néptánctagozatra hirdettek felvételt. Mozgékony gyerek voltam, jó ritmusérzékkel rendelkeztem, így rögtön felvettek.

– *Hogyan kerültél a diploma után épp Szegedre?*

– Nagyon egyszerűen történt. Néptánc szakon végeztem, ami akkoriban azt jelentette, hogy normális esetben a Honvéd Táncszínháznál kezdhettem volna a pályám. Szerettem a néptáncot, jól is ment, ráadásul Novák Ferenc, alias Tata vezetésével pezsgő élet folyt a Honvédnál, sorra születtek a sikeres táncszínházi produkciók. De akkoriban alakult meg a Szegedi Balett, és Bokor Roland eljött a Balettintézetbe végzős táncosokat toborozni. Márciusban néhány évfolyamtársam le is jött Szegedre tájékozódni, megnézték a színházat, beszéltek Imre Zoltánnal. Engem akkor még nem érdekelt a dolog. A tanév végén azonban befejeződött a kapcsolatom az akkori kedvesemmel, ezért nem akartam a Honvédba menni, ahová ő már leszerződött. Az is átfutott az agyamon, hogy nem lenne jó, ha egész életemben csak néptánccal foglalkoznék. Hirtelen jött az ötlet, megyek Szegedre. Felhívtam Bokor Rolandot, de már május vége volt, a szerződtetéseket nagyjából befejezték, kiderült, hogy elkéstem. De olyan határozottan állítottam, jobb vagyok másoknál, hogy sikerült Rolandot meggyőznöm, és szerződést kaptam.

– *Mennyire volt nehéz a kezdet? Annak, amit Imre Zoltán társulatában csináltatok, nem sok köze volt a néptánchoz.*

– Heten kerültünk Szegedre az évfolyamból, azt hiszem, egyikünk sem volt felkészülve arra, amit kértek tőlünk. Volt ugyan némi klasszikus balett alapképzettségünk is, de az itt nagyon kevésnek bizonyult. Akkoriban neves profik, Lovas Pál, Metzger Márta, Pártay Lilla és Szakály György táncolták itt a főszerepeket. Amikor először találkoztunk velük a próbateremben, azt sem tudtuk, mit csinálnak. Nem ismertük a mozdulatokat sem. Nagyon kényelmetlenül éreztük magunkat, ügyetlenek, esetlenek voltunk. Az első évad felénél még az is megfordult a fejemben, hogy visszatérek a néptánchoz, amit ismerek, amihez értek. Tárgyaltam is a Honvéddal, de az időközben újrakezdett szerelmi viszony váratlanul ismét véget ért, így mégis maradtam inkább Szegeden.

– *Hogyan tudtatok Imre Zoltánnal dolgozni?*

– Nagyon fiatalok voltunk, ezért könnyen befolyásolhatók. Imre Zoltán pedig egy hallatlanul szuggesztív egyéniség, akinek kisugárzó ereje mindenkire hatott. Szabados szóhasználata, állandó viccelődése, a humorba csomagolt szexualitása nagyon meglepő volt, de rettentően élveztük, mert egy addig ismeretlen szabadságfokot jelzett szá-

* Idén márciusban neki ítélték a Szegedért Alapítvány művészeti díját.

munkra. Tetszett, hogy egy világlátott, idősebb ember, aki humornak tartja az életet, mindenben partnernek tekint bennünket. Az első időszakra úgy emlékszem, hogy nagyon bohókás, bohém évek voltak. Zoli vezetésével óriási bulikat rendeztünk, kocsmáztunk, élveztük az életet. Szinte istenként tekintettünk fel rá! A próbák is nagyon vidám hangulatban zajlottak, sokat anekdotázott. Imádta a szabados, pezsgő közeget, ebben tudott igazán önfeledten és kreatívan alkotni. Bokor Roland és Krámer György hamar kiváltak az együttesből, mert Zoli sokkal erősebb egyéniség volt, és a társulat egyértelműen őt fogadta el vezetőnek.

– *Hogy érezted magad a városban?*

– Mint egy idegen turista. Abban, hogy Szegedet választottam, picit talán az is közrejátszott, hogy tizennyolc éves koromig a családommal éltem. Mindig nagyon szabad voltam, mégis erős vágy élt bennem, hogy a kellemes, meleg családi fészekből kirepüljek, és egyedül, kötöttségektől mentesen éljek. Úgy gondoltam, Szeged elég messze van Budapesttől, itt saját lakást kapok, megéri idejönni. Sokáig semmit sem tudtam a városról, szinte az egész életem a színházban zajlott, a lakásomba csak aludni jártam. Minden hétvégén vittem haza a szennyest, majdnem úgy éltem Szegeden, mint az itt tanuló egyetemisták. Ez az állapot jó néhány évig eltartott.

– *Hogyan vetődött fel, hogy koreográfusként is kipróbáld magad?*

– Már az első év után élt ez a vágy bennem. Konkrétan nem készültem egyetlen produkcióval sem, de sokféle zenét hallgattam, voltak kisebb-nagyobb terveim. Imre Zoli vette észre bennem a koreográfusi vénát, és 1990 nyarán ő indított el ezen az úton. A Csepűrágó Színészfesztiválra három hét alatt kellett valamit kitalálnom. Így született meg a Szükségi táncok című nyolcperces etűdöm. Ennek a kis néptáncparódiának szerencsére óriási sikere volt, ami nagy motivációt jelentett. Úgy éreztem, a táncolás mellett folytatnom kell a koreografálást is. Az együttesen belül Pataki Andrással közösen létrehoztuk a Stúdióbalettet, saját bemutatókat tartottunk. Ehhez a kreatív önszerveződő körhöz szívesen csatlakoztak a kollégák is, örömmel próbáltak velünk a tapasztaltabb, neves táncosok, köztük például Zarnóczai Gizi.

– *Hogy fogadta ezeket a szárnypróbálgatásokat Imre Zoltán? Nem volt benne szakmai féltékenység?*

– Önzetlenül támogatott bennünket, sohasem éreztük, hogy féltékeny lett volna. Már a stúdióbalett első éve után felajánlotta, hogy csináljak az együttesnek egy nagyobb darabot. Ez óriási kihívás volt. Ekkor született meg az első nagy koreográfiám, A képzelet órája. Jelentős siker volt, bár ma már nem tetszik annyira, ha visszanézem videóról. Akkoriban azonban újszerűen hatott, Philip Glass zenéivel, és azzal a furcsa hangulattal, ami szinte sugárzott belőle. Ettől kezdve Zoli még jobban bíztatott és támogatott, majdnem mindegyik bemutatónkra készíthettem egy koreográfiát. Ez hatalmas lehetőség volt számomra, egyre jobban izgatott ez a fajta alkotómunka.

– *Véleményed szerint Imre Zoltán művei és a saját darabjaid miben különböztek leginkább?*

– A koreográfusi elképzeléseinkben nem volt döntő különbség, inkább csak az látszott a műveinken, hogy másik generációhoz tartozunk. Én nagy lendülettel a legújabb technikák, irányzatok, zenei stílusok felé nyitottam, s ezzel új erőt képviseltem az együttesben. Zoli pedig egy nagyon sokat tapasztalt idősebb generációhoz tartozott. A formanyelve kicsit régebbi, és a klasszikus hagyományokhoz jobban kötődő volt.

Ugyanakkor roppant nyitott volt a legújabb törekvések iránt is, ő hívta Szegedre Matthew Hawkinst, az angol avantgárd egyik legmerészebb, élvonalbeli koreográfusát, a finn Jorma Uotinent és Roberto Galvant, akik az európai táncszínház legmodernebb vonalát képviselték. Miközben lehetőséget adott nekik, pontosan tudta, hogy ő egy másik színházi gondolkodási módot és formavilágot képvisel.

– *Mi az, amit tőle tanultál?*

– Ő is improvizatív alkatú művész volt, ezt én is átvettem tőle. Sajnos, én is csak a balett-teremben tudok dolgozni. Sokáig első asszisztense voltam, részt vettem a darabjai kidolgozásában. Hozzászoktam ahhoz a munkamódszerhez, hogy a próbateremben az improvizációk során alakul ki a koreográfia. Ez nagyon megnehezíti a munkát, mert lassabb tempót igényel. A profi koreográfusok jelentős része előre felkészül, kész lépésanyaggal jön. Erre én képtelen vagyok, nem tudok egyedül koreografálni. Szükségem van rá, hogy ott legyenek velem a táncosok, és lemásolják a lépéseket a lábamról.

– *Hogyan emlékszel Imre Zoltán távozására?*

– Olyan régen volt, hogy az szinte már történelem. Imre Zolit mindig is a mesteremnek tartottam, sohasem volt közöttünk személyes konfliktus, az utolsó pillanatig az asszisztense voltam. Sajnáltam, hogy annyira sérelmesen alakult a távozása. Akkoriban meglehetősen viharos éveket élt a Szegedi Nemzeti Színház. Néhány évvel korábban zajlott a Ruszt-botrány, amelyben mi is szimpatizánsok voltunk, és majdnem elmentünk Szegedről. Úgy éreztük, ez egy olyan város, ahonnan menekülni kell. Végül mégis maradtunk. Amikor Kormos Tibor lett a Szegedi Nemzeti Színház igazgatója, mindennapossá váltak a konfliktusok, a hangos viták. Zoli egy év után feladta, mert tönkretette az idegeit a kialakult megalázó helyzet. A városnak nem lett volna szabad megengednie, hogy a színházi szakmában ismeretlen senkinek számító igazgató egy olyan rangú művésszel, mint Imre Zoltán, így bánhasson.

– *Akadt, aki akkoriban úgy fogalmazott, maradásotok felért Imre Zoltán hátba döfésével...*

– Amikor Zoli felmondott, evidensnek gondolta, hogy a csapata is vele megy. Mi előtte már szervezkedtünk Pataki Andrással, mert szerettünk volna Pesten egy saját, új együttest létrehozni. Az is igaz, hogy Zolit ebbe már nem hívtuk volna meg. Ez azonban nem okozott volna sértettséget. A pesti társulatalapításhoz nem sikerült elég pénzt összeszednünk, ezért úgy gondoltuk, ha Zoli távozik Szegedről, mi átvesszük az együttes irányítását. Úgy éreztük, meg kell mentenünk a társulatot. Nagy luxus lett volna egy költségvetéssel, próbateremmel, játszóhelyekkel rendelkező bevezetett együttest egyszerűen szélnek ereszteni. Zoli nagyon megbántódott, sőt megsértődött, amiért nem tartottunk vele, hiszen ő mindent itt hagyott, amit hat év alatt felépített. Sértettsége később is alig enyhült. Évek teltek el, mire eljött megnézni egy-egy előadásunkat. Ekkor már beszélgettünk, de a kapcsolatunk sohasem tudott újra igazán nyitottá és őszintén barátivá válni. Ennek ellenére ma is úgy látom, jól döntöttünk. Meg kellett mentenünk az együttest, ráadásul lehetőséget kaptunk arra, hogy megvalósítsuk elképzelésünket, kialakíthattunk egy kortárs arculatú társulatot. Az utolsó évben – mialatt Imre Zoli vendégként Pesten koreografált – Pataki Andrással egyébként is szinte már mi vittük az együttes ügyeit. Zoli távozása után Szegedi Kortárs Balett néven újjászerveztük a társulatot, új táncosokat szerződtettünk, néhányat külföldről is.

– Imre Zoltánnal a vezető táncosok közül is távoztak néhányan...

– Ennek több oka is lehetett. Bodor Johanna, Fekete Hédi és Péntek Kata nem kötődtek túl szorosan a városhoz, talán elegük volt már a vidéken élésből, az ezzel járó kötöttségekből, és Zolira is tekintettel voltak. Én viszont akkorra már itthon éreztem magam Szegeden, belaktam a várost.

– Mi a legnagyobb különbség az egykori Szegedi Balett és a Szegedi Kortárs Balett arculata között?

– Mindig meghatározó a vezető koreográfus tevékenysége, ugyanakkor az is, kiket hív meg vendégnek. Korábban Imre Zoli darabjai abszolút módon meghatározták az együttes arculatát. Távozása után én készítettem a legtöbb darabot. Ez elég jelentős különbség, hiszen két meglehetősen eltérő alkatú alkotóról van szó. Olyan vendégkoreográfusokat hívtam – elsőként a Requiemet bemutató Roberto Galvant –, akik az én generációmhoz álltak közelebb, és a kortárs tánc legprogresszívabb irányát képviselték. Ilyen volt az izraeli Itzik Galili, aki az újszerű Máz című darabjával aratott sikert, A szépia mosolyát színpadra állító angol Ben Craft, vagy a nagyon fiatal Vera Sander, aki A létezés helyett... című darabot koreografálta.

– Mintha az együttes külföldi bemutatkozásai is ekkor sokasodtak volna meg.

– Már Imre Zoltánnal is nagyon sokat utaztunk, emlékezetes turnéink voltak. Természetesen mi is igyekeztünk minél többfelé bemutatkozni. PR-szempontból is nagyon fontosak voltak a külföldi vendégszereplések, mert megismertek bennünket, és a városnak is jó reklámot csináltunk. Itthon közzétettük a külföldi kritikákat, mert szerettük volna, ha a szegedi közönség is tudja, hogy nemzetközi mércével mérve is rangos az együttesünk. Nagyon fontosnak tartom, hogy egy ilyen kisvárosban, mint Szeged, folyamatosan jelen legyünk az írott és elektronikus médiában, mindig tudják a nézők, hogy épp mit csinálunk. Mindig nagyon tudatosan igyekeztünk egy vidám, kellemes, sikeres társaság benyomását kelteni, sohasem panaszkodtunk az elmúlt években.

– Hol tart ma a Szegedi Kortárs Balett?

– Mára olyan sikereket értünk el, amelyek rangot, hírnevet hoztak. Folyamatosan sikerült olyan produkciókat létrehoznunk, amelyekkel mindig valami újat, meglepőt adtunk, ugyanakkor tartani tudtuk a már elért színvonalat. Más hazai városokban is egyre inkább kezd megismerni bennünket a közönség, s azt remélem, hogy például a Homo Ludens televíziós közvetítésének köszönhetően az ország minden tájáán vannak, akik megjegyezték a nevünket.

– Balett, kortárs tánc, táncszínház, mozgásszínház. Sokféleképp nevezhető, amit csináltok.

– Nem tartom fontosnak ezeket a skatulyákat, egyre jobban igyekszem elzárkózni az elől, hogy valamelyikbe is feleslegesen beszorítsam, amit csinálunk. Egyszerűen színháznak szeretném nevezni. Szerintem ma a magyar táncszakma nem jól működik, ezért szeretek kilógni belőle a beskatulyázhatatlan műveimmel is. Inkább azt tartom fontosnak, hogy amit csinálunk, rendkívüli népszerűségnek örvend Szegeden. Azért is nehéz rendszerbe illeszteni a darabjaimat, mert roppant különbözőek. A Trióra például azt mondhatják, igazi kortárs koreográfia, a Trallalát viszont úgy is meghatározhatják: tömény bohóckodás, kevés mozgással, sok színészkedéssel. A Homo Ludens

pedig kortárs és akrobatikus táncelemeket tartalmazó elgondolkodtató és hatásos vicc. Azt tartom inkább fontosabbnak a darabjaimban, hogy mindegyik nagyon emberközeli. Ezért szeretik a nézők. Olyanok, mint amilyen – remélem – én is vagyok: barátságosak, mosolygósak, szeretnivalók.

– Mennyire vannak ezek a produkciók szinkronban a kortárs nyugat-európai táncszínházi törekvésekkel?

– Egy ideig igyekeztem figyelni, hogy milyen irányzatok, milyen stílusok uralkodnak külföldön. Anélkül, hogy követtem volna őket, hatással voltak az én munkáimra is. Eleinte törekedtem arra, hogy mi is csatlakozzunk a fő áramlatokhoz, mert azt hittem, azáltal nyugat-európai szintű előadásokat hozhatunk létre. Hamar rájöttem, hogy nekem ez nem megy, hiszen én egy magyar koreográfus vagyok. Más kultúrából származom, más gondolataim vannak, más a mentalitásom, így mások lesznek a műveim is. Nem rosszabbak, nem porosabbak vagy nem kevésbé modernek, egyszerűen mások. Az is igaz, már nem is tetszik annyira a mai nyugat-európai táncélet. Kiüresedettnek, tematikájában sokszor felszínesnek, meglehetősen lilának érzem. Távol állok már tőle, hiszen sem lila, sem pedig avantgárd nem vagyok. Inkább szórakoztatni és elgondolkodtatni szeretnék. Olyan totális színházi élményt nyújtani, amely jóval összetettebb annál, hogy csak a tánc felől közelítsem meg. A mozgás csak az egyik eleme a táncszínházi élménynek. Fontos szerepet kap benne a komplex színházi látvány, a fény- és hangeffektusok, a kidolgozott színészi játék. Ezek mind szerves részei a darabjaimnak, így amit mostanában csinálok, erősen elüt a nyugati trendtől. De úgy hiszem, ez csak előnyére válik és erőssége a társulatunknak. Olyan egyéni vonalat képviselünk, amit máshol, mástól nem lehet látni. Ma már egyébként is nagyon nehéz meghatározni irányzatokat, semmilyen művészeti ágban, így a táncban sincsenek egységes nagy stílusok. Helyettük maximálisan az alkotó szubjektuma uralja a műveket. Nem csatlakozunk egy-egy irányzathoz, hanem mindegyikből átvesszük, felhasználjuk a nekünk tetsző elemeket, és magunkban összegyúrva próbálunk új minőséget teremteni. Az elmúlt években sok mindent megtanultam, magamba szívtam, amikor dolgozom, ezekhez hozzáadva a saját gondolataimat készítem el a koreográfiámat.

– Meddig lehet tágítani a táncszínház ma megszokott határait? Elképzelhető, hogy egyszer majd prózát is mondotok, netán énekeltek?

– Nem hiszem, hogy produkcióinkban a prózának is szükséges lenne megjelennie, bár a Trallalában például rengeteg „szöveg" volt. Az a fajta cirkuszi próza, amely a zene mögötti természetes beszéd. Nem érthető szöveg, hanem csak hangulati elem. Például az állatidomárok kiáltásai. Egyébként azt gondolom, nincsenek határok, korlátok. A darab mondanivalója határozza meg, hogy milyen eszközökkel fejezünk ki valamit, azaz a tartalomhoz alakítjuk ki a formát, a nyelvezetet. Ha cirkuszt játszunk, mint a Trallalában, akkor azoknak az eszközöknek is bele kell kerülniük az előadásba, amelyek egy cirkuszban használatosak. Ezzel pedig máris messzire jutottunk azoktól a határoktól, amelyek a kortárs táncban megszokottak.

– Melyik darabodat tartod a legsikeresebbnek?

– A Sárembert nagyon szeretem, komoly, érett munkámnak tartom. A másik a komplex színházi élményt nyújtó Szilánkok, ami egy speciális díszlettel, kifejezetten hozzá komponált zenével színre vitt nagyon agresszív darab. Nagyon kedvelem a Homo Ludenst is, ami ugyan nem tökéletes, de szeretnivaló.

– Már a Stúdióbalett idején lelkes törzsközönség alakult ki a társulat körül. Mennyire befolyásol a véleményük, ízlésük?

– Akkoriban nem nagyon foglalkoztam ezzel. Az a téves meggyőződésem volt, hogy a modern táncszínház egy szűk értelmiségi rétegnek szóló elit műfaj, amit csak kevesen érthetnek és élvezhetnek. Később rájöttem, hogy ez nagy tévedés. Amikor már én építhettem a repertoárt, s ezzel tudatosan alakíthattam a társulat arculatát, az elvontabb produkciók mellett igyekeztem populárisabbakat is létrehozni. A balettegyüttes is a Szegedi Nemzeti Színház része, nem hagyhat bennünket hidegen a nézők véleménye. Kis túlzással azt is mondhatnám: azért kapom a pénzem, hogy a szegedi közönséget szórakoztassam. Remélem, azért is, hogy a művészetemet kibontakoztassam. A kettőnek valahol találkoznia kell. Egy önző szempont is motivál: szeretem, ha siker van, ha elégedetten tapsol a közönség. Minden évadban igyekszünk egy elgondolkodtatóbb, filozofikusabb és egy populárisabb jellegű bemutatót tartani. Ebben az évadban az Apres moi – Tor című estünk a ködösebb, absztraktabb irányt képviselte, a márciusi bemutatón szereplő darabom, a Tojáselmélet a lendületesebb, vidámabb, népszerűbb vonalat.

– A Tor című darabodat egy nem szegedi vendégemmel láttam, aki nem ismeri a társulatot. Az előadás után azt kérdezte: a koreográfus egy depresszív, magába forduló ember?

– Azt gondolom, a személyiségem legalább olyan összetett, mint az a sokféle darab, amit eddig csináltam. Önmagamból építkező művész vagyok, egyedül dolgozom, magam találom ki a darabjaim szerkezetét, én írom a történeteket, a díszlet és a jelmez elkészítéséhez is én adok iránymutatást. Sok olyan darabom született, amelynek egy főszereplője van, s ez majdnem mindig kicsit én vagyok. A legfontosabb témáim: a művész és a világ kapcsolata, valamint a szerelem keresése. Ugyanúgy vagyok homo ludens, mint ahogyan depresszív, magányos farkas is, akinek ugyanúgy megvannak a mindennapi gondolatai a bajairól, mint bárki másnak. A Torban a mozgással és képzőművészeti ihletettségű élőképekkel inkább vizuális élményt szerettem volna nyújtani. A vérrel ütve festő férfiak és a véres ruháját áztató menyasszony képe ugyan bonyolult, de nagyon hatásos. Azt gondolom, nem kell feltétlenül mindenre konkrét magyarázatot, értelmezést találni.

– Táncosként hogyan látod a helyed, szerepköröd az együttesben?

– Nehéz megtalálnom a helyem, ugyanis ha színpadra lépek – már csak a méreteim és a kopaszságom miatt is –, rögtön domináns szereplővé válok, nem nagyon figyelnek másokra. Ha a középső sorba kerülök, akkor is előfordulhat, hogy elnyomom az előttem táncolókat, és én leszek a főszereplő.

– Fontos számodra, hogy táncosként továbbra is színpadra lépj?

– Igen, mert imádok színpadon lenni. A színpadi siker sokkal közvetlenebbül érint, mint az alkotói. Nagyon bosszant, hogy miközben 30 éves lettem, száz kilóra híztam. Elhatároztam, hogy a márciusi bemutató után leadom a felesleget, mert egyszer még színpadra szeretnék állni félmeztelenül.

– Amikor nemrégiben vezetőváltás történt a Szegedi Nemzeti Színházban, a legbiztosabb tagozatnak a balett tűnt, hiszen mindegyik pályázó kijelentette, ott nincs szükség változásra.

– Amikor megtudtam, hogy az összes pályázó elképzeléseiben szerepelek, megnyugodtam. Ezzel tulajdonképpen azt mondták ki, hogy az együttesünk jól működik,

szüksége van rá a városnak. Tavaly szakmailag is nagyon sikeres évet zártunk, az I. Magyar Táncművészeti Fesztiválon a Szilánkok című előadásunk elnyerte a fődíjat, vagyis a legjobb produkció díját, én pedig a legjobb modern férfi táncos díját. A Homo Ludens megkapta a Nemzetközi Táncvideo Filmfesztiválon a legjobb koreográfia díját. Az igazgatói posztra pályázók ezeket a sikereket elismerték. Jól látták, hogy egy ekkora együttest elsősorban a vezetője tart össze, azaz, ha ő távozna, valószínűleg vele mennének a táncosai is, akik nem egy színházépülethez, hanem az arculatot meghatározó koreográfushoz kötődnek. A választási cirkusz kicsit megdöbbentett, mert egyértelműen kiderült számomra, hogy borzalmasan kemény politikai csatározás színhelye a színház. Nagyon fájdalmasnak tartom, és rossz tendenciának, hogy a színházra úgy tekintenek a politikusok, mint egy stratégiai pontra, a kultúra várára, amit a hadjáratban be kell venni, el kell foglalni. Fontos, hogy ott is a mi emberünk üljön, így ott is befolyásunk legyen. Ezt a jelenséget ismerjük, mindenhol kádernek kell lenni. Nem a Fideszről beszélek, hiszen mindegyik párt ezt csinálná. A színházigazgató kiválasztása persze mindig is politikai lobbyzás eredménye volt, ez mindössze csak azért baj, mert ha már megkezdődik az új vezetővel a munka, akkor vajon mennyire hagyják a színházat szabadon és önállóan dolgozni. Ennek az épületnek – akármennyire is önkormányzati intézmény – belső törvényei vannak. Itt művészeti irányításnak kell lennie, itt értenie kell a színházi szakmához a vezetőnek. Az új igazgató, Korognai Károly szerencsére színházi ember, ezzel kapcsolatban nincsenek félelmeim. Remélem, hogy olyan belső szakmai munka indul el, ami független a város vezetésétől. A beszélgetéseink alapján azt mondhatom, bizakodhatunk. Ha jól sikerül az indulás, akkor normális öt esztendőnek nézhetünk elébe, ami elég hosszú időszak ahhoz, hogy előre tervezhessük a munkát. Számomra külön öröm, és az együttesünk sikereként könyvelem el, hogy Pataki András barátom helyismeretével, tapasztalataival segíti Korognai Károly munkáját. Andrással tíz éve dolgozom együtt, ő sem szegedi, én sem, de ez a döntés azt jelzi, elfogadott a város bennünket szegedinek. Amellett, hogy András igazgató-helyettesként dolgozik, a balettegyüttes igazgatója is marad, s azt remélem, ezáltal a mi lehetőségeink ha nem is javulnak, legalábbis változatlanok maradnak.

– Általában 10–12 évig tart, amíg egy együttes a megalakulása után eljut a csúcsra...

– Az én időszámításom a Szegedi Kortárs Balett 1993-as létrejöttével kezdődik. Úgy érzem, az együttes most nagyon jó formáját mutatja, folyamatos munkában, állandó alkotói stádiumban vagyunk. Nem hiszem, hogy most egy olyan válaszvonalhoz érkeztünk volna, amikor komoly változásokról kellene döntenünk. Jelentős repertoár áll mögöttünk, az utóbbi évek legfontosabb műveit nem felejtjük el. Igyekszünk őket műsoron tartani, és minél többet játszani. Nemcsak Szegeden, hanem Budapesten és más nagyobb vidéki városokban is. Budapestet, az ország vízfejét nem lehet megkerülni. Ha ott nem vagyunk jelen, akkor kiesünk a művészeti élet vérkeringéséből, nem tudunk nemzetközi kapcsolatokra szert tenni, és olyan központi pénzeket megszerezni, amelyekre pedig szükségünk van. Szeged számára sem érdektelen, hogy az országos médiában is rendszeresen megjelenünk, és közismertté válik, hogy ebben a városban egy nemzetközi színvonalú balettegyüttes működik. Szakmailag is fontos a budapesti megjelenés, ezért folyamatossá szeretnénk tenni. A Thália Színházzal folytatunk tárgyalásokat a havi rendszerességű játszásról. Ez sokkal nagyobb nyitottságot, ismertséget jelentene az együttesnek, márpedig ma az egyik legfontosabb dolog, hogy ismerjenek bennünket. Minél többször látnak, annál jobb. Ma a legnagyobb sztárok nem a színészek, hanem a tévébemondók, műsorvezetők. A rendszeres pesti megjele-

nésünk ellenére is szeretnénk, ha a szegedi alkotóműhelyünk megmaradna. Azt hiszem, Szegednek úgy kellene kiküldenie, megmutatnia az értékeit, hogy közben vissza is várja őket. Mert sokszor esett abba a hibába, hogy nagyon sok tehetségéről elmondhatta, ő is itt kezdte, de nem itt folytatta. Inkább arra lenne szükség, hogy mindenki szabadon élhessen a lehetőségekkel, és miközben sokfelé megmutatja magát, ismertté válik, aközben mindig hazatér. Mint ahogyan Gregor József a New York-i Metropolitanben és a Magyar Állami Operaházban is énekel, de szegedi maradt. Ugyanígy vagyok ezzel én is, eszem ágában sincs elmenni. Nemrégiben megvettem első szegedi házamat, és ezentúl a város állandó lakosa leszek. Amióta felnőtt lettem, az életem ide kötődik. Nagyon szeretem Szeged nyugodt, kisvárosi hangulatát, a gyönyörű belvárost. Fontos számomra, hogy tudom, kit hol keressek, miből mennyi van, mit hol intézhetek el. Mindenhol ismernek, mindenütt törzsvendégnek számítok.

– *Hogy látod az együttesed jövőjét?*

– Hat év után elmúlt az a fajta lendület, ami sokáig előre hajtott. Átlátom a lehetőségeinket, nyugodtabban tekintek a jövőbe. Ha az együttes stabil, komoly nemzetközi sikereket képes elérni, meg tudja tartani a rangját, akkor érdemes tovább csinálni. Ha nemzetközi mérce nélküli kisvárosi balettegyüttessé süllyednénk, az a társulat halálát jelentené. Nagyon csúnyán fogalmazva: olyan minőségű árut kell termelnünk, ami a világban bárhol eladható.

Hollósi Zsolt

Czine Mihály halálára

„A Szabó Pál regényéből készült filmben, a *Talpalatnyi föld*ben van egy nagyjelenet: Góz Jóska a tikkasztó nyárban átvágja a gátat, hogy ne csak az uraság földjére jusson éltető víz, de a szegényeknek is. Czine Mihályt tán nem is lehetne szebben jellemezni, mint e képpel. Nem a korallszerűen építkező, hanem a »gátszakító« szellem embere; ő is inkább felfedez, hódít és foglal, semmint kiaknáz. (Még amit félbemaradt torzónak vélünk pályáján, az is voltaképp teljes alkotás; a látomás ép, már csak egy kis filologizálás szükségeltetnék a befejezéshez.)” Grezsa Ferenc – éppen tíz évvel ezelőtt, a Hitelben – ezekkel a találó mondatokkal kezdte írását. Arra is utalt, hogy Németh László mint egy „leváltásra ítélt irány szószólójára” figyelt föl a nyírségi, hodászi pusztákról elindult, „a népi irodalom liftjén emelkedett” irodalomtörténészre. A Tiszatáj régi szerzőjét is gyászolja. Először 1971-ben publikált lapunkban, s Szabó Pálról írt akkor. Utoljára 1991-ben jelent meg nálunk írása – Grezsa Ferencről. Most Czine Mihály is elment, s vele együtt eltűnt az a „mozgó” irodalmi szabadegyetem is, melynek évtizedek óta egyszemélyes előadója volt.

Szerkesztői asztal

Tiszatáj-díjak. A Tiszatáj Alapítvány kuratóriuma január 29-én tartott ülésén úgy döntött, hogy ebben az évben Jókai Anna és Ágh István írónak adományozza a Tiszatáj-díjat. *Jókai Anna* novelláival, kisregényeivel és esszéivel a hetvenes évek elejétől lapunk megbecsült szerzője. Ne féljetek c. regénye az elmúlt év egyik legnagyobb könyvsikere volt. *Ágh István* versei már a hatvanas években megjelentek a Tiszatájban. Költeményei mellett esszéivel, önéletrajzi prózáival is gyakran találkozhattak a Tiszatáj olvasói. A díjakat március 19-én dr. Frank József, a Csongrád Megyei Közgyűlés elnöke adta át a Megyeháza épületében rendezett ünnepségen. Ugyanazon a napon a friss Tiszatáj-díjasok estjét rendezték meg a Somogyi-könyvtárban. A díjazottakkal Olasz Sándor beszélgetett.

*

Néhány szerzőnkről. CSIKI LÁSZLÓ sokműfajú munkásságából eddig vers, novella, esszé jelent meg a Tiszatájban. Kínai védelem c. kisregényéből nemrég sikeres játékfilm készült. VÖRÖS ISTVÁN költő, prózaíró cseh irodalmat tanít a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. FERDINANDY GYÖRGY Puerto Ricóban él. MARGITTAI GÁBOR a Magyar Napló szerkesztője. SZABADOS GYÖRGY történész doktorandusz a szegedi egyetemen.

Májusi számunk tartalmából:

KISS ANNA, KIRÁLY LÁSZLÓ, NAGY GÁSPÁR, TANDORI DEZSŐ versei

BÁLINT PÉTER regénye, SIGMOND ISTVÁN novellája

„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?"

ÁGOSTON VILMOS, CSEPELI GYÖRGY, KOPÁTSY SÁNDOR írása

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

1999. ÁPRILIS 60. SZÁM

VADAI ISTVÁN

A Kidron patakon túl

Pilinszky János: Négysoros

Alvó szegek a jéghideg homokban.
Plakátmagányban ázó éjjelek.
Égve hagytad a folyosón a villanyt.
Ma ontják véremet.

Pilinszky János életművének egyik legismertebb, legtöbbet elemzett darabja a *Négysoros*. Ettől persze nincsen könnyebb dolgunk. Nyilvánvalóan meg kell ismételnünk azokat az állításokat, amelyeket helytállónak tartunk, az elemzés célja pedig az lehet, hogy ennél azért többre jussunk.

A vers első olvasásra összefüggéstelen képsornak tetszik, aminek az az oka, hogy hiányzanak belőle a kapcsolóelemek. A négy sor, négy egyszerű mondat, négy különálló képet jelenít meg, s az olvasóra van bízva, hogy összefűzze őket, hogy szerkezetet teremtsen. Vegyük sorra a képeket, vegyük szemügyre a költemény alkotóelemeit, s közben kutassuk fel azokat a mozzanatokat, amelyek segítenek tisztázni a szerkezetet!

Alvó szegek a jéghideg homokban. A mondatnak nincsen jelölt állítmánya, a legegyszerűbben egy létigét illeszthetünk a helyére: *a szegek vannak*. A folyamatos melléknévi igenév is alkalmas arra, hogy átvegye az állítmányi szerepet: *a szegek alszanak*. Akárhogyan is egészítjük ki a mondatot, aktív cselekvés nélküli képet kapunk. A *jéghideg* jelző negatív érzeteket kelt, további információ

PILINSZKY JÁNOS
(1921–1981)

Az életrajzi tényeknél azonban fontosabb a vers értelmezése szempontjából az a költői alapállás, amely Pilinszky verseit jellemzi. Katolikus költő volt, bár ezen a besoroláson maga is többször finomított. Azt hangsúlyozta, hogy a kérdés túlzott leegyszerűsítése, ha azt mondjuk: hívő. Számára a hit folytonos önmeghatározást, el nem múló létfilozófiai problémát jelentett...

nélkül is éjszakai helyszínre gondolhatunk, s ezt a sor első szava azonnal meg is erősíti. Ebben a környezetben a *szegek* is barátságtalan, fenyegető jelentéstartalmat kapnak. Nem egyszerűen alszanak, alattomosan várakoznak, hogy valakit megsebezzenek. A *homok* természeti környezetet sejtet, s mivel nincs további támpontunk, meghatározatlan, behatárolatlan, tág homokos tájat, valamilyen tengerpartot képzelhetünk mögé. Összegezve: értékhiányos, kifosztott helyszín, időtlen és passzív állapot jellemzi az első versmondatot.

Plakátmagányban ázó éjjelek. Legelőször a korábbi mondathoz kapcsoló azonosságok tűnhetnek fel. Mintha párhuzamos lenne a két sor, azonos szófajú alkotóelemekből épülnek fel, azonos toldalékok állnak a szavak végén:

alvó–ázó
szegek–éjjelek
homokban–magányban

Ennek a mondatnak sincsen állítmánya, a legegyszerűbben egy létigét illeszthetünk a helyére: az *éjjelek vannak*. A folyamatos melléknévi igenév is alkalmas arra, hogy átvegye az állítmányi szerepet: *az éjjelek áznak*. Akárhogyan is egészítjük ki a mondatot, aktív cselekvés nélküli képet kapunk. Az azonosságok után a különbségek is előtűnnek. Az első sorban a hely volt konkrétan meghatározható *(homokban)*, az időpontra csak utalás történt *(alvó, jéghideg homok)*. A második sorban az időpont a konkrét *(éjjelek)*, a helyre, környezetre csak áttételes utalás történik *(plakát)*. Az időpont azonos az első sor kikövetkeztetett idejével, mindkét sorban éjszaka van. A helyszín azonban különböző, a behatárolatlan tágas térségből városi, emberek lakta helyre jutottunk.

A *plakátmagány* egyéni szóalkotás terméke, meghökkentő, nagyon plasztikusnak érezzük. De inkább érezzük, mintsem értjük. Mondatbeli szerepe alapján az *éjjelek* állapothatározója, ám az összetett szó jelentése nem világos. Lehet minőségjelzős szerkezet: *plakátszerű magány*, lehet birtokosjelzős: *a plakátnak a magánya*. Ezek alapján a szót fok/mérték-határozónak is érthetjük: az éjjelek magányosságának totális voltát fejezi ki. Hiszen a plakátnak az a feladata, hogy sokan megnézzék. A tömegkommunikáció eszköze. Ha itt a magánnyal függ össze, akkor ennek komoly oka van. Természetes oka lehet az éjszakai időpont, amikor nincsen senki az utcán. Természetes oka lehet az eső, hiszen esőben megintcsak nem nézegetünk plakátokat. Ám lehet a plakát ezektől függetlenül is magányos. Akkor is, ha megnézik, mert esetleg csak unott, közömbös, futó pillantásra méltatják. Akkor is magára marad, ha már lefoszlik a hirdetőoszlopról vagy házfalról, ha értékét vesztette. S noha a sorban nem a plakátok áznak, a versmondat nem mondja, hogy ezek a hirdetmények hámlanak a falról, mégis jelen van a képben ez is. A váratlan szóalkotás mozgásba

hozza a mondatrészek közötti viszonyokat, s azok jelentésük szerint is rendeződnek. A konkrét tárgy, a *plakát* közelebb kerül az *ázik* igéhez, mint a fogalmi *éjjelek*, amely inkább időhatározónak lenne szokásosabb.

A magányos éjszaka üressége visszasugárzik az első sorra is. Ha eddig nem figyeltünk volna fel rá, most tudatosul bennünk, hogy az első mondat is néptelen, magányos. A szegek azért várakoznak, mert nincs jelen senki. Azonos tehát az éjjel, és az üresség, a magány. Ez arra ösztökélhet bennünket, hogy a második sor helyszínére is figyeljünk. Csak utalásszerűen van ábrázolva a város, de el tudjuk képzelni. Sötét utcák, néptelen terek, sehol senki, csak egyhangú eső mossa a kövezetet, a falakat, a plakátokat. Hideg, barátságtalan környezet. A sor ritmusa precízen szabályozott, s ez mintha a városi környezet szabályos, tervezett voltával függene össze:

Plakátmagányban ázó éjjelek.

∪ – | ∪ – | ∪ – | – – | ∪ –

Mintha a mérnöki pontossággal szerkesztett ritmus a sakktáblaszerűen rendezett helyszínt illusztrálná. A többi sor is jambikus lüktetésű, de egyik sem mutat ilyen konok lüktetést. A kockadzsungel üressége így még nyomasztóbb. Emberek lakta hely emberek nélkül. Kiüresedett, értékeitől megfosztott, kopár világ. Az *éjjelek* többesszámban áll, emiatt határozatlan idejű, hosszan tartó, általánosnak tekinthető állapotot érzékelünk.

Égve hagytad a folyosón a villanyt. Ez a sor hirtelen változást hoz. A megelőző kettőt hasonlónak véltük szerkezetében, hangulatában; ezt inkább eltérőnek látjuk. Igei állítmány szerepel a sorban: *hagytad*. Igaz, hogy ez is passzív, nem a cselekvésen, hanem egy cselekvés hiányán van a hangsúly. Vagyis a bekövetkezett állapot a lényeges: *a villany égve van*. Így, magyartalanul pontos, hogy állapotot fejezzen ki. Az időpont továbbra is éjszaka lehet, ezt sugallja a megelőző két sor is, ezt erősíti a villany is. Ha nem égne, sötét lenne. A helyszín határozott, valószínű, hogy a lírai én lakására vonatkozik.

Én és Te. Felbukkant két szereplő. Az Én tulajdonképpen majd csak a negyedik sorban kerül elő, itt a harmadikban a folyosó jeleníti meg, az a helyzet, hogy a kép a két előzőhöz képest szűkebb, már az intimszférán belüli, személyes. A megszólított Te feltételezi az Ént, s a két személy közötti viszonyt. Természetes alaphelyzetként azt gondolhatjuk: az Én, a versbeli Én, Pilinszky alakmása, azaz férfi; a Te pedig társa, vélhetően az élettársa, azaz nő. Képzelhetnénk másképpen is, de feleslegesen túlbonyolítanánk saját értelmezői, olvasói helyzetünket. Örök alapképlet kínálkozik önként: egy férfi és egy nő személyes kapcsolata. Ennek a helyzetnek nem mond ellent semmi, s amíg ilyen ellentmondásba nem ütközünk, nincs okunk eltérni tőle.

A nő távozott, a férfi egyedül maradt az üres lakásban. Ezt nem a verssor mondja, hiszen abban csak az üres folyosó látványa szerepel; erre a megelőző sorok alapján következtetünk, azok értékhiányos, kopár, magányos hangulatából. Kizárhatjuk azt az egyébként logikailag lehetséges helyzetet, hogy a nő hazaérkezése után hagyta volna égve a villanyt. Nem. A jéghideg homok, a magányban ázó éjjel után az Én magánya fejeződik ki a dísztelen, sivár folyosó látványában. Meggyőződésem, hogy az olvasók legtöbbje egyetlen, drótszálon függő, 40-es égőt képzel a folyosóra.

Elmentél, és egyedül maradtam – ezt fejezi ki a harmadik sor. Az Én legszemélyesebb magányosságát, azt, hogy elhagyták. A kapcsolatuk megszakadt, alighanem végérvényesen, örökre, jóvátehetetlenül.

Ma ontják véremet. Kérlelhetetlen következtetésként áll a vers végén a negyedik sor. Rövidsége azonnal figyelmeztet eltérő voltára. Határozott állítmánya van: ontják. Az előző sorok alanya jelölt volt (szegek, éjjelek, Te), itt azonban határozatlan, általános alany szerepel, nem a cselekvő a fontos, hanem a cselekvés, illetve a cselekvés tárgya, az Én. Valóban tárgyként szenvedi el azt, ami történik, illetve ami történni fog. A mondat formailag jelenidejű, a ma azonban közeli jövőre vonatkozik, tehát a mondat jelenidejű alakkal kifejezett jövőidőben áll.

Ha valakinek a vérét ontják, akkor meghal, méghozzá megsebezve pusztul el. Biztosan nem kötél, vagy méreg végez vele, hanem éles vagy szúró fegyver. Az ont igealak ünnepélyes, választékos. Nem egyszerűen folyik a vér, nem kiömlik, hanem kiontják. A kivégzést ettől szertartásszerűnek érezzük. Az én nem tiltakozik ellene, pontosabban szólva, ennek semmi jelét nem adja. Elfogadja, elszenvedi, eltűri a mások által rámért halált. Emelt fővel fogadja, mint egy mártír. Van ebben valami magamutogatás, valami narcizmus. Mintha az Én az előző sorbeli nőnek azt mondaná: látod, belepusztulok abba, hogy elhagytál. Az önsajnáltatás némi reményt sejtet, kapaszkodást a másikba; és reményvesztettséget is, mindennek a feladását, komor beismerést.

A sorról sorra haladó értelmezés után vizsgáljuk meg a vers szerkezetét! Az elemzés elején említettük, hogy hiányoznak a sorok közötti nyelvi kapcsolóelemek, nincsenek kötőszavak, utalószavak. Egy gyors kitérő erejéig nézzünk meg egy rövid Pilinszky-verset:

Életfogytiglan

Az ágy közös.
A párna nem.

A két sor között ellentét van, erre a *nem* szócska utal. De többféle viszonyt el tudunk képzelni. Például: Az ágy közös, de szerencsére a párna még nem.

Az ágy közös, sajnos a párna még nem. Az ágy már közös, a párna még nem... stb. Egyik torzítás sem jogos, sőt a vers működése éppen azon alapszik, hogy nem tudunk dönteni. A lehetséges mögöttes szándékok között vibrál a szöveg, s közben éppen a mögöttes szándékok etikusságáról, az önzésről és önzetlenségről szól. A kapcsolóelemek hiánya tehát egyrészt nem véletlen, másrészt arra ösztönzi az olvasót, hogy kapcsolatot teremtsen a sorok között.

A *Négysoros* szövegében eddig csak a lineáris szövegkohéziót biztosító mozzanatokat figyeltük, s csak a háttérben húzódott meg a *magányosság*, mint globálisan verset szervező alapmotívum. Miféle rend tereli a költeményt szigorú mederbe? A sorok hasonlósága és eltérései kétféle lehetőséget teremtenek.

Az első megoldást nevezhetjük párhuzamosan ellentétező szerkezetnek. Először az első két sor párhuzamosságát vettük észre, s ezzel szembeállíthatjuk a második két sor személyesebb tartalmát, az Én és Te világát. Ekkor a vers két közel azonos terjedelmű félre bomlik:

A (1. – 2.) ↔ B (3. – 4.)

Az A-val jelölt rész személytelen, csak tárgyak népesítik be. Hideg, sötét, üres világ. Az első sor a természeti létezők világa, a második a mesterséges alkotásoké. Térben és időben egyaránt bizonytalanul határoltak. A B-vel jelölt rész a személyes környezet, az Én és Te világa. Kapcsolat nélküli, üres, fájdalommal és szenvedéssel jellemezhető világ. A két fél vers két különálló szférát ábrázol, de a köztük levő kapcsolat nem ellentétes. Az A-val jelölt rész lehet a másik metaforája, mint azokban a népdalokban, ahol természeti kép vezeti be a személyes kapcsolatokról, érzelmekről szóló részt. Merészebb elemzők még azt is megpróbálhatják, hogy a két félverset részleteiben feleltessék meg egymásnak. Eszerint az *alvó szegek* és az *égő villany* felelne egymásra, a sorok funkciótlan, várakozó tárgyai. A második sorban hulló eső pedig a negyedik sorban hulló vért idézheti fel. A félrímes szerkezet is segíti az 1.–3., és 2.–4. megfeleltetést. Az egymásnak megfelelő sorokat a hangok szintjén megfigyelhető azonosságok jellemzik:

homokban – folyosón
éjjelek – véremet

A szavak jelentésére figyelve ellentétpárokat vehetünk észre, megint az előbbi szerkezetnek megfelelően:

jéghideg – égve
ázó – ontják

A második szóba jöhető szerkezeti megoldást haladványos vagy következtető szerkezetnek nevezhetjük. Ez talán logikusabbnak tűnhet, de egy lírai mű

nem feltétlenül szerveződik köznapi logika szerint. A következtető szerkezet úgy épül fel, mintha az első három sor lenne a premissza, a negyedik pedig a konklúzió:

$$(1. - 2. - 3.) \rightarrow 4.$$

Az első három sor egy-egy jelentésmozzanattal viszi tovább a verset. Mivel mindegyik állóképszerű, nevezhetjük *picturának.* Pictura típusú verset általában térben tagolunk további egységekre. (Csokonai: *Konstancinápoly* című versében így jutunk térképészeti távlatból városi utcaképhez, majd innen tovább a hárembe, azaz szobabelsőbe. A hasonlat mulatságos, hiszen a *Négysoros* homokja itt a Boszporusz partjává változik, a plakátos utca Sztambul nyüzsgő kavalkádjává, az intim, de szomorú folyosó pedig fülledt erotikájú hálószobává. Talán illendőbb másik példát keresni. Petőfi: *Az alföld* című versében először a felhők közeléből szemléljük a tájat, majd alább ereszkedünk a csárda szintjéig, végül az árvalányhaj hűs tövéig hajolunk. A kameramozgás felülről lefelé tartó, s eközben a látókör egyre szűkül. Aztán egy váratlan mozdulattal ismét a végtelenig látunk, s ez a hirtelen mozdulat illusztrálja a vers befejeződésének érzelmi hőfokát, hogy a költő mennyire őszintén ragaszkodik ehhez a tájhoz.)

A *Négysoros* első sora behatárolatlanul tágas, belefér az egész világ. A második sor szűkebb, már egy konkrét helyszínen, ember építette városban vagyunk. A harmadik sor tovább szűkít: magánlakás szűkös folyosóját látjuk. A három sort közös tulajdonságok jellemzik, mindegyik nyomasztó, barátságtalan, kopár, néptelen, magányos. A térbeli szűkítés ezeknek a tulajdonságoknak a fokozását eredményezi. Barbár módon lefordítva ezt az olvasatot: Az egész világ barátságtalan és üres, még az emberek lakóhelye is néptelen és nyomasztó, ráadásul Te is elhagytál.

Az elemzés legelején a kapcsolóelemek hiányára hívtuk fel a figyelmet. A versmondatokat valóban nem kötik össze utalószavak, kötőszavak. A térbeli mozgás tereli egy irányba a mondatokat, s így a negyedik következtetésszerűen zárja a verset: Egyedül maradtam, még Te is itt hagytál, ezért meg fogok halni – folytathatjuk az előző értelmező egyszerűsítést. Vagyis a kérlelhetetlenül bekövetkező halál oka: az emberek közötti kapcsolat hiánya. Hiányzik minden érték, de különösen a személyes kapcsolat, a szerelem. Ez az egzisztencialista gondolat a 20. század művészetének egyik kulcsproblémája. A teljesség iránti vágy beleütközik a valóságba, a töredékességbe, beteljesülhetetlenségbe, s végül Pilinszky egyik kulcsproblémájába, a megváltatlanságba.

Ám ha épp itt járunk a megváltás motívumánál, ideje felfigyelnünk a *Négysoros* biblikus utalásaira. A negyedik sor kínhalála, sőt emelkedett tónusú mártírhalála már önmagában is Jézusra vonatkoztatható, s ezt kétségtelenné teszik

az első sor homokban lapuló szegei. Jézust szegekkel feszítették keresztre, s halálával váltotta meg az emberiséget, magára vállalva bűneinket. A versbeli Én tehát Jézus-parafrázis. Profán-e ez a megfelelés? Elsőre talán igennel válaszolhatunk, hiszen egy halandó ember hasonlítja magát Jézushoz. Fájdalmát az ő fájdalmához, szenvedéseit a világ minden kínjához, halálát a keresztény hit legszentebb misztériumához. De hát a művészettől sohasem volt idegen sem a profanizálás, sem a hétköznapi világ misztériummá avatása. Pilinszky esetében pedig egészen érthető helyzetben, életmű szinten hitelesített vallásos kontextusban olvassuk a verset.

Mindeddig úgy tettünk, mintha a *Négysoros* független lenne a Pilinszky-életműtől, úgy mintha nem ismernénk Pilinszky János személyiségét, magatartását, életrajzi körülményeit. Az óvatosság indokolt, hiszen a modern irodalomelméleti iskolák rendre hangsúlyozzák, hogy a műalkotás értelmezéséhez nem helyes azon kívüli elemeket figyelembe venni. Mi szükség volna a költő életrajzi tényeire? Én magam sem szeretem, ha kisiskolás diákjaim verselemzés helyett azt mondják fel, hogy hova járt Petőfi Sándor iskolába, s hol katonáskodott. Az irodalomtörténet persze éppen ezeket az adatokat rögzíti előszeretettel. De nem ok nélkül! A filológiának ugyanis olyan kérdésekre kell válaszolnia, hogy egy költő melyik verse készült előbb vagy utóbb, s ehhez minden momentumot ismernie kell. Az irodalomtörténész inkább detektív, mint műítész. A verselemzőt inkább a szöveg érdekli, mint az életrajz. S ugyanez elmondható a kontextusról is. Egy mű értelmezésénél elsősorban azt a művet kell faggatni, amit vizsgálunk, nem a többit.

De nem minden mű közelíthető meg azonos módon. Képtelenség lenne Radnóti Miklós: *Erőltetett menet* című versét úgy értelmezni, hogy nem veszek tudomást a költő helyzetéről, vagy arról, hogy a versében említett Fanni valóban a felesége volt. Képtelenség úgy értelmezni József Attila: *Születésnapomra* című versét, hogy közben megfeledkezem a költő életrajzáról, arról a bizonyos epizódról, ahogyan Szegedről eltanácsolták. Ugyanígy szükség van gyakorta a költő többi versének ismeretére is, hiszen az önálló művek is viszonyulnak egymáshoz: Radnóti eclogái egymás testvérei, hiába önálló versek; József Attila kései versei közös motívumokat tartalmaznak a *Szabad ötletek jegyzéke két ülésben* című feljegyzéssel. Eltekinthetek ezektől a művektől, de szegényebb leszek nélkülük. Olyan támpontok ezek, amelyek valóban támasztják a művet. Nélkülük az elemzés túlontúl steril, csak légüres térben mozoghat.

Pilinszky versének konkrét életrajzi hátteréről a következőket tudjuk. A *Négysoros* 1956 júliusában jelent meg a Csillag című folyóiratban. A *Harmadnapon* című kötet szerint még 1955-ben keletkezett. A költő 1955. október 12-én kötött házasságot Márkus Annával, s körülbelül kéthónapi együttélés után elváltak. A költő maga mondta el egy interjúban (Tasi József: *Költő, sakk-matt helyzetben*, Új Forrás, 1983. április. 5–23.), mi motiválta a verset: *„A feleségem,*

amikor elhagyott, égve hagyta a folyosón a villanyt, az utolsó sor pedig arra utal, hogy aznap volt a válóperem."

A harmadik sor képe olyan intenzív, hogy később is felbukkan Pilinszky műveiben. Szépprózai írásai között akad egy, amelyik szinte szó szerint idézi elemzett versünket, felidézi ezt a bizonyos éjszakát. A *Három etűd a bűnről* II. részében (Az ítélet) a következő bekezdés olvasható:

„Épp jövök haza. Tompa és üres vagyok a veszteségtől. Besötétedésig bolyongtam az erdőben, hogy időt adjak neki a szóváltás nélküli távozásra a kettőnk számára bérelt villából. Holnap én is elutazom, bezárom a házat, leadom a kulcsokat, és vonatra szállok. Erőtlen, mondhatnám kivérzett kézzel nyomom le a félig-meddig idegen, sokáig belakott, de mostanra annál inkább elidegenedett villa ajtaját. A sötét hallban meglepetten látom a keskeny fénycsíkot szobájának ajtaja alatt. Izzó fémszál a küszöbön... Valósággal megvakít. Fáj. Égve hagyta volna a villanyt, miután eltávozott?"

Az életrajzi tényeknél azonban fontosabb a vers értelmezése szempontjából az a költői alapállás, amely Pilinszky verseit jellemzi. Katolikus költő volt, bár ezen a besoroláson maga is többször finomított. Azt hangsúlyozta, hogy a kérdés túlzott leegyszerűsítése, ha azt mondjuk: hívő. Számára a hit folytonos önmeghatározást, el nem múló létfilozófiai problémát jelentett. Életművét szokás úgy korszakolni, hogy a második világháborús emlékképeket követő két nagyobb korszaka: a megváltatlanság, illetve a megváltottság témakörében fogan. A *Harmadnapon* című kötet még a legelső korszakból való, ahol a század második világégésének iszonyata mosódik össze apokaliptikus vízióvá. Egyszerre jellemzi a költőt a láger-élmény és a prófétikus, biblikus hangnem. Elemzett versünket a kötetben közvetlenül az *Apokrif* előzi meg, s feltétlenül a *Négysoros* szövegkörnyezetébe tartozik még a *Ravensbrücki passió*, a *Harmadnapon* és a *Jelenések VIII. 7.* Az Újszövetség könyveiből Jézus szenvedéstörténetének, a feltámadásnak, illetve az apokalipszisnek a motívumai fontosak, de például az *Apokrif* szövegébe a tékozló fiú története is beleszövődik. Nem feladata elemzésünknek, hogy részletesen foglalkozzon ezekkel a versekkel, ez túlságosan összetett feladat lenne. Szorítkozzunk most csak arra, hogy a *Négysoros* vallásos motívuma nem független a többi verstől. A Jézus szerepébe helyezkedő Én nem hirtelen adódó profán ötlet, hanem átgondolt, vállalt, és többféleképpen is megfogalmazódó költői magatartás. *Szög és olaj lehetne címerem* – írja egy későbbi versében (Címerem, 1971.).

Ha így van, akkor a négy sorban további részleteket illeszthetünk a helyére. A versbeli éjszaka nyilván a keresztrefeszítés napja, azaz nagypéntek előtti éjjel. Nagycsütörtök magányos éjszakája. Talán szerencsés felidézni az evangéliumi szöveghelyet egy magyar versen keresztül, amely pontosan ezt a nagycsütörtöki örök elhagyatottságot mutatja meg:

Dsida Jenő: Nagycsütörtök

Nem volt csatlakozás. Hat óra késést
jeleztek és a fullatag sötétben
hat órát üldögéltem a kocsárdi
váróteremben, nagycsütörtökön.
Testem törött volt és nehéz a lelkem,
mint ki sötétben titkos útra indult,
végzetes földön csillagok szavára,
sors elől szökve, mégis szembe sorssal
s finom ideggel érzi messziről
nyomán lopódzó ellenségeit.
Az ablakon túl mozdonyok zörögtek,
a sűrű füst, mint roppant denevérszárny,
legyintett arcul. Tompa borzalom
fogott el, mély állati félelem.
Körülnéztem: szerettem volna néhány
szót váltani jó, meghitt emberekkel,
de nyirkos éj volt és hideg sötét volt,
Péter aludt, János aludt, Jakab
aludt, Máté aludt és mind aludtak...
Kövér csöppek indultak homlokomról
s végigcsurogtak gyűrött arcomon.

Az Újszövetségi szöveghely két mozzanatot kapcsol össze, egy misztikus, titokzatos jelenséget, Jézus vérrel verítékezését, valamint egy hétköznapian emberit, azt, hogy a tanítványok elalusznak: *Ezután kiment, és szokása szerint elindult az Olajfák hegyére. A tanítványok is elkísérték. Amikor odaért, kérte őket: „Imádkozzatok, nehogy kísértésbe essetek." Aztán odébment úgy egy kőhajításnyira és térdre borulva imádkozott: „Atyám, ha akarod kerüljön el ez a kehely. De ne az én akaratom teljesüljön, hanem a tied." Megjelent neki az égből egy angyal és megerősítette. Halálfélelem kerítette hatalmába és még buzgóbban imádkozott. Verejtéke, mint megannyi vércsepp hullott a földre. Aztán abbahagyta az imát és visszament a tanítványokhoz. Azok közben elaludtak bánatukban. (Lukács 22. 39–45.)* Máté evangéliumában a tanítványok azért alszanak el, mert *a lélek ugyan készséges, a test azonban erőtlen. (Máté 26. 41.)* Dsida Jenő versében a váróterem fullasztó sötétjében alszanak el az utasok, s csak a költő éli át a magárahagyatottság minden fájdalmát. A tanítványok neveit sorolja, de mindenki, minden

ember alszik, akivel pár jó szót lehetne váltani. *Szerettem volna* – írja, s ebben a múlt idejű feltételes igealakban van jelen a jóvátehetetlen magány. A sötét, nyirkos, hideg éjszakán, a nagycsütörtöki imahelyzeten túl a fájdalmas magány köti össze Pilinszky és Dsida versét.

Miután sorról sorra haladva értelmeztük a szöveget, a magány motívumához kapcsoltuk a szöveg vallásos szimbólumait. De nem zárhatjuk le az elemzést anélkül, hogy a költemény címét ne vizsgálnánk meg. *Négysoros.* Miért ez a vers címe?

Lírai művek esetében a cím általában igen lényeges. Gyakran olyan támpontot ad, ami segít az értelmezésben, sőt olyat, amely átértelmezi a szöveget. A cím általánosíthat, konkretizálhat, utalhat. Minél rövidebb egy költemény, annál súlyosabb a címe. Pilinszky költői nyelvére jellemző a tömörség. Minden szava súlyos, pontosan kimért súlyú. A *Négysoros* egyetlen szava sem jelentéktelen. Mentes minden sallangtól. Rövid vers nem is igen tehet mást, nem tűri a mellébeszélést.

Szokás azt mondani, hogy ilyen esetekben a cím a vers nulladik sora. Ezzel a meghatározással csak félig lehet egyetérteni. Kétségtelen, hogy a cím általában kiegészítő információt hordoz, de nem egyenrangú a vers soraival. Ha már egyenrangú társat keresünk neki, akkor az inkább az egész vers. Nem egyes sorokkal áll szemben, így nem is melléjük sorakozik fel. Nem egyetlen többletsor, amely ráadásul legelső, hanem az egész költemény megnevezése, meghatározása. Jelen esetben pontosan így is van, a cím nem más, mint a vers neve.

A cím azt állítja, hogy a vers terjedelme éppen négy sor. Metanyelven beszél a költeményről, tehát nem vesz részt a költemény szövegében. Külső, elsőre lényegtelennek tűnő tulajdonságot nevez meg. Mintha távolság lenne cím és mű között. A megnevezés közömbösséget színlel. Kopár, jellegtelen, személytelen. És éppen ezzel a tulajdonságával rögtön köze is van a vers jelentéséhez, hiszen az éppen ilyen kopár, jellegtelen, személytelen világot ábrázol.

De miért fontos, hogy a költemény milyen terjedelmű? Miért hívja fel a költő erre a figyelmünket? Lehet, hogy a cím elhibázott lenne, ha bármi mást állítana. Könnyű lenne olyan címeket ajánlani, ami rontana a vers hatásán. (Mondjuk lehetne: *Magány, Elhagytál, Üres világ... stb.* A hatás komikus. Akkor már inkább legyen: *Vers.* De ez sem ügyes megoldás, a szöveg művészi, megformált voltára utal, hivalkodó... stb.) A *Négysoros* megnevezés elkerüli ezeket a buktatókat.

Van-e a címnek is biblikus jelentése? Pilinszkynél nem ritka a címben is megjelenő vallásos szimbólum vagy utalás. Az elemzett versnél csak erőltetett megoldás jöhet szóba. Leginkább a négy evangélium kínál párhuzamot. Ahogyan a három első sor nagyjából azonos helyzetet ábrázol, s ezektől a negyedik

erőteljesen eltér, úgy felel meg egymásnak a három szinoptikus, Máté, Márk és Lukács evangéliuma, s úgy tér el tőlük a negyedik, Jánosé. De mindehhez az is kellene, hogy az egyes sorok valamilyen módon kötődjenek az egyes könyvekhez. Ilyen kötődést azonban nem látunk, vagyis feltevésünket nem lehet játékos ötletnél többnek tartani.

Lehet, hogy a következő ötlet is hasonló sorsra jut, és nem több, mint játék. Valószínű, hogy a következő párhuzam nem fordult meg a költő fejében. Mégis azt gondolom, hogy megérdemel pár sort, mert nem az a célunk, hogy a vers kialakulásának folyamatát rekonstruáljuk, hanem az, hogy a szöveg jelentéséhez közelebb jussunk. És egy ponton számomra éppen ez a francia vers tette érthetőbbé Pilinszky *Négysorosát*.

François Villon: A felakasztását váró Villon négy sora

Francia vagyok, csak ez kellett,
Párizs szült (Ponthoise mellett);
rőf kötél súgja majd fejemnek,
hogy mi a súlya fenekemnek.

(Illyés Gyula fordítása)

Villon a szó szoros értelmében akasztófahumort művel. Halála előtt számot ad életéről, felsorolja legfontosabb adatait: nemzetiségét (és a nevét is!), születési helyét, majd a tényt, hogy meg fog halni. Mókás és egyszerre döbbenetes ellentét világít rá arra, hogy a tudattal a tudattalan tudatja, hogy a buta súly győzedelmeskedik. Test és lélek így *függ* össze – mondja Villon. S ebben a halál pillanata előtti gúnyos grimaszban a tömörség a legmegrázóbb. Mert azt is mondja a vers, hogy csak ennyi egy emberélet. Csupán ennyi. Négy sorban elmondható. Minden, amiről nem esett szó, tulajdonképpen lényegtelen is. Csak az fontos, hogy voltam, s hamarosan nem leszek. Az örökkévalóság szemszögéből nézve az élet csupán röpke pillanat. Jelentéktelen.

Vagyis a költemény terjedelme az élet jelentéktelenségét ábrázolja. Ezek után már nem is meglepő, ha felütünk egy francia Villon-kötetet, s ott a vers fölött nem a magyar fordításoknál megszokott terjengős, szájbarágós címet olvashatjuk, hanem csupán ennyit: *Quatrain*. Négysoros.

Pilinszky versének címe azt is jelenti: mindez csupán négy sorban elmondható. Annyira egyszerű, annyira banális, hogy négy sor elegendő a kifejtéséhez. Villon is, Pilinszky is a halálról beszél, arról, hogy hamarosan elpusztul, s ezt epigrammatikus tömörséggel jelentik be, jelezve, hogy a halál valami olyasmit tesz múlt időbe, ami négy sornyi jelentőségű csupán.

Befejezésül tágítsuk ki még jobban a vers értelmezési lehetőségeit. Magány- és halál-vers, mondtuk eddig. Vallásos motívumok szövik át, ezért a bűnről, a megváltatlanságról és a szenvedésről is szól. De beágyazható Pilinszky első korszakának háborús motívumai közé is. A láger-élmény nem független az előbbi jelentésektől. A költő külső szemlélője, tanúja volt a hadifogoly létnek, s az a tény, hogy ilyen iszonyat tanúja volt, kitörölhetetlen nyomot hagyott benne. A második világháború pusztítását, embertelenségét nem lehet egyszerűen tudomásul venni. Nem lehet együtt élni az emlékével. Nem lehet múlt időbe tenni. Jóvátehetetlen. Olyan bűn, amit mindannyian magunkkal cipelünk. Nyilván erre is vonatkozik a biblikus motívumok között az apokalipszis, a végítélet, amely képeiben is a világégést, a harcterek törmelékkel, fémdarabokkal és vérrel teli földjét láttatja.

A *Négysoros* világához igen közeli világot ábrázol a *Ravensbrücki passió*:

Ravensbrücki passió

Kilép a többiek közűl,
megáll a kockacsendben,
mint vetített kép hunyorog
rabruha és fegyencfej.

Félelmetesen maga van,
a pórusait látni,
mindene olyan óriás,
mindene oly parányi.

És nincs tovább. A többi már,
a többi annyi volt csak,
elfelejtett kiáltani
mielőtt a földre roskadt.

A cím egyszerre utal a német városnévvel a történelmi helyszínre, a passió szóval a szakrális jelentésre. Feltűnően hasonlít a *kockacsend* a *plakátmagány* szóra. A halálraítélt *félelmetesen maga van*, vagyis a nagycsütörtöki fájdalmas magány is feltűnik a versben. A harmadik strófában a *nincs* és a *csak* szavak kötik össze a verset a *Négysoros*sal. Csak ennyi a rab élete, s ezentúl többé nincs. A jelentéktelenül is súlyos, mindennél súlyosabb, és örökre jóvátehetetlen halál verse ez.

A kötelező emlékezés, a passió, a vallásos felidézés gesztusa húzódik meg Pilinszky *KZ-oratórium*ában is. Az üres színpadon kórus kíséretében három szereplő mondja el, immáron térből, időből kiemelve az oratórium szövegét.

A drámai formájú mű több Pilinszky-vers motívumaiból építkezik. Számunkra a mű legeleje, az az összefüggő részlet fontos most, ahol éppen a *Négysoros* képei tűnnek fel. Ugyanazok a szavak, ugyanazok a képek, ugyanazok a tárgyak. Mégis mást jelentenek. A szegek nem Jézus szegei, az éjszaka itt inkább örökkévaló, a város konkrét helyszín, a villanykörte tárgy. A képek hangulata megváltozik, a kopárság helyett a fenyegetettség erősebb bennük. Az Én szerepét pedig átveszi egy csoport, s a versből annyira eltűnik az egyszemélyes életrajz, a narcisztikus jelleg, hogy az elemző szégyellni kezdi magát.

KZ-oratórium

R. M.
Én Varsóból való vagyok.

ÖREGASSZONY
Én Prágából.

KISFIÚ
Én nem tudom, honnan.

ÖREGASSZONY
(fejét fölütve)
Mintha szegeket ráztak volna.

R. M.
Mintha szegeket ráztam volna!

KISFIÚ
Akkor láttam először éjszakát!

ÖREGASSZONY
Nem ébredtek fel a szegek.

R. M.
Én ordítoztam a dobozban.

ÖREGASSZONY
Nem ébredtem fel soha többé.

R. M.
Én Varsóból való vagyok.

ÖREGASSZONY
Én Prágából.

KISFIÚ
Én nem tudom, honnan.

ÖREGASSZONY
Éjszaka volt, amikor elhagytuk a várost.

R. M.
Kivilágítva, elfeledve.

ÖREGASSZONY
Kopogtak a jégüres csillagok.

R. M.
Kopogtak a jégüres villanykörték.

ÖREGASSZONY
Mintha szegeket ráztak volna.